

**Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická**

Michaela Fialová

Vývoj české orientalistiky se zaměřením na arabistiku a islamologii

**Diplomová práce
2008**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Michaela FIALOVÁ**
Osobní číslo: **H08712**
Studijní program: **N6101 Filozofie**
Studijní obor: **Religionistika**
Název tématu: **Vývoj české orientistiky se zaměřením na arabistiku
a islamologii**
Zadávací katedra: **Katedra religionistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Autorka zhodnotí okolnosti, které vedly ke vzniku samostatných oborů - arabistiky a islamologie v evropském prostředí a blíže specifikuje podněty, které vedly k založení těchto oborů na Univerzitě Karlově v Praze. Následně autorka zmapuje, interpretuje a objasní v historicko-politickém kontextu (období před r. 1948, mezi lety 1948-1989, po roce 1989) směr a výsledky bádání českých a slovenských arabistů a islamologů. Zvláštní pozornost bude věnována způsobu, jakým českou arabistiku a islamologii poznamenalo období totality mezi lety 1948-1989. Výsledkem práce bude reflexe dobových východisek v kontextu současného českého i zahraničního stavu bádání.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**
Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí diplomové práce: **Mgr. Viola Pargačová, Ph.D.**
Katedra religionistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2009**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2011**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

Mgr. Martin Fárek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

Pauliny Ján: Objevení Arábie, Panorama, Praha 1990. Gombár, Eduard, Úvod do dějin islámských zemí, Najáda, Praha 1994. Said, Edward, Orientalismus, Paseka, Praha, 2008. Lapidus, I., M.: A History of Islamic Societies, Cambridge, 2002. Lewis, B.: Dějiny Blízkého východu, Praha, 1997. Martin, R., C.: Islam in Religious Studies, Arizona, 1985. Ernst, C., W.: Sufism, An Essentials Introduction to the Philosophy and Practice of the Mystical Tradition of Islam, London, 1997. Rypka, Jan., Straka, B., Orientalistika, in: Československá vlastivěda, sv. 10, Praha 1931: 394-407. Beránek, Ondřej: Ignác Goldziher ? vezeň z Budapešti : Život a dílo zakladatele islamologie, CDK, 2010. Friš, O.: Orientalism in Czechoslovakia, ArOr 23 (1955), 1: 2-5. Krása, M.: Mezinárodní spolupráce orientalistů, Věstník ČSAV 69 (1960), 3: 364-365. Petráček, Karel: Patnáct let vývoje orientalistických studií na filosofické fakultě, NO 15 (1960): 123-124. Marek, Jan: Stav orientalistických hesel v Příručním slovníku naučném, in: Orientalistický sborník, Bratislava 1963: 28-31. Marek, Jan - Pokora, Timoteus: Asian Studies in Czechoslovakia, Journal of Asian Studies 22 (1963), 4: 357-366. Petráček, Karel: Afrikanistika na filosofické fakultě University Karlovy, NO 18 (1963), 9: 287. Neustupný, Jiří V.: Lze na orientalistických časopisech ještě něco zlepšit? Příspěvek do diskuse o orientalistických časopisech, Zprávy ČSO při ČSAV 5 (1964), 1: 18-21. Doležal, Ivan: Ako ďalej s orientalistikou? Kultúrny život 20 (1965), 15: 2. Fabian, Juraj: Nástup slovenskej orientistiky, Pravda 12. 5. 1965: 2. Průšek, Jaroslav: Dvacet let [čs. orientistiky], ArOr 33 (1965), 2: 169-174. Opl, Miroslav (ed.): Asian and African Studies in Czechoslovakia, Moscow 1967, 166 s. Průšek, Jaroslav: Fifty Years of Oriental Studies in Czechoslovakia, ArOr 36 (1968), 4: 529-534. Petráček, Karel: O orientalistice na universitě. Rozmlouvali Luboš Kropáček a Zdeňka Vasiljevová, NO 24 (1969), 4: 97-99. Nový Orient před 25 lety. Beseda se zakládajícími členy redakce NO: Luborem Hájkem, Zdeňkem Hrdličkou a Miloslavem Krásou, NO 25 (1970), 5: 129-131. Kubešová, Marcela: Asie a Afrika v marxistickém výzkumu. (Na okraj aktuálních úkolů čs. orientistiky), RP 12. 1. 1973. Zbavitel, Dušan: Normalizace orientistiky, Lidové noviny 29. 4. 1990. Krása, M., Polišínský, J.: Czech Missionary's First Hand Account of the 18th Century Ethiopia, Arabia and India, ArOr 61 (1993), 1: 85-90. Brunner, Fedor - Kopčan, Vojtech: Bibliografia publikácií s orientalistickou tematikou, Slovenská orientalistická spoločnosť pri SAV, Bratislava 1972. Československá orientalistika 1963-1964, 1965-1966, 1967-1968, 1969-1970. Bibliography of Czechoslovak Oriental Studies. Sestavili Věra Havlíčková, dr. Boris Merhaut, dr. Vilém Gampert, Zorka Pštrossová, Magda Tokanová, Adrienna Kuchařová. Bibliografické středisko společenských věd, Státní knihovna ČSSR, Praha 1965 - 1971. (Novinky literatury. Jazykověda. Literární věda. Roč. 1965-1971, Společenské vědy, Řada VI.) www.libri.cz/databaze/orient/list.php?od=h&start=1 KDO BYL KDO ? ČESTÍ ORIENTALISTÉ A AFRIKANISTÉ (Databáze děl a autorů.)

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce, Mgr. Viole Pargačové Ph.D., za podnětné rady, praktické připomínky a trpělivost v průběhu vedení práce.

Souhrn:

Cílem mé práce je zmapovat vývoj české arabistiky a islamologie. V první kapitole nejprve objasním fenomén orientalismu (s přihlédnutím k pojetí E. Saída). Poté ve stručnosti nastíním jaké podněty vedly ke vzniku orientalistiky jako vědeckého oboru v Evropě a přiblížím vznik oboru na jednotlivých univerzitních pracovištích ve Francii, Anglii, Nizozemí, Německu a v Rakousko-Uhersku. Více se rozepíši o německé a rakousko-uherské orientalistice, protože ty měly nezpochybnitelný vliv na formování oboru na pražské univerzitě. V druhé části pomocí analýzy česky psaných dokumentů charakterizuji představy, které si během několika staletí utvářela česká společnost na země muslimského Orientu. Třetí, hlavní, část přináší samostatné pojednání o počátcích a následném vývoji arabistiky a islamologie v českých zemích. Nejprve blíže specifikuji podněty, které vedly k založení těchto oborů na tehdejší Karlově univerzitě. Následně představím, interpretuji a objasním v historicko-politickém kontextu (období mezi světovými válkami, léta 1945-68 a 1968-89) směr a výsledky bádání českých arabistů a islamologů. V závěru práce naznačím současný stav výzkumů.

Orientalistika – arabistika – islamologie – čeští autoři

Summary:

The aim of my work is to express the development of Czech and Arabic and Islamic studies. In the beginning of first chapter I explain the phenomenon of Orientalism (taking into account the concept of E. Said). After a brief outline what initiatives have led to the creation of the Oriental studies as a scientific discipline in Europe and the taste of the emergence of the field at individual university departments in France, England, Holland, Germany and Austria-Hungary. More attention pay to German and Austro-Hungarian Oriental studies because they had an undeniable influence on shaping the discipline at the Prague University. In the second part by analyzing Czech written documents I characterize views on muslim society which it contains. The third, main part includes a treatise on the origins and subsequent development of Arabic and Islamic studies in the Czech lands. First, I closely specify the impuls that led to the establishment of branches at the Charles University. Then introduce, interpret, and clarify in the historical and political context (the period between world wars, years 1945-68 and 1968-89) direction and research results of Czech Arabic and Islamic studies. In conclusion of my work I describe the current situation of research.

Orientalism – Arabic study - Islamic study - Czech authors

Obsah

Úvod.....	9
1 Orientalismus a orientalistika	
1.1 Orientalistika: první náznaky.....	12
1.2 Orientalismus a kolonialismus.....	13
1.3 Francouzská orientalistická škola.....	21
1.4 Britská orientalistická škola.....	25
1.5 Nizozemská orientalistická škola.....	29
1.6 Německá a rakouská (rakousko-uherská)orientalistická škola.....	31
1.6.1 Německo.....	31
1.6.2 Rakousko.....	35
2 Počátky poznávání a studia islámu v českých zemích	
2.1 První kontakty s islámem.....	40
2.2 Reflexe islámu v době husitství a v prvních tištěných knihách.....	43
2.3 Zprávy o cestách do muslimských zemí.....	44
2.4 Osmanská a turecká tematika v české literatuře.....	56
2.5 Jan Amos Komenský a islám.....	66
2.6 Islám očima českých misionářů.....	68
2.7 Zájem o islám v době národního obrození.....	69
3 Okolnosti vzniku a následný vývoj arabistiky a islamologie na Univerzitě Karlově	
3.1 Počátky akademického výzkumu islámských zemí a jeho zakladatelé.....	74
3.2 Meziválečná arabistika a výzkum dějin islámských zemí.....	81
3.3 Orientalistika a studium islámských zemí v Československu mezi lety 1945-1968.....	106
3.4 Vývoj orientalistických a islamologických bádání v období normalizace (1968-1989).....	118
3.5 Arabistika a islamologie po roce 1989.....	130
Závěr.....	139
Seznam použité literatury.....	140

Úvod

Orientalistika jako samostatná vědní disciplína, zabývající se studiem jazyků, historie a kultur Orientu¹, vznikla postupným oddělením se od biblických studií během 18. a 19. století, v době, kdy se v Evropě začíná prohlubovat zájem o východní země. Tento zájem je ve svých počátcích spjat především s úsilím o jejich podmanění převážně ze strany Francie, Anglie a Nizozemí. Toto ovšem neplatí pro české země, které samy v této době byli v područí jiné mocnosti – Rakouska-Uherska. Vlivem „obrozeneckých“ myšlenek 18. století čeští učenci projevují snahu zapojit se do procesu poznávání orientálních kultur vlastními, česky psanými díly. Již z per prvních „národních buditelů“ začínají vznikat první překlady z arabských a perských básnických a prozaických děl (přeložených z evropských jazyků) a kratší učená pojednání o historii, kultuře, společenských poměrech a náboženství Orientu. Avšak vědecký výzkum společností spadajících do muslimského Orientu se zformovává mnohem později než v zemích západní Evropy. Hlavní příčinou byla zřejmě takřka žádná profesní uplatitelnost orientalistů. Výchova odborníků na země Orientu byla totiž primárně podporována v těch státech, které se angažovaly v koloniálním obsazování mimoevropských oblastí. Po „zabrání“ Indie byly koloniální expanze směřovány právě na muslimský Blízký východ, kam byli orientalisté vysíláni jako poradci a koloniální správci. Při výkonu své profese byli zároveň podporováni v badatelské činnosti.

Nejvýznamnější arabisty a islamology a jejich díla vycházející z těchto poměrů krátce představím v první části své práce (kapitoly – *Francouzská, Britská a Nizozemská orientalistická škola*), přičemž zohledním i některé projekty předcházející vzniku vědecké orientalistiky – zaměřím se na literární díla, v nichž se jejich tvůrci pokusili o „nezaujatou“ charakteristiku islámu a muslimské společnosti a na první pokusy o orientalistická studia v Evropě (*Orientalistika – první náznaky*). Hlavním zdrojem, na který se budu v této části práce často odvolávat, mi bude český překlad

¹ Původní význam latinského slova „orient“ znamená východ. Ottův slovník naučný Orient definuje: „Orient (lat.), východ, strana světa, kde slunce vychází, pak i krajiny na východě ležící; orientem nazývány byly kraje ležící východně od Italie, nyní zove se Orientem Malá Asie, Syrie a Egypt.“ (Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl XVIII. Praha: J. Otto, 1902. s. 864.) Tradičně se pod pojmem Orient rozumí země Blízkého, Středního a Dálného východu, někdy k nim bývá ještě přiřazována Afrika. Vzhledem k tématu své práce budu používat výrazu Orient pro země Blízkého (muslimského) východu.

knihy E. Saida *Orientalismus* (Praha, 2008). Okolnosti vzniku a vývoji orientalistických (arabistických a islamologických) univerzitních pracovišť a jejich hlavní strůjce v Německu a v Rakousko-Uhersku, kam často přicházeli čeští studenti, charakterizují v poslední části první kapitoly (*Německá a rakouská (rakousko-uherská) orientalistická škola*).

Vědecký zájem o muslimský Orient předcházela po několik staletí trvající konfrontace s fenoménem islámu, o jejíž podobě si můžeme vytvořit obraz z literárních památek. České písemnictví v tomto ohledu není výjimkou, avšak na rozdíl od mnoha jiných částí Evropy byl v jeho případě obraz islámu vytvářen více či méně zprostředkovaně. České země, až nepatrné výjimky, nepřicházeli do přímého do kontaktu s muslimy, to však neznamená, že si o nich neutvářely určité představy a stanoviska. Právě naopak, česká literární produkce je již od svého počátku prosycena nejen zmínkami, ale i obširnými samostatnými pojednáními o islámu a jeho vyznavačích. Protože jsem shledala za důležité seznámit čtenáře s vývojem představ o islámu v českých zemích před vznikem vědeckých institucí, zařadila jsem do své práce kapitolu nazvanou *Počátky poznávání a studia islámu v českých zemích*, v níž se pokusím analyzovat česky psané texty, v nichž je reflektován muslimský svět (od nejstarších ojedinělých zmínek, přes cestopisná díla poutníků do Svaté země, tzv. tureckou tematiku a reakční náboženské polemiky až po solidní naučná díla). Mým záměrem v tomto případě nebude vytvořit seznam všech dochovaných děl s islámskou tematikou, ale představit jen ty práce, které měly nezpochybnitelný vliv na utváření si postoje k islámu a muslimské společnosti. Komplexnější zpracování tohoto tématu přináší kolektivní dílo M. Mendela, T. Rataje a B. Ostřanského *Islám v srdci Evropy*, jenž mi bylo hlavním inspiračním zdrojem při tvorbě této kapitoly.

Hlavní část své práce jsem umístila do třetí kapitoly, v níž jsem se pokusila zmapovat vývoj českých vědeckých bádání o jazycích, kultuře a historii muslimských zemí. Mým cílem je představit, interpretovat a objasnit směr a výsledky bádání českých (a popř. slovenských) arabistů a islamologů s ohledem na historicko-politický kontext. Zároveň nastíním, jaké okolnosti vedly k založení arabistiky a výzkumu dějin a kultury islámských zemí jako studijních oborů na Karlově univerzitě a představím u nás jediné výzkumné a vědecko-pedagogické pracoviště (vyjma Filozofické fakulty Karlovy

univerzity) specializující se výhradně na výzkum zemí a kultur Orientu – Orientální ústav. V závěru práce ve zkratce zmíním přínos odborníků z jiných odvětví, publicistů a popularizátorů, kteří svým dílem přispěli k rozvoji oboru. V tomto mém úsilí byla mi neocenitelnou pomůckou encyklopedie *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* (Praha: Libri, 1999). Doufám tedy, že se mi podaří náležitě postihnout osobitou podobu české orientalistiky (arabistiky a islamologie), jejíž vznik předcházela po mnoho století trvající konfrontace s muslimským světem dochovaná v písemných památkách.

1 Orientalismus a orientalistika

1.1 Orientalismus

S postupným oslabováním osmanské moci v Evropě a s vzrůstajícími koloniálními ambicemi se od 18. století zvyšuje zájem Evropanů o problematiku Orientu. Osmanské Turecko již nepředstavovalo takovou hrozbu jako ve stoletích předešlých, pro Evropu už bylo jen tzv. „nemocným mužem na Bosporu“.² Turci už nejsou považováni za „krvelačné zhoubce křesťanstva“ a osvícenská Evropa již nemá potřebu se s nimi polemicky vypořádávat v náboženských otázkách, jak to činila ve století předešlých.

Vztahy mezi Evropou a muslimským světem se dostávají do nové fáze, v níž má nesrovnatelnou převahu Západ. Po úspěšném vytlačení Turků z dobytých území na Balkáně si Evropské velmoci začínají podrobovat i další muslimská území v Asii a Africe. S koloniálními expanzemi do asijských zemí přicházejí nejprve na počátku 17. století Angličané a Nizozemci, jimž se podařilo ovládnout Indii. K velké nelibosti Francie si Angličané prosadili monopol na výnosný indický obchod. Po neúspěšných snahách za získání alespoň částečného vlivu v Indii si Francie vytyčila oslabit moc Anglie obsazením Egypta, a tím si zároveň otevřít novou cestu do Indie. Tohoto úkolu se ze vší vervou ujal Napoleon Bonaparte. A právě na této půdě se ruku v ruce s imperialistickými zájmy se dle E. Saida rodí orientalismus, jehož výsledkem je budoucí vědecká orientalistika. Orientalismus, jakožto kulturní a ideologický fenomén, lze chápat jako představy a způsob hodnocení mimoevropského prostoru západními autory vzniknuvší na půdě evropského romantismu a projevující se zejména v literatuře a umění. Z pohledu E. Saida se jedná o formu západní dominance, kulturní, intelektuální a civilizační nadřazenosti nad muslimským Orientem, s jejíž pomocí si Západ ospravedlňoval své mocenské ambice. A zároveň si jím Západ vytvořil vlastní a jediný způsob, jak Orient interpretovat. Orient je tedy v tomto případě pouhým „konstruktem“ – výtvořem evropské představivosti – nikoli odrazem skutečné reality.

² Od sepsání Karlovičského míru v roce 1699 Osmanská říše postupně ztrácí své državy ve střední, východní a jihovýchodní Evropě a novým nepřítelem se pro ni stává carské Rusko, které mělo zásluku na její území v Černomoří a v oblasti Levanty. Po neúspěšných bojích s Ruskem Osmanská říše opět přichází o další území a začíná se o ní jednat jako o „východní otázce“, která zněla – kdy a v čí prospěch bude Osmanská říše rozdělena?

„... orientalismus je postupem, jímž Západ Orientu vládne, restrukturalizuje jej a spravuje.“³ Orientalismus lze tedy považovat za jistými pravidly svázaný (či orientalizovaný) způsob literární tvorby, myšlení a studia, jemuž dominují požadavky, přístupy a ideologické postoje, jaké práce s orientální látkou údajně vyžaduje... orientalismus sám je podle mého názoru výsledkem jistých politických aktivit a sil.“⁴

Tento Saidův orientalismus vzniklý na základě představy o nadřazenosti západní civilizace je odlišný od toho středoevropského, který nevycházel z kolonialismu, ale z romantických představ zprostředkovaných převážně literáty, cestovateli a později i „vědeckými“ badateli. Ti v Orientu hledali romantická, exotická, ale také erotická a mystická dobrodružství, kterých se jim v Evropě nedostávalo. Později pak pod vlivem nově se rozvíjejících filologických studií objevovali i mnohé literární památky, daleko starší než ty, co se dochovaly v Evropě; hledali prvotní semitské náboženství, nalézali místa spojená s biblickými příběhy apod.

Z těchto kořenů, v konfrontaci s poznatky od západních učitelů, pak vyrůstá během 19. století středoevropská vědecká orientalistika.

1.2 Orientalistika – první náznaky

Za symbolický prvopočátek orientalistiky v Evropě by mohl být považovat překlad koránu do latiny. Ten byl pořízen na objednávku opata benediktýnského kláštera v Cluny v Burgundsku Petra Ctihodného (Petr Venerabilis, † 1157) při příležitosti inspekce dceřiných klášterů ve Španělsku. Překladem byli pověřeni učenci Angličan Robert z Kettonu a Němec Herman z Dalmácie s pomocí opatova tajemníka Petra z Poitiers, mistra Petra z Toleda a blíže neurčeného muslima Muhammada Saracéna. Překlad byl zhotoven v roce 1143 a doplněn glosami v nepřátelském duchu.⁵ Je velmi pravděpodobné, že tento nenávistný styl poznámek nařídil sám opat, jelikož

³ Said, Edward. *Orientalismus*. s. 13.

⁴ Tamt. s. 230-231.

⁵ Například ke koránské sůře 34:10 „A darovali jsme kdysi Davidovi milost svou ... a změkčili jsme pro něj železo řkouce: „Vyráběj dokonalé brnění a rozměřuj dobré řetízkové pancíře!““ se glosátor vyjádřil takto: „Ten pošetilec tvrdí, že David byl první, kdo vynalezl techniku výroby kroužkového brnění. Přitom ve Svatém písmu stojí, že Goliáš, kterého týž David usmrtil, když byl ještě chlapec, byl oděn do brnění!“ (Citováno M. Th. D’Alvernem in: *Deux traductions latines du Coran au Moyen Age*, Archives d’Histoire doctrinale et littéraire du moyen age 16, 1948, s. 101, pozn. 4. In Fletcher, Richard. *Kříž a pŮlměsí*.s. 98.)

nově přeložený korán použil k sepsání polemického traktátu *Kniha proti ohavné herezi neboli sektě Saracénů*.⁶

Nový překlad, zcela nezávislý na Kettonově, pořídil počátkem 13. století toledský kanovník Marek na příkaz toledského arcibiskupa Rodriga Ximéneze de Rady (1170-1247). Markův překlad byl mnohem věrnější a tím pádem poskytoval lepší možnost k pochopení posvátného textu islámu. Sám Rodrigo sepsal přehled historie islámu od jeho počátku do poloviny 12. století pod názvem *Historia Arabum*. Jeho dílo se naprosto vymyká dobovým, ale i pozdějším, představám o islámských dějinách a věrouce. Islám se v jeho očích stává kulturou zasluhující studium a porozumění, nikoli odsudek jakožto heretická odchylka od křesťanství a zároveň není předmětem výsměchu jakožto směsice výmyslů a protimluv. Toto dílo však v záplavě útočných polemik stojí po několik století zatím osamoceně.

Kettonův překlad byl po čtyřech stech letech roku 1543 a 1550 vytištěn v Basileji protestantským teologem a lingvistou Theodorem Buchmannem (Biblianderem, 1506-1564) v souboru s několika polemikami v části *Confutationes*⁷, s traktátem Georgia de Hungaria, doplněný stručným přehledem tureckých dějin a třemi středověkými legendárně mystickými muslimskými texty přeložené Hermannem Dalmátským a s předmlouvou Martina Luthera.⁸ Na Kettonově základě následoval italský překlad Andreye Arrivabeneye z r. 1547 a s odstupem i německý roku Salomona Schweiggera 1616 (1623 podruhé), poté francouzská verze André du Ryera z roku 1647 a roku 1649 překlad do angličtiny. Kettonův překlad byl nahrazen až roku 1698 prací italského duchovního Ludovica Maracciho.⁹

Během středověku začal postupně vzrůstat „vědecký“ zájem o arabštinu, a to ze dvou důvodů. Prvním byla snaha poznat díla antických filozofů, zvláště pak Aristotela, skrze arabské překlady, které byly tlumočeny do latiny toledskou překladatelskou

⁶ Fletcher, Richard. *Kříž a půlměsíc*. s. 98.

⁷ Především to byla polemika *Improbatio Alcorani* (1506, 1509, 1511) od florentského dominikána Ricalda da Montecroce (de Monte Crusis), spisek *Contra Alchoranum et sectam Machometricam libri V* (1533) belgického kartuziána Dionýsia Rykela (Dionýsus Kartuzián nebo také Denis le Chartreux), list papeže Pia II. (Eneáše Silvia Piccolominiho) sultánu Mehmedu II. *Epistola ad Muhametem* (1461, 1475 a 1532 tiskem) a traktát Mikuláše Kusánského *Cribratio Alcorani* (1461).

⁸ Rataj, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce*. s. 123-124.

⁹ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 197-198.

školou ve Španělsku od 12. století. Latinské překlady filozofických spisů měl na starosti převážně Angličan Adelard z Bathu (1080-1155), na něhož později navázali na půdě evropských univerzit Angličan Michael Scotus (1175-1232) a františkánský filozof Roger Bacon (1214-1292) s překlady arabských vědeckých textů. Druhým důvodem vedoucím k zájmu o arabský jazyk byla misionářská činnost. Již z 12. století pochází nejstarší dochovaný, anonymní, latinsko-arabský slovník nazvaný *Glossarium Latino-Arabicum*, sepsaný v okruhu španělských křesťanů (mozarabů). Ve 13. století se misijních činností uchopili františkáni a dominikáni a svůj zájem soustředili především na Mongoly.¹⁰ Richard Fletcher uvádí příklad generála dominikánského řádu, Ramóna z Peñafortu, který se i přes pokročilý věk v roce 1240 vzdal své funkce a věnoval se misiím mezi muslimy a zakládání škol s výukou arabštiny. Údajně na křesťanskou víru obrátil na 10 tisíc muslimů. Jiný španělský dominikán, Ramón Martí (Raymundus Martini), během 13. století sestavil nový arabsko-latinský slovník *Vocabulista in Arabico*.¹¹

Ambice k založení kateder orientalistiky (arabistiky) na evropských univerzitách měl již ve 14. století mallorský misionář rytíř, básník, romanopisec, mystik, cestovatel, propagátor vlastní osoby a autor více než dvou set děl, Ramón Lull (Raymondus Lullus, 1232-1315). Poblíž svého bydliště na Mallorce založil kolej, kde byli školeni misionáři, jak obracet muslimy na „pravou víru“. V jednom ze svých děl, *Liber del Gentil e dels Tres Savis* (1277), popisuje disputace mezi pohanem a Židem a křesťanem a muslimem, při nichž každý obhájí zásady své víry. Lull zemřel při své třetí misijní cestě do Tunisu ukamenováním.¹² Na ekumenickém koncilu ve Vienne roku 1311 přesvědčil shromážděné duchovní, aby na univerzitách v Paříži, Oxfordu, Bologni, Salamance a na Univerzitě papežské kurie v Římě zakládali katedry „islamologie“, na nichž by se vyučovala arabština a dějiny, teologie a filosofie islámu. Na všech pěti univerzitách pak působili vždy dva katolíci jako učitelé východních jazyků – řečtiny, hebrejštiny, arabštiny a chaldejštiny. Zároveň dalším výsledkem viennského koncilu bylo prohloubení zájmu o původní text bible a jeho výklad, který později vedl ke vzniku

¹⁰ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 80.

¹¹ Fletcher, Richard. *Kříž a půlměsíc*. s. 109.

¹²Tamt. s. 109-110.

samostatné vědní disciplíny – křesťanské biblistiky.¹³ Veškeré Lullovi snahy byly však motivovány především misijními zájmy, což platilo i v následujících staletích, kdy bylo prvořadým cílem „orientalistických“ studií obracení muslimů na křesťanství, nebo případně vedlo k shromažďování informací o islámu potřebných k jeho popření jakožto křesťanské hereze.

V době prvních osmanských výbojů přišla katolická církev s novou teorií v duchovním boji proti muslimům, a to pomocí textové kritiky a rétoriky. Nejprve se je potřeba o islámu poučit a až poté vést zdvořilou polemiku (místo toho aby se muslimům kázalo). Tento trend zastupovaly dvě osobnosti – Španěl Juan ze Segovie († 1458) a Němec Mikuláš Kusánský (1401-1464). Juan působil jako profesor teologie na univerzitě v Salamance, ve Španělsku se snažil oživit studium islámu a za tímto účelem připravil nový překlad koránu, a to v trojjazyčné podobě – v arabštině, latině a kastilštině. Juan doufal, že na základě obnoveného studia budou křesťanští intelektuálové patřičně vybaveni k mírovému dialogu se svými muslimskými protějšky. Diskuze se měly odehrávat na konferencích, podobných křesťanským koncilům, a měly vést k nalezení společných prvků mezi křesťany a muslimy. Juanova nabídka na organizaci konference s islámskými vzdělanci z Granady byla bohužel odmítnuta a jeho trojjazyčný korán byl ztracen.¹⁴

Mikuláš Kusánský, ovlivněn četbou Ramóna Llulla, se vydal do světa jako diplomat v papežských službách, což mu vyneslo tyrolské biskupství v Brixenu a hodnost kardinála. Papežem Piem II. byl požádán, aby sepsal traktát na podporu křižáckých plánů. Těžko říci, zda měla Kusánského práce u papeže úspěch, protože jeho spis nazvaný *De Cribratio Alcorani* (Prosívání koránu), totiž vychází z představy, že bude-li korán intenzivně prostudován v náležitém duchu („projde sítím“) dojde se k závěru, že je slučitelný s učením křesťanství, zvěstovaným v Novém zákoně. Kusánský však došel ještě dál ve svém díle *De docta ignorantia* (O učené nevědomosti). Jeho hlavním námětem je nepostižitelnost nejvyšší Pravdy lidským rozumem. Lidské poznání bude založené vždy jen na dohadech; moudrost spočívá

¹³ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 81.

¹⁴ Juanovy ideje se pokusil uplatnit v praktickém životě jeho žák Hernando de Talavera, arcibiskup dobyté Granady, když se po roce 1492 snažil vejít ve styk se svými muslimskými svěťenci. Jeho smířlivou politiku však zakázal španělský kardinál Cisneros, který prosazoval taktiku nuceného křtu. (Fletcher, Richard. *Kříž a půlměsíc*. s. 112)

v tom, že uznáme nevědomost. Lze-li se vůbec přiblížit Pravdě, tak jedině mystickou intuicí. Kusánského teorii lze vyložit i takto – existují cesty k Bohu, které nejsou závislé na konkrétní náboženské příslušnosti. Kusánský se tak dotkl témat, která budou více rozvíjena až v éře osvícenství.¹⁵

V období vrcholného rozsahu Osmanské říše, převážně v 16. století, se díky diplomatickým misím postupně do Evropy dostávaly arabské rukopisy. Největší zásluhu na tom měl překladatel francouzského krále Františka I. Guillaume Postel (1510-1581). Postel byl vyslán díky svým jazykovým schopnostem do Egypta a Cařihradu, aby zde nakoupil orientální rukopisy. Do Evropy se tak díky němu dostalo mnoho astronomických, matematických a lékařských spisů od předních arabských autorů, ale také i židovské kabalistické texty (Zohar, Sefer Jecira, Sefer Bahir aj.). Postel sám sepsal mnoho děl, jež se staly významným počinem ve vědeckém poznání islámského světa v éře renesance. Například ve spise *Alcorani seu legis Mahometi et Evangelistarum concordiae liber* (1543) hledá shody mezi evangelií a koránem, v *Linguarum XII characterum differentium alphabetum, introductio ac legendi modus longe facillimus* (1538) pojednává o hebrejštině, chaldejštině, syrštině, samaritánčině, arabštině, etiopštině, řečtině, gruzínštině, srbštině, albánštině, arménštině a latině, dále *Grammatica Arabica*, nebo v *De la République des Turcs* (1560) líčí ideální obraz osmanské společnosti. Roku 1539 byl jmenován profesorem arabštiny na nově založené Collège de France v Paříži, roku 1543 však na funkci rezignoval, aby se mohl znovu vrátit do Svaté země; po návratu byl však za své spisy několik let vězněn inkvizicí v Římě, zbytek života pak strávil ve Francii v klášteře sv. Martina u Paříže.¹⁶

Ve stejném období, ale z naprosto odlišného důvodu, vzniklo další pracoviště, v němž bylo vyučováno arabštině. Událo se tak v Římě roku 1584. Z obav o své souvěrce, kteří žili pod vládou osmanského sultána, založil papež Řehoř XIII. Maronitskou kolej, kde katolická výuka probíhala v arabštině a syrštině.

¹⁵ Fletcher, Richard. *Kříž a půlměsíc*. s. 112-113.

¹⁶ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 83-84.

Orientalistika, jako nezávislá vědní disciplína, se pomalu začínala rozvíjet od konce 17. století. Zatím však jen jako odnož biblických¹⁷ a antických studií. První, skutečně solidní výzkumy na poli islamistiky přicházejí až s překlady koránu do národních jazyků a spadají tedy spíše do oblasti filologie. Zároveň v Hamburku vychází roku 1694 první arabský text koránu v edici Abraham Hinckelmann.¹⁸ Nově vznikající „vědecké“ práce se postupně oprošťovaly od starých hanobících fantazií a stereotypů studií pramenů a historických dokumentů.

Podstatnou měrou k poznání zemí Orientu přispěly poznatky přinášené cestovateli. Především pak od 18. století cestovatelé putovali do zemí Blízkého východu s vědeckými a badatelskými ambicemi. Mezi nejvýznamnější autory patří Angličané Richard Pococke (1704-1765) s dílem *A Description of the East, and some other Countries* (Londýn: 1743, 1745), Robert Wood (1717-1771), který jako první systematicky popsal památky v Palmyře a Baalbeku, Joseph Pitts (nar. 1635), jeden z prvních Evropanů, který navštívil a popsal Mekku a Medínu¹⁹ v cestopise *True and Faithful Account of Religion and Manners of the Mahometans* (1704) a skotský cestovatel po Etiopii a Súdánu, James Bruce (1730-1794), s dílem *Travels to Discover the Source of the Nile, In the Years 1768, 1769, 1770, 1771, 1772 and 1773* (1790). Dle Eduarda Gombára však jeden z nejlepších popisů svých pozorování zanechal ve svém díle *Beschreibung von Arabien* (Kodaň, 1772) a *Reisebeschreibung von Arabien und anderen umliegenden Ländern* (Kodaň, 1774, 1778, 1837) německý cestovatel v dánských službách, Carsten Niebuhr, který mimo jiné přesně určil, kde leží trosky Ninive a Babylónu a přinesl z Persepolis dlouhé a přesné opisy klínopisných textů.²⁰

¹⁷ Edward Said uvádí biskupy Roberta Lowtha, Johanna G. Eichhorna, filozofa Johanna G. von Herdera a Johanna D. Michaelise jakožto průkopníky v oblasti biblických studií. (Said, Edward, *Orientalismus*. s. 28)

¹⁸ První arabský text byl vydaný již v roce 1537 A. Paganinin (*Alcoranus Arabice*) v Benátkách, brzy na to byl na rozkaz papeže zničen.

¹⁹ Ve vatikánské knihovně je o cestě do Mekky dochována anonymní zpráva od portugalského otroka z roku 1565. Jiná je z roku 1612 od Němce Hanse Wilda, který byl v Holandsku zajat Turky a do Mekky putoval jako otrok. O několik let později, benátčan Marco de Lombardo, prodaný do egyptského otroctví, by připojen ke karavaně putující do Mekky. Ucelenější zprávu o své cestě do muslimských posvátných měst před Pittem poskytl pouze benátský otrok Ludovico di Varthena ve svém cestopise z roku 1510 a neznámý italský otrok v roce 1575. (Wolfe, Michael (ed.). *One thousand roads to Mecca: ten centuries of travelers writing about the Muslim pilgrimage*. s. 104)

²⁰ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 75.

Významnou příručkou pro poznávání Egypta v 18. století se stal cestopis francouzského badatele, filozofa a politika Constantina-Françoise Chassebeufa, řečeného Volney (1757-1820). Z jeho dvousvazkové *Voyage en Égypte et en Syrie* (Cesta do Egypta a Sýrie) z roku 1787 a z *Considérations sur la guerre actuel de Turcs* (1788, Úvahy o současné válce s Turky) mimo jiné čerpal informace o Egyptě i Napoleon Bonaparte před svým tažením do Egypta. Vedle seznámení s náboženstvím muslimů, jež popisuje v tradičně negativním duchu, se Volney zabývá i politickou situací - Egypt označuje za nemocný, přičemž jeho naděje na vyléčení tkví v pádu despotismu.²¹ Edward Said představuje Volneyovo pojetí Orientu jako směr „vzpomínek, evokativních zřícenin, zapomenutých tajemství, utajených dopisů a téměř virtuózního způsobu života; ...pevně zakotvena v imaginativní, s výjimkou estetického ztvárnění od reality jasně oddělené sféře.“²²

Další, zásadní, změnu v oblasti islamistiky sehrála Napoleonova expedice do Egypta v červenci 1798.²³ Součástí Napoleonovy Armée d'Orient bylo 146 vědců a specialistů, kteří zahájili rozsáhlý výzkum Egypta, jehož výsledky byly zveřejněny v triadvacetisvazkovém díle *Déscription de l'Égypte* (Paříž, 1809-1828). Dle E. Saida jedinečnost tohoto díla tkví především v novém přístupu k tématu – „v rámci ‚zpracování‘ egyptské problematiky se vědci ocitli tváří v tvář autentické kulturní, zeměpisné a historické hodnotě.“²⁴ Zároveň byl hned v prvním roce okupace založen Institut d'Égypte, jež položil základy moderního vědeckého přístupu. E. Said tento Napoleonův počín chápe jako typicky orientalistické podmanění země nástroji západního vědění a moci. „Už jen to, že Orient je zachycen moderní západní

²¹ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 75.

²² Said, Edward, *Orientalismus*. s. 195.

²³ Ještě před expedicí do Egypta mladý Napoleon Bonaparte (1769-1821) zahájil v letech 1796-1797 tažení do Itálie, díky němuž se mírovou dohodou s Rakouskem podařilo Francii získat Jónské ostrovy a přístavy v jižní Albánii a severním Epeiru. Bonaparte si tím zajistil přímou cestu k plánovanému dobytí Egypta. Francouzská expedice do Egypta sledovala několik cílů – za prvé oslabit největšího nepřítele Francie – Velkou Británii, za druhé zúčastnit se případného dělení Osmanské říše a za třetí připravit si přes Levantu, Mezopotámii a Persii cestu do Indie. 30. června 1798 se Napoleon vylodil poblíž Alexandrie (známé je jeho arabské prohlášení k obyvatelům Alexandrie, jež ujišťuje o své úctě ke koránu a k islámu) a bez větších potíží Egypt, který byl v té době osmanskou provincií, obsadil. Sesadil vládnoucí mamlúky a nahradil je francouzskými důstojníky a domorodými úředníky a zavedl moderní francouzskou správu. Poprvé byl také zřízen arabský tisk. Francouzská okupace Egypta však trvala jen do roku 1801, kdy byla na dva roky vystřídána okupací britskou. Po odchodu britských vojsk se Egyptu po několika povstáních podařilo osamostatnit od Osmanské říše a zlikvidovat nenáviděné mamlúky. Samostatným vládcem se stal významný reformátor Muhammad 'Alí (1769-1849). (Gombár, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. s.58-64, 75-76.)

²⁴ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 100.

*terminologií, jej pozvedá z tichého zapomnění, kde bez povšimnutí ležel, ... do jasných výšin moderní evropské vědy... Po Napoleonovi se tedy radikálně změnil i samotný jazyk orientalismu. Popisný realismus byl zdokonalen a proměněn z pouhého nástroje zobrazení ve skutečný jazyk, ba přímo prostředek tvoření.*²⁵ Každopádně, přehlédneme-li okupační a kolonizační motivy Napoleonova tažení, objeví se před námi široká řada zásadních vědeckých prací, jejichž autoři, ač často zaměstnanci koloniální správy, byli odpůrci západního pronikání do Orientu a často také obdivovateli a sympatizanti islámu.

Před prvními arabisty a islamology stály nesnadné úkoly. Nejprve bylo potřeba pevně zakotvit výuku arabštiny a dalších jazyků islámských kultur. To s sebou neslo sestavení učebnic gramatik a slovníků jednotlivých jazyků (Sacy, Wright, Lane). Také bylo nezbytné katalogizovat orientální rukopisy, které vlastnily přední evropské knihovny. Po této obtížné a úmorné činnosti již mohly vznikat první edice nejvýznamnějších prací z oblasti islámské teologie, dějin, práva a arabské literatury. Neméně důležitou roli během postupného formování oboru sehrály osobní styky a předávání zkušeností z učitele na žáka. Takto se mnohé objevy odborníků z nejvýznamnějších pracovišť v Leidenu a Paříži dostávaly do podvědomí učenců z dalších evropských univerzit, kteří se poté stali zakladateli arabistik a islamologických studií na vlastních univerzitách.²⁶ Zásadním předěl v dějinách evropské orientalistiky znamenaly orientalistické kongresy, na nichž docházelo k intenzivní spolupráci a konfrontaci jednotlivých badatelů a univerzit. Jeden z prvních takových kongresů se konal roku 1873 v Paříži (Congrès international des orientalistes), který byl posléze, zpravidla jednou za tři roky, organizován ve většině evropských (západních) metropolích, ale také například v Alžíru, Istanbulu, Moskvě, Dillí, Michiganu a v Mexiku až do roku 1976.²⁷ Na těchto základech během 19. století vznikla specifická podoba německé orientalistiky, z níž vyšli i první čeští arabisté a islamologové.

²⁵ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 103-104.

²⁶ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s.13.

²⁷ Časovou posloupnost jednotlivých kongresů přináší Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 141.

1.3 Francouzská orientalistická škola

Ve Francii stál na počátku vědeckého zájmu o arabštinu a islám výše zmíněný, **Guillame Postel**, první profesor orientálních jazyků v letech 1539-1543 na nově založené (1530) Collége de France v Paříži. Arabština se zde na katedře ale začala vyučovat až od roku 1587. První vyučující byli převážně lékaři a maronitští kněží z Libanonu.²⁸

Od konce 17. století se v rámci zvýšeného zájmu o Orient a postupným vlivem osvíceneckých myšlenek na nazírání islámu objevily první pokusy o jeho komplexní zpracování. Jedním z takových je encyklopedické dílo *Bibliothèque orientale* (1697, Orientální knihovna) **Barthélemyho d'Herbelota de Molainville** (1625-1695), vydané posmrtně s předmluvou Antoine Gallanda. D'Herbelot čerpal z arabských, perských a tureckých pramenů. Zabývá se dějinami, tradicemi, zvyky, rituály, významnými událostmi, přírodními a geografickými podmínkami a mnohým dalším všech oblastí, které spadají do muslimské říše. Ovšem nevyvarovává se ani negativních hodnotících soudů - islám, mimo jiné, označuje za „perverzní učení mahometánské, jež způsobilo křesťanství značné škody“²⁹; i přesto však vytvořil jednu z prvních odborných prací o islámu.

D'Herbelotův spolupracovník **Antoine Galland** (1646-1715), profesor arabštiny na Collége de France, taktéž významně přispěl k poznání a popularizaci muslimského Orientu svým překladem *Tisíce a jedné noci* (*Les mille et une nuits*, 1704, úplné vydání 1714). Jedná se o zatím první kompletní evropský překlad, který způsobil zásadní přerod v chápání Orientu - nebyl už jako doposud považován za působiště Antikrista, ale převládly romantické představy o pohádkovém, exotickém světě plném vychytralých šibalů, moudrých vezírů, harémů a nespoutané sexuality. Tyto motivy se postupně začaly usazovat v dílech filozofů, spisovatelů, básníků, umělců, cestovatelů aj. a udržely se často až do 20. století. Za zmínku stojí například *Lettres Persanes* (1721, Perské listy) **Charlese L. Montesquieu** (1689-1755), *Le Fanatisme, ou Mahomet le prophète*

²⁸ Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s.13.

²⁹ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 80.

(1741) **F. M. A. Voltaira** (1694-1778), cestopisy **Francoise de Totta** (1730-1793), **Claude-Étienne Savaryho** (1750-1788) a hraběte **Volneye** (1757-1820).³⁰

Další vlna zájmu o Orient se vzedmula spolu s Napoleonovou expedicí do Egypta v roce 1798 a s následnými koloniálními ambicemi Francie do zemí Blízkého východu. Francie si díky tomu na počátku 19. století držela prvenství v arabistických výzkumech. Vedle katedry arabistiky na Collège de France byla zásluhou **Louise Mathieu Langlése** (1763-1824) v Paříži založena École spéciale des langues orientales vivantes se třemi katedrami – literární a hovorové arabštiny, turečtiny a krymské tatarštiny a perštiny a malajštiny, jejíhož vedení se Langlés ujal. Katedru literární a hovorové arabštiny obsadil zakladatel moderní evropské arabistiky a islamistiky, baron **Antoine Isaac Silvestre de Sacy** (1758-1838), jehož zásluhou se École stala skutečným vědeckým pracovištěm a Paříž centrem arabistických studií své doby.³¹

Sacyho největší přínos tkví v jeho dvoudílné mluvnici *Grammaire arabe* (1810, druhé, rozšířené vydání 1831) doplněné dvěma výběry textů *Chrestomathie arabe* (1806, 1826) a *Anthologie grammaticale arabe* (1829). Další směřování evropské arabistiky ovlivnil zejména svými metodami textové kritiky a důrazem na komentované edice arabských autorů; „s pomocí prostředků, jež si vytvořil, svým žákům zpřístupnil oblast vědění, která do té doby neexistovala“³². Po smrti Langlése roku 1824 se stal vedoucím pracovníkem École spéciale des langues orientales vivantes; předtím byl jmenován profesorem na Collège de France, kde ještě roku 1806 převzal nově zřízenou katedru perštiny. Roku 1822 se stal prvním prezidentem Société Asiatique.³³ Sacy připravil půdu svým žákům, kteří po zformování gramatik a následným ukotvením výuky arabštiny a dalších muslimských jazyků, měli před sebou ještě dlouhou cestu katalogizace orientálních rukopisů evropských knihoven a editace nejznámějších prací z oblasti islámské teologie, dějin, práva a literatury. Mezi Sacyho žáky patří celé generace nejen francouzských badatelů, například J. F. Champollion, H. L. Fleischer, G. W. Freytag, G. Flügel, F. Bopp, J. Tornberg a mnoho dalších.

³⁰ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 75, 84.

³¹ Tamt.. s. 85-86.

³² Said, Edward, *Orientalismus*. s. 149.

³³ Tamt. s. 145-146.

Dalším, podobně proslulým francouzským orientalistou, jenž se podílel na formování evropského pohledu na islám, byl **Ernest Renan** (1833-1892). Renan byl v první řadě filologem, jehož rasová teorie vyvolala rozporuplné ohlasy jak mezi orientalisty, tak i mezi muslimy (veřejně se kriticky k jeho tezi postavil I. Goldziher a muslimský autor a politik Džamal al-Dín Al-Afghání). Renan sestavil na základě studia historických textů hierarchii národů, jazyků a kultur – na nejnižším stupni stojí národy bez kolektivní paměti a kultury, nad nimi jsou první civilizované národy Semitů a Árijců. Semité vytvořili monoteismus, ale ničeho víc nebyli schopni, protože jsou oddáni Božím slovu (islám především), vše ostatní jako mýty, umění, literatura a věda jsou doménou Árijců.³⁴ Tato Renanova teorie dobře posloužila francouzskému kolonialismu.

Francouzští arabisté se zpočátku věnovali především arabské filologii, ale s postupně vzrůstající angažovaností Francie na Blízkém východě přicházely na řadu témata zahrnující soudobou islámskou tematiku. Jako první se jimi začal zabírat **Alfred le Châtelier** (1855-1924), který působil na Faculté des Lettres založené roku 1879. Od roku 1907 vydával časopis *Revue du Monde musulman* věnující se právě aktuální islámské problematice. Francouzské pojetí tzv. východní otázky s přihlédnutím k situaci v Egyptě a Řecku pomáhal zformulovat **Edouard Driault** (1864-1947) a po něm **George Douin** (1884-1944).³⁵ Tyto tendence – filologické a historické bádání, spolu s výzkumem současné muslimské problematiky podléhající politické situaci – převládaly ve francouzské arabistice zhruba do konce první světové války. Nový směr nabral obor až díky jednomu z dodnes nejvýznamnějších francouzských orientalistů, **Louisi Massignonovi** (1886-1962).

Massignon se po studiích v Paříži, Alžíru a Káhiře zúčastnil archeologické expedice do Iráku v letech 1907–1908, kde byl zatčen a obviněn ze špionáže; ve vězení měl vidění, která ho podnítila ke studiu islámské mystiky, zvláště se zajímal o postavu mystika a mučedníka al-Halládže (†922). Jeho práce o sufismu a o al-Halládžovi (*La passion d'al-Hosayn Ibn Mansour al-Hallâj* (1922) a *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane* (1922) jsou dodnes vzorem pro orientalisty a měly

³⁴ Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s. 28-30.

³⁵ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 88.

vliv na další vývoj francouzské arabistiky a islamistiky. E. Said shrnuje Massignonův pohled na islám a z toho vyplývající zájem o sufismus, následovně:

„Islám vidí především jako náboženství poznamenané svými zákazy, pozdějším vznikem ve srovnání s křesťanstvím a judaismem, okleštěným vnímáním světské reality, rozsáhlými obrannými strukturami vůči ‚psychickým vzruchům‘ mystiků al-Halládžova druhu a svou osamělostí coby poslední ‚orientální‘ víry mezi velkými monoteistickými náboženstvími... Al-Halládž v Massignonově podání měl v každém případě ztělesňovat hodnoty odmítané islámskou doktrínou – kterou Massignon popsal proto, aby jí pak al-Halládžovým prostřednictvím obešel.“³⁶

Massignon byl za první světové války povolán do francouzské „východní“ armády a v letech 1917 až 1919 sloužil v úřadu vrchního komisaře Francie v Sýrii a Palestině. Po návratu do vlasti začal vyučovat na College de France, kde se stal v roce 1926 řádným profesorem. Zakládá *Revue des études islamiques*, od roku 1933 stojí v čele Ecole pratique des hautes études, pařížské vzdělávací instituce pro postgraduandy a doktorandy, a je přijat za člena Arabské akademie v Káhiře. Po válce vede Ústav íránských studií a spolu se spisovatelem Françoisem Muriacem iniciuje zrod Výboru Francie-Maghrib, který se snaží o křesťanský dialog s islámem. Angažuje se také v obraně muslimů proti koloniální nadvládě v Alžíru, podporuje palestinské uprchlíky, hájí práva arabských muslimů a křesťanů proti sionistům v Palestině, šíří pojem „abrahamovské náboženství“ jako společné pojmenování pro judaismus, křesťanství a islám, podílí se na formulování hlavních zásad II. vatikánského koncilu, jehož závěru se však již nedožil.³⁷ Jeho největší přínos v oblasti islamologie a arabistiky spočívá v příklonu k tomu, co E. Said nazývá životodárnými silami, které určují povahu východní kultury³⁸, a následné nové nasměrování oboru díky jeho žákům.

Do generace významných arabistů-islamistů po Massignonovi patří především znalec perské literatury a pramenů k islámským dějinám **Henri Massé** (1886-1969), **Gaston Wiet** (1887-1971), odborník na arabskou epigrafiku a islámské umění, **Régis Blachère** (1900-1973), autor novodobého překladu koránu, **Jean Sauvaget** (1901-1950) a **Claude Cahen** (1909-1991), experti na islámské dějiny, **Henri Corbin** (1903-1979), specialista na islámskou filozofii a íránistiku, sociologové **Jacques Berge** (1910-1995) a **Maxime Rodinson** (1915-2004), proslulý historik muslimského Španělska

³⁶ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 304 a 307.

³⁷ Kropáček, Luboš. *Islám a Západ. Historická paměť a současná krize*. s. 151.

³⁸ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 300.

Evariste Lévi-Provençal (1894-1956) nebo **Henri Pienne** (1862-1935), **Fernand Braudel** (1902-1985) a **André Raymond** (1925) zainteresovaní ve výzkumu muslimského Středomoří. V pracích takřka všech výše zmíněných orientalistů se více či méně projevil vliv francouzské historické školy *Annales* a také dobového intelektuálního marxismu. Soudobý výzkum je natolik rozvětvený a úžeji specializovaný, že zahrnuje téměř veškeré aspekty kulturního a historického vývoje muslimských zemí.³⁹ K současným problémům islámského světa se často vyjadřují i odborníci z jiných, orientalistice příbuzných oborů. Českému čtenáři může být známa například publikace francouzského politologa Gillese Kepela (1950).

1.4 Britská orientalistická škola

Podnět k arabistickému výzkumu ve Velké Británii dal počátkem 17. století **William Bedwell** (1561-1632), výborný znalec arabštiny, který sestavil arabsko-latinský slovník, nikdy však nepublikovaný, a zároveň shromáždil na univerzitě v Cambridge mnoho arabských rukopisů. O několik let později už vznikly samostatné katedry arabistiky v Cambridge a v Oxfordu. První byla založena roku 1632 v Cambridge a pojmenována podle svého donátora, Sir Thomas Adams' Professor of Arabic, s vedoucím profesorem **Abrahamem Wheelockem** (1593-1654). Po jeho smrti byla 13 let neobsazena až do jmenování profesora **Edmunda Castella** (Castellus) (1607-1685) roku 1666.⁴⁰ Castel je autorem monumentálního díla *Lexicon Heptaglotton Hebraicum, Chaldaicum, Syriacum, Samaritanum, Aethiopicum, Arabicum, et Persicum* (1669), jež zpracovával spolu s dalšími 14-ti odborníky po dobu 18-ti let. Cambridgeská arabistika se dočkala výraznější osobnosti až v roce 1711 nástupem **Simona Ockleyho** (1678-1720), který sepsal *The History of the Saracens* (1708) s použitím arabských rukopisů. Evropským čtenářům tak objasnil, komu vděčí za první poznatky o filozofii a mimo jiné jim poprvé představil arabský pohled na války s Byzancí a Persií; islám však ještě v duchu své doby označuje za odporné kacířství.⁴¹ Prvním anglickým profesorem

³⁹ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 103, 112-116.

⁴⁰ Tamt. s. 83.

⁴¹ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 91-92.

arabistiky, který osobně navštívil muslimské země, byl **Joseph Dacre Carlyle** (1759-1804).

Na univerzitě v Oxfordu se arabistka zrodila o pár let později, v roce 1636. Jejím prvním profesorem byl žák W. Bedwella **Edward Pococke** (1604–1691). Pococke strávil několik let jako kaplan v Halabu a v Istanbulu, kde sbíral rukopisy a pořizoval jejich kopie. Vysokého uznání se mu dostalo za práci *Specimen historiae arabum* (1650), která shrnuje většinu dobových poznatků o muslimském světě; zahrnuje arabské genealogie, informace o náboženství Arabů před vznikem islámu, popis základních principů islámu, překlad části Ghazzálího učení aj.⁴² Oxfordské pracoviště odchovalo na počátku 18. století ještě dalšího významného arabistu a překladatele koránu⁴³, **George Salea** (1697- 1736). Saleův překlad vyšel roku 1734 s přihlédnutím k latinskému překladu Ludovica Maracciho doplněný vlastní významnou předmluvou.

„Sale se snažil pojednat arabské dějiny s použitím arabských pramenů; navíc umožnil muslimským komentátorům svatého textu, aby hovořili sami za sebe. Sale položil tímto srovnáním základy komparatistických disciplín (filologie, anatomie, právnictví, náboženství), které se pak staly chloubou metodologie devatenáctého století.“⁴⁴

Vyjma Saleho překladu koránu se během 18. století v britské arabistice neobjevilo jiné zásadní dílo. Zvláště pak druhá polovina tohoto století se nesla ve znamení úpadku vědeckého poznávání islámu. Nový podnět k dalšímu bádání byl dán až na konci století britskou koloniální expanzí do Indie a zvláště pak založením Východoindické společnosti v Indii. Zásadní roli v tomto případě sehrál sir **William Jones** (1746-1794). Jones se věnoval klasickým jazykům, arabštině, perštině, hebrejštině a sanskrtu (údajně ovládal desítky jazyků). Objevil, že indický posvátný jazyk sanskrt je spřízněn a evropskými jazyky (především s latinou a řečtinou) a perštinou. Položil tak základy srovnávací lingvistiky a zároveň se mu podařilo nadchnout několik generací lingvistů k hledání prazákladního jazyku spojující Evropu, Indii a Persii (původně byl za tento prvotní jazyk považována hebrejšтина, po Jonesovi to byl právě sanskrt). Jones se věnoval překládání indické literatury a položil také základy studia íránských jazyků v Evropě. Většinu života strávil jako soudce v Indii,

⁴² Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s. 13.

⁴³ Vůbec první překlad koránu do angličtiny byl pořízen Alexanderem Rossem v roce 1649, ale pouze jako parafráze francouzského překladu André du Ryera z roku 1647.

⁴⁴ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 138.

kde mimo jiné založil Royal Asiatic Society of Bengal, na jejíž činnost navázala The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, která od roku 1834 vydávala jeden z nejprestižnějších britských orientalistických sborníků The Journal of Royal Asiatic Society.⁴⁵

Vedle „profesionálních“ orientalistů přispěli nemalou měrou k formování britské arabistiky a islamistiky cestovatelé. Největší podíl na tom měl častý návštěvník Egypta, **Edward Lane** (1801-1876). Jeho díla *Description of Egypt* (1896) a *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians* (1836) jsou vynikajícími, dodnes citovanými pracemi. Z Laneova pera pochází také překlad Tisíce a jedné noci a monumentální, osmidílný *Arabic-English Lexicon* (1863-74). E. Said považuje Lanea spolu se Sacym a Renanem za praotce islámských studií, jež „dali orientalismu vědecký, racionální základ. Poskytla jej nejen jejich vlastní práce, jež inspirovala následovníky, ale i pojmový a myšlenkový soubor, který byl k dispozici komukoliv s orientalistickými aspiracemi.“⁴⁶ Mezi další významné britské cestovatele, kteří po sobě zanechali hodnotné spisy o muslimském světě, patří například poutník do Mekky a Mediny a překladatel Tisíce a jedné noci, sir **Richard Francis Burton** (1821-1890), jehož vyprávění o putování do muslimských posvátných míst českému čtenáři přiblížil slovenský orientalista Ján Pauliny v knize *Objevení Arábie* (Praha, 1990). Za zmínku stojí také patřičně vzdělaní tajní agenti - zpravodajové, vyslaní britskou vládou na Blízký východ, jako byli, **Edward Henry Palmer** (1840-1882), **Charles Montague Doughty** (1843-1923), **David George Hogarth** (1862-1927), **Gertrude Lawthian Bellová** (1868-1926) a **Harry St. John Bridger Philby** (1885-1690).⁴⁷ Největší proslulosti se dostalo archeologovi, důstojníkovi, zpravodajovi a účastníkovi arabského povstání proti osmanské nadvládě v letech 1916-18, **Thomasi Edwardu Lawrencovi** (1888-1935).⁴⁸

⁴⁵ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 96.

⁴⁶ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 143.

⁴⁷ Více o nich viz Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 77-78; Said, Edward, *Orientalismus*. s. 253-278.

⁴⁸ Více o jeho díle Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s.116-128; nebo populární životopis od Roberta Gravesa přeložený J. Pauerovou - *Lawrence z Arábie* (Plzeň: Mustang, 1994). Lawrenceova díla jsou dostupná i v českém překladu Zdeněka Hrona - *Sedm sloupů moudrosti: historie jednoho triumfu* (Praha: BB art, 1998) a Aloyse a Hany Skoumalových - *Bouře nad Asii: povstání na poušti*. (Praha: Orbis 1935). Do podvědomí nejširší veřejnosti se Lawrence dostal díky několika Oscary oceněným filmům Davida Leana *Lawrence of Arabia* z roku 1962.

Nový rozkvět arabistických studií přinesl až konec 19. století na univerzitě v Cambridge, především díky **Williamu Wrightovi** (1830-1889), který zde byl po studiích v Leidenu roku 1879 jmenován profesorem arabštiny. Wrightovi nástupci poté pokračovali až do krátké přestávky v období mezi světovými válkami, kdy prvenství v arabistických studiích dosáhla nově zřízená School of Oriental Studies v Londýně, v seriózních výzkumech a výuce v podobném duchu jako na univerzitách ve Francii, Německu a v Nizozemí. Po druhé světové válce zde z pera **Johna Arberryho** (1905-1969) vznikl roku 1955 dosud nepřekonaný překlad koránu. Jiným velkým projektem cambridgeské univerzity byly dvoudílné *The Cambridge History of Islam* (1970) editované P. M. Holtem, Ann K. S. Lambtonovou a B. Lewisem a *The Cambridge History of Iran* od íránisty Richarda N. Freye (1920).⁴⁹

Oxfordské pracoviště se obdobného znovuzrození dočkalo až s **Hamiltonem Alexanderem R. Gibbem** (1895-1971), jemuž půdu k znovuoobnovení arabistiky připravil jeho předchůdce, odborník na arabské komentáře Aristotela, **David Samuel Margoliouth** (1858-1940).⁵⁰ H. A. R. Gibb, byl podobně jako ve Francii L. Massignon, výraznou osobností orientalistiky. Působil na univerzitách v Londýně a v Oxfordu a později i na Harvardu v USA. Sepsal významné publikace zabývající se historickým vývojem islámu (*Mohammedanism*.⁵¹ *An Historical Survey*, 1949, *Studies on the Civilization of Islam*, 1982), vlivem expanze evropského obchodu, vlády a myšlenek na islám (*Islamic Society and the West*, 1950 a 1957) muslimskými reakcemi na moderní evropské myšlenkové proudy (*Modern Trends in Islam*, 1947).⁵²

Po druhé světové válce se oxfordské pracoviště dočkalo rozšíření o specialisty na arabštinu, turečtinu, perštinu, islámské právo, teologii, filozofii a moderní dějiny Blízkého východu. Působili zde mnozí světově proslulí islamisté, jako například **Albert Hourani** (1915-1993), odborník na moderní dějiny islámských zemí, jehož práce *A History of the Arab Peoples* (1991) vyšla i v českém překladu (*Dějiny arabského světa: od 7. století po současnost*. Praha: NLN, 2010).

⁴⁹ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 104.

⁵⁰ Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s. 33.

⁵¹ Gibb prosazoval výraz mohamedánství před pojmem islám – ten totiž pojímal jako systém založený na apoštolské posloupnosti vrcholící Muhammadem. (Said, Edward, *Orientalismus*. s. 316)

⁵² Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s. 72-73.

Do čela se v islámských studiích od 40. let postavila však londýnská School of Oriental and African Studies, jež se převážně zaměřuje na soudobou problematiku v muslimských zemích. V letech 1949-74 zde vedl katedru dějin Blízkého a Středního východu světově proslulý specialista na dějiny islámských zemí, žák H. A. R. Gibba, **Bernard Lewis** (1916). V současnosti je už od roku 1974 profesorem blízkovýchodních studií na univerzitě v Princetonu a zároveň hostujícím profesorem řady evropských a amerických univerzit.⁵³ V roce 2010 vyšla jeho zatím poslední publikace *Faith and Power: Religion and Politics in the Middle East*, do češtiny byly přeloženy *The Middle East: 2000 years of History from the Rise of Christianity to the Present Day (Dějiny blízkého východu*. Praha: NLN, 2000) a *What Went Wrong?: Western Impact and Middle Eastern Response (Kde se stala chyba? Vliv Západu na Střední Východ a jeho následná odpověď*. Praha: Volvox Globator, 2003).

1.5 Nizozemská orientalistická škola

Do francouzské revoluce na konci 18. století stálo Nizozemí v čele arabistického výzkumu, poté po něm převzala primát Francie, ale stále si udrželo status významného pracoviště. První popud k založení orientalistiky učinil Frans van Ravelingen (lat. **Franciscus Raphelengius** (1539-1597), profesor hebrejštiny na univerzitě v Leidenu založené roku 1575. Kromě hebrejštiny vyučoval i arabštinu. Zakladatelem katedry arabštiny byl žák G. Postela **Joseph J. Scalinger** (1540-1609). Prvním profesorem arabštiny byl až od roku 1613 jeho žák **Thomas Erpenius** (Thomas van Erpe, 1584-1624), který v témže roce vydal učebnici arabštiny *Grammatica Arabica*, jež do vydání Sacyho *Grammaire arabe* (1810) neměla konkurenci. Erpeniův nástupce, **Jacobus Golius** (Jacob van Gool, 1596-1667) dokonce osobně navštívil muslimské země a v roce 1635 vydal arabský slovník *Lexicon Arabico-Latinum*, jež byl používán až do 19. století, do vydání slovníků Lanea a Freytaga. Po Goliově smrti zůstává katedra několik let neobsazena a nizozemská arabistika zaznamenává po celé 18. století zřetelný úpadek.⁵⁴ Překlady koránu se Nizozemcům dostává v roce 1641 díky **Barentu A.**

⁵³ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 105.

⁵⁴ Tamt. s. 82-83.

Berentsmovi, jemuž byl předlohou německý překlad a následně roku 1658 prací **J. H. Glazemakera** na základě francouzské du Ryerovi verze.⁵⁵

Na znovuoobnovení významu Leidenského arabistického výzkumu měl zásluhu **Hendrik Arendt Hamaker** (1789-1835). Proslulým se stal až o generaci později **Reinhardt P. A. Dozy** (1820-1883), který byl jmenován řádným profesorem v roce 1854. Svůj hlavní odborný zájem směřoval především na dějiny muslimského Španělska, jež promítl do svých slavných čtyřdílných *Histoire des Mussulmans d'Espagne, jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides* (1861), na nichž dvacet let pracoval, a dodnes zůstávají standardní prací v oboru.⁵⁶ Libuje si ve velkolepých popisech bitev, intrik a tažení bez ohledu na vývoj politických a sociálních organizací.⁵⁷ E. Said v jeho díle nachází mnoho antisemitských názorů podobných těm Renanovým, v jiných spisech i patřičně doložená tvrzení jako například, že židovským bohem nebyl Jahve, nýbrž Baal.⁵⁸

Žákem a pokračovatelem Dozyho byl obdobně věhlasný badatel, **Michael Jan de Goeje** (1836-1909), mezi jehož nejvýznamnější počín v oblasti islámských studií patří ediční práce, započaté roku 1908, na prvních třech svazcích *Encyklopedie islámu* (*Encyclopaedia of Islam*).⁵⁹ Mezi jeho další významné práce patří zejména editovaná vydání arabských rukopisů.⁶⁰ Vrcholným představitelem Leidenské arabistiky se stal Goejův nástupce, žák T. Nöldeka, **Christian Snouck Hurgronje** (1857-1936).

Hurgronje pracoval nejprve pro nizozemskou východoindickou koloniální správu v Indonésii (v té době známá jako Holandská východní Indie), na jejíž další směřování měl nepochybný vliv, v letech 1884-85 putoval do Mekky (na základě své

⁵⁵ Nykl, Alois R. *Korán*. s. XIV.

⁵⁶ Ve 20. století na Dozyho práci navázali španělští arabisté, především Miguel Asín Palacios (1871-1944) nebo francouzský arabista alžírského původu Évariste Lévi-Provençal (1894-1956).

⁵⁷ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 79.

⁵⁸ Said, Edward, *Orientalismus*. s. 174.

⁵⁹ Tato encyklopedie se v současnosti sestává z 15-ti svazků a je všeobecně považována za základní příručku ke studiu islámu; je bezpochyby nejzásadnějším počinem islámských studií ve 20. století. Zatím poslední, třetí, vydání spatřilo světlo světa v roce 2007, tradičně pod vedením Leidenského vydavatelství Brill. Editoři nejnovějšího vydání jsou Gudrun Krämer (Free University, Berlin), Everett Rowson (New York University), John Nawas (Catholic University of Leuven), a Denis Matringe; jejich snahou je obsáhnout celý muslimský svět ve 20. století. První, čtyřsvazková edice vznikla v letech 1913-1938 pod vedením M. T. Houtsmy ve třech jazycích – angličtině, němčině a francouzštině. Druhá edice vznikala taktéž v Leidenu v letech 1954-2005 a čítá 12 svazků.

⁶⁰ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 39 a 58.

pouti a půlročním pobytu v Mekce sepsal dvoudílné pojednání o tomto posvátném muslimském centru – *Mekka* (1888-89), sedm let strávil v Batávii (dnešní Jakarta) a po návratu se stal profesorem Leidenské arabistiky (1908-27).⁶¹ Z pobytu mezi muslimy si odnesl znalosti o muslimském právu, které dle jeho názoru stvrzuje rozdílnost mezi Východem a Západem⁶², a také poznání, že pokud chtějí nemuslimové pochopit islám, musí ho studovat v jeho historické vývoji. Poradenství ve věcech islámu pro nizozemský koloniální úřad se věnoval i v době působení na katedře arabistiky.⁶³

Mimo Leidenské univerzity působili další nizozemští arabisté a islamisté na univerzitách v Utrechtu a Amsterdamu. Na utrechtské univerzitě vyučoval jeden z prvních editorů Encyklopedie islámu **Martin Theodor Houtsma** (1851-1943), po něm odborník na hadíthy **Theodor Willem Juynboll** (1866-1948) nebo profesori arabistiky a islamistiky **W. J. A. Kernkamp** (1900-1956) a **Lein O. Schuman** (1923-2005). Na univerzitě v Amsterdamu byl založen Ústav arabistiky a islamistiky roku 1955; před jeho založením se zde věnoval studiu islámské filozofie **Tjitze J. de Boer** (1866-1943) a po něm autor moderního překladu koránu **D. S. Attema** (1910-).⁶⁴

Soudobí nizozemští arabisté a islamisté navazují na práci započatou Goejem a Hurgronjem a i v současnosti se soustřeďují převážně na tvorbu hesel do Encyklopedie islámu.

1.6 Německá a rakouská (rakousko-uherská) orientalistická škola

1.6.1 Německo

Podobně jako ve Francii, tak i v Německu, se od 18. století vlivem osvíceneckých myšlenek a postupným oslabováním osmanské moci v Evropě začínají projevovat nové tendence v nazírání na muslimský Orient. Díky zájmu veřejnosti o orientální „exotično“ spolu s „vědeckými“ snahami prvních filologů začínají vznikat odborné práce na islámská témata, nejprve z per filozofů (Herder) a literátů (Goethe), na

⁶¹ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 89-90.

⁶² Said, Edward, *Orientalismus*. s. 290.

⁶³ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 18.

⁶⁴ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 90, 111 a 135.

vcelku solidní úrovni. Ti, ačkoli Orient nikdy nenavštívili, připravili tak alespoň půdu pro pozdější orientalisty.

Průkopníkem arabistických studií v Německu byl žák Sacyho, **Georg Wilhelm F. Freytag** (1788-1861). Freytag byl roku 1819 jmenován profesorem orientálních jazyků na nově zřízené univerzitě v Bonnu; věnoval se především arabské filologii a poezii a rozšířil a přepracoval slovník J. Golia (*Lexicon Arabico-Latinum*, 1830-37).⁶⁵ Dalším Sacyho žákem byl jeden z nejvýznamnějších německých arabistů **Heinrich Leberecht Fleischer** (1801-1888). Fleischer v letech 1835-88 vyučoval na univerzitách v Lipsku a v Drážďanech arabštinu, perštinu a turečtinu. Zaměřoval se především, podobně jako jeho předchůdci, na filologii; editoval rukopisy dvou předních středověkých komentátorů koránu az-Zamachšarího a al-Bajdawího. Po vzoru francouzské Sociétés Asiatique a britské Royal Asiatic Society spolu s dalšími orientalisty založil roku 1845 společnost Deutsche Morgenländische Gesellschaft, která dodnes vydává významný orientalistický časopis *Zeitschrift der Deutsche Morgenländische Gesellschaft*. Fleischer také vychoval mnoho žáků z celé Evropy, například Rusa Viktora von Rosena, Švéda Hermana N. Almkvista, Itala Lupa Buonazia, Fina Waldemara Eneberga, Američana Williama Wickese, Maďara Ignáce Goldzihera nebo Čecha Vladimíra Košuta, kteří se ve většině případů stali zakladateli arabistiky ve své vlasti.⁶⁶ Fleischerovi současníci, taktéž žáci Sacyho, jako byl **Gustav Leberecht Flügel** (1802-1870), jenž vydal roku 1834 korán v arabštině s vlastním dělením jednotlivých veršů, které zůstalo vzorem po celý zbytek 19. století a **Heinrich Ewald** (1803-1875), zakladatel semitské filologie v Německu a autor kritické mluvnice arabštiny, se stále drželi tradičních filologických linií.

Světovou proslulost si svým dílem zasloužil další filolog-arabista **Theodor Nöldeke** (1836-1930). Především pak prací *Geschichte de Quorans* (1860), v níž stanovil pořadí súr, které je používáno dodnes. Studoval na univerzitě v Leidenu, působil na katedrách orientálních jazyků v Kielu a ve Štrasburku, avšak muslimské země nikdy nenavštívil.⁶⁷

⁶⁵ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 90.

⁶⁶ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 14, 37-38.

⁶⁷Tamt.. s. 14-15.

Značný vliv na vývoj německých islamistických studií měl v 19. století v Německu vzkvétající historismus, za jehož zakladatele lze považovat Leopolda von Rankeho (1795-1886), propagátora studia původních historických pramenů. Ruku v ruce s historismem se ve stejném období začal rozvíjet biblický kriticismus ražený tzv. Tübingenskou teologickou školou,⁶⁸ na níž navázali mimo jiné i němečtí židovští myslitelé, z nichž někteří byli zainteresováni také do islamologických bádání. Mezi ně patří představitel židovské haskaly⁶⁹, žák G. W. Freytaga, **Abraham Geiger** (1810-1874).

Geiger ve své dizertační práci z roku 1833 *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* (*Co si Mohamed vypůjčil z judaismu?*) přišel s teorií, že korán ve svém převyprávění biblických příběhů a formulování hlavních doktrín čerpal z rabínské literatury, která byla v předislámské Arábii známa díky orálnímu tradování. Dokládá to mnoha body, které má islám společné s judaismem (představa pekla a ráje, víra v jedinstvo Boží, náboženské právo, aj.). Podobné historické analýze podrobil také Nový zákon. Jeho metody textové kritiky byly použity mnoha dalšími badateli. O. Beránek v Geigrovi vidí průkopníka v novém přístupu k islámu mezi západními orientalisty:

„Geiger patřil bezpochyby k prvním západním autorům, kteří se pokusili porozumět islámu pomocí primárních pramenů, na něž aplikovali historické metody. Zároveň je

⁶⁸ Na univerzitě v Tübingen (město ležící asi 50km od Stuttgartu s univerzitou a evangelickou teologickou fakultou) se již od roku 1800 shromažďovali protestanté, kteří usilovali o teologické vymanění se z vlivu racionalismu. Duchovním otcem tohoto směru je Ferdinand Christian Baur (1792-1860) a David Friedrich Strauss (1808-1874). Baur vypracoval četné historicko-filosofické kritiky Bible, zabýval se především dějinami křesťanství do konce 3. století n.l. a postavou Ježíše - poukázal na četné rozpory v jeho životopisu, usiloval o nalezení původního významu. Strauss byl původně teologem, ale brzy se stal samostatným kritikem, působícím z pozic hegelovské filosofie. Jeho kniha *Das Leben Jesu* (1835) měla destruktivní dopad na dosavadní představy o původu evangelií. Vyvolala spor o původ křesťanství a náboženství. Strauss vykládal existenci náboženského mýtu o Ježíšovi jako produkt anonymního kolektivního myšlení národů. Sám popíral historičnost Ježíšovi osobnosti, ale ne její význam. Šlo o produkt obecného mýtu v té podobě, v jaké se projevoval v prvotních křesťanských pospolitostech. Křesťanství se zrodilo z představy Bohočlověka. Křesťanská víra má být tudíž nahrazena vědou. Další představitelé (Albert Ritschl a Adolf von Harnack) nebyli ve své kritice již tolik radikální. Význam Tübingenské školy spočíval zejména ve třech metodologických inovacích – prosazování nezávislého historického studia náboženství, ocenění textů jakožto vyjádření politických a náboženských tendencí daných společností a nakonec, výklad Nového zákona ve světle žido-křesťanských sporů, které vévodily od poapoštolského období až do zformování křesťanské církve.

⁶⁹ Židovské osvícenství, haskala, znamená snahu liberálních židovských myslitelů ovlivněných tezemi Immanuela Kanta, přizpůsobit svou víru výzvám moderního světa. Na ideologické rovině to znamenalo zdůraznění racionální podstaty judaismu a jeho univerzálních prvků; na úrovni náboženské praxe pak usilování o zrušení tradičních židovských zvyků považovaných za přežitky. Otcem, reformního judaismu, haskaly, je německý židovský filozof Moses Mendelssohn (1729-1786).

*tuto práci [Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?] možné chápat jako první pokus o moderní komparativní religionistiku... Geigrova práce spolu s dalšími, které se začaly objevovat v téže době, proto vyčnívá v tom, že studované téma pojímá s respektem k islámskému náboženství i Muhammadovi.*⁷⁰

K dalším předním německým orientalistům ovlivněných historismem, se zájmem o klasické, středověké období islámských dějin, patří **Gustav Weil** (1808-1889), **Aloys Sprenger** (1813-1893) a **Julius Wellhausen** (1844-1918). Gustav Weil byl od roku 1868 profesorem orientálních jazyků v Heidelbergu. K jeho nejdůležitějším pracím patří životopis Muhammada, *Mohammed, der Prophet* (1843), k němuž využil v té době všechny dostupné prameny včetně prorokova životopisu od Ibn Hišáma (†833), historicko-kritický úvod ke koránu, *Historisch-Kritische Einleitung in den Koran* (1844 a 1878), v němž navrhl rozdělit mekkánské súry do tří skupin, a edice prvního německého překladu *Tisíce a jedné noci* (1837-41). Životopis Muhammada také sepsal Rakušan působící na univerzitě v Bernu, Aloys Sprenger. Oproti Weilovi však čerpal z dosud neznámých pramenů. Během pobytu v Indii a na Blízkém východě sesbíral tisíce arabských rukopisů, které pak věnoval knihovně Berlínské univerzity. Bibliista a orientalista Julius Wellhausen z univerzity v Göttingenu se pokusil o propojení literární analýzy s historickou kritikou pramenů v pojednání o arabských dějinách *Das arabische Reich und sein Sturz* (1902). I přes některé nedostatky byla jeho práce po dlouhou dobu základní historickou příručkou a dodnes je cenným dílem.⁷¹

Díky tomu, že se Německo stalo koloniální říší, byl v roce 1887 založen na berlínské univerzitě seminář orientálních jazyků (Seminar für Orientalische Sprachen), kde se soustředil výzkum soudobé problematiky orientálních národů. Prvním ředitelem byl jmenován žák H. L. Fleischera, odborník na islámské právo, **Karl Eduard Sachau** (1845-1930). Mezi další Fleischerovi žáky patřil **Albert Socin** (1844-1899), tvůrce arabské gramatiky, **Martin Hartmann** (1851-1918), zakladatel Německé islamistické společnosti (Deutsche Gesellschaft für Islamkunde) a arabista a turkolog **Georg Jacob** (1862-1937).⁷²

Německá arabistika a islamistika ve 20. století zažívala krušné chvíle stejně jako samotné Německo. Do druhé světové války se výzkumy soustředily, stejně jako ve

⁷⁰ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 70-71.

⁷¹ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 91-92.

⁷² Tamt. s. 93.

století předešlém, především na filologická a historická odvětví. Za zmínku stojí **August Fischer** (1865-1949), odborník na arabskou gramatiku, lexikologii a dialektu; žák Nöldekeho **Carl Brockelmann** (1868-1956), specialista na historii islámu a dějiny arabské literatury nebo **Carl Heinrich Becker** (1876-1933), zakladatel časopisu *Der Islam* a odborník na soudobou sociální a politickou problematiku. Po nástupu Hitlera k moci v roce 1933 museli mnozí nadějní orientalisté židovského původu emigrovat, řada badatelů během války padla. S poválečným rozdělením Německa probíhal výzkum ve východní části země ve značné izolaci a v souladu s marxistickou doktrínou. I přesto zde působilo několik fundovaných odborníků, jako například **Martin Robbe** (nar. 1932), badatel v oblasti moderních a současných dějin Egypta. Západoněmecká arabistika po druhé světové válce tradičně navázala na předešlé filologické, historické a islamologické výzkumy v nichž vynikali např. expert na staroarabskou poezii **Hellmut Ritter** (1892-1971), **Rudi Paret** (1901-1983), autor moderního překladu koránu, nebo specialista na islámské právo **Joseph Schacht** (1902-1969). Studiím soudobé politiky a ekonomické situace islámských zemí byla věnována pozornost až od osmdesátých let. Opravdová renesance ve výzkumech islámských zemí nastala až se sjednocením Německa, kdy se v badatelském úsilí drží na prvních příčkách.⁷³

1.6.2 Rakousko

Ve Vídni od roku 1754 fungovala Orientální akademie (k.k. Orientalische Akademie, později Konzulární akademie) se Sprachknaben Institutem, založená Marií Terezií. Až do nástupu **Josefa F. von Hammer-Purgstalla** (1774-1856) se zde z muslimských jazyků vyučovala pouze turečtina.

Hammer-Purgstall byl současníkem a spolupracovníkem Sacyho, několik let strávil jako diplomat v Istanbulu. Ač jeho díla a překlady arabské a perské poezie nebyla nijak kvalitní, měla vliv na Goetha a další německé spisovatele té doby. Hammer-Purgstall zastával v té době již orientalisty opouštěný, romantický přístup k Orientu, místo vědecktějšího filologického pojetí, který započal Sacy a byl dále

⁷³ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 119-124.

rozvíjen především německými badateli.⁷⁴ I přesto se však zasadil o zrod moderní rakouské arabistiky a islamistiky, tím, že na Orientální akademii prosadil výuku arabštiny a perštiny.

O generaci mladší absolvent Orientální akademie, **Alfred von Kremer** (1828-1889), sepsal již ve své době přelomová díla. Jedním takovým je jeho dvoudílná studie dějin islámské říše v době chalífátu *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (1875 a 1877), při jejímž zpracování se nechal ovlivnit názory Herdera a Hegela. Jako první evropský historik vzal na vědomí dílo arabského historika Ibn Chaldúna (1332-1406), jemuž věnoval samostatnou monografii *Ibn Chaldun und seine Culturgeschichte der Islamischen Reiche* (1879). Podobně jako E. Renan se zabýval myšlenkovým vývojem Blízkého východu v díle *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (1868), dospěl však k jinému zdůvodnění „zaostalosti Východu“ – ta nebyla, jak se domníval Renan způsobena vrozenou povahou Arabů, nýbrž převahou muslimské ortodoxie nad volnomyšlenkářstvím.⁷⁵ Ondřej Beránek oceňuje Kremera především jako prvního, kdo dokázal dějiny islámu pojmout v jejich celku.⁷⁶ Kremer podobně jako mnoho dalších evropských orientalistů v jeho době, ale i v pozdější, sloužil především politickým a mocenským zájmům své země, na kvalitách jeho díla to ale nijak neubírá.

V roce 1886 byl na vídeňské univerzitě založen Orientální ústav, jenž po roce fungování započal s vydáváním časopisu nesoucí dnešní název *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* od roku 1915. Rakouská arabistika tak získává čistě akademický charakter. V roce 1902 zde byl jmenován řádným profesorem Alois Musil.

Jinými důležitými středisky orientalistického výzkumu v rakousko-uherském soustátí byla univerzita v Praze (viz. níže, kapitola „Okolnosti vzniku a následný vývoj arabistiky a islamologie na Univerzitě Karlově“) a v Budapešti. Počátky maďarského zájmu o Orient se propojují s romantickým hledáním původu maďarského národa, o nějž se zasloužil především filolog a orientalista **Sándor Kőrösi Csoma** (1784-1842), autor prvního tibetsko-anglického slovníku a gramatiky. Kromě tibetštiny ovládal také arabštinu, perštinu, turečtinu a hebrejštinu. Procestoval Turecko, Írán, Afganistán a

⁷⁴ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 35-36.

⁷⁵ Hourani, Albert. *Islam in European Thought*. s. 36.

⁷⁶ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 16.

Tibet; je považován za jednu ze zakladatelských postav tibetianistiky.⁷⁷ Velkou zásluhu na zformování maďarských arabistických a islamistických studií měl židovský cestovatel **Arminius Vambéry** (1832-1913). I když po sobě nezanechal žádné zásadní dílo, ovlivnil celou řadu orientalistů. Vambéry studoval v Istanbulu, procestoval takřka celý Blízký východ, přátelil se s osmanským sultánem Abdülhamidem, s britským králem Edwardem VII. nebo také s Theodorem Herzlem. Díky svým vyjednávacím schopnostem se stal roku 1867 profesorem na univerzitě v Budapešti, což se přičilo mnoha jeho současníkům, protože neměl dokončenou ani střední školu a jeho práce měly naprosto mizernou akademickou hodnotu. Proslavil se především publikováním dobrodružných příhod z cest, které si z nemalé části vymýšlel. Jeho žák, Ignác Goldziher a mnozí další ho přirovnávali k baronu Münchhausenu-Prášilovi.⁷⁸

Nejvýznamnější postavou středoevropské orientalistiky byl světově proslulý islamista, který pomohl zformovat evropský vědecký pohled na islám, **Ignác Goldziher** (1850-1921). Goldziher pocházel z maďarské židovské rodiny. Nejprve studoval v Budapešti u Vambéryho a Hammer-Purgstalla, poté v Berlíně a v Lipsku u Fleischera, zde se také seznámil s Hegelovou filozofií; v Leidenu, kde spolupracoval s Dozym a de Goejem, a také ve Vídni. Jako první Evropan studoval a přednášel na al-Azharu v Káhiře, kde navázal přátelské vztahy mimo jiných i s Džamáluddínem al-Afgháním (1838-1897). Zpět do Budapešti se vrátil ve svých čtyřiaadvaceti let. Následně dostal nabídky na profesuru ve Skotsku, Cambridgi, Oxfordu, Leidenu, Paříži, Strasbourgu, Heidelbergu, Praze, ale i z amerických univerzit, z Jeruzaléma a z Káhiry; zůstal však věrný budapeštské univerzitě, i když se profesury dočkal až roku 1905.

Již ve dvanácti letech vyšlo Goldziherovo první několikastránkové dílko věnované dějinám a praxi židovských náboženských básní a jejich místu v liturgii.⁷⁹ Na téma islámských a arabských studií začal publikovat až od roku 1881. Zabýval se tématy od arabské poezie a magie až po cizí vlivy v koránu, islámskou teologií a právem, muslimským Španělskem, arabskou poezií a islámem jako takovým. Z roku 1876 je jeho první knižní dílo *Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche*

⁷⁷ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 95.

⁷⁸ Více o Vambérym - Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 29-34 a 169-170.

⁷⁹ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 24.

Entwicklung, jenž Goldziher sepsal na popud F. M. Müllera (1823-1900) a obsahuje především vyvrácení tezí E. Renana.⁸⁰ V pojednání o španělských Arabech *A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval* z roku 1877⁸¹ navazuje na obdobnou práci R. Dozyho.⁸² O rok později vydává, opět maďarsky psané, dějiny gramatiky mezi Araby *A nyelvtudomány történetéről az araboknál*.⁸³ Často citovaným Goldziherovým textem jsou *Die Zâhiriten. Ihr Lehrsystem und ihre Geschichte - Ein Beitrag zur Geschichte der muhammedanischen Theologie* (1884), v němž jako první ze západních vědců podává úvod do islámského práva.⁸⁴ Jedno z dodnes nejučelnějších pojednání o uctívání svatých v islámu přinesly Goldziherovy dvoudílné *Muslimské studie* (*Muhammedanische Studien*, 1889-90), avšak jeho nejvlivnější počín spočíval v oblasti studia vývoje hadíthů. Pod vlivem prací A. Geigera o vzniku starozákonních příběhů se mu podařilo v *Muslimských studiích* prokázat, že většinu tradic a jejich řetězců tradentů není možné dohledat až k Muhammadovi a většina z nich jsou tedy podvrhy.⁸⁵ Mezi další Goldziherovy významné spisy patří ještě např. *Pojednání o arabské filologii* (*Abhandlungen zur arabischen Philologie*, 1896–1899, 2 díly), do mnoha jazyků přeložené *Přednášky o islámu* (*Vorlesungen über den Islam*, 1910), nebo Směry islámské exegeze koránu (*Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*, 1920) aj.

Znalec Goldziherova díla a života, Ondřej Beránek, jeho přínos arabistice a islamologii shrnuje:

„Goldziherovy studie nejen že přinesly zcela nové objevy, myšlenky a metodologie, ale také pro budoucí doby nastavily normu vědecké práce ... byl to právě Goldziherův vzor, který do budoucna ukázal, jak by seriózní vědecká práce hodná tohoto jména měla vypadat. Goldziher měl také nezměrný vliv na profesionalizaci celého oboru studia arabské a islámské kultury a dějin. Jeho příklad mohl být totiž následován pouze absolventy systematického univerzitního studia, ovládajícími arabštinu, majícími detailní znalost celé řady pramenů a v neposlední řadě těšícími se přístupu ke

⁸⁰ Tamt. s. 75-78.

⁸¹ Překlad vyšel až téměř po sto letech v časopise *The Muslim Word* č. 53/1963 a 54/196 od Joseph DeSomogyi (ed.): *The Spanish Arabs and Islam*.

⁸² Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 79-82.

⁸³ Přeloženo Kinga Dévényi a Tamás Iványi. *On the history of grammar among the Arabs: an essay in literary history..* Amsterdam studies in the theory and history of linguisticscience. Series III, Studies in the history of the language sciences. Vol. 73. Amsterdam 1994.

⁸⁴ Beránek, Ondřej. cit. dílo. s. 84-87.

⁸⁵ Před Goldziherem se pravost hadíthů pokusili zpochybnit také G. Weil, A. Sprenger a W. Muir, avšak Goldziher se stal prvním vědcem, který hadíthů podrobil systematické historicko-kritické metodě. (Beránek, Ondřej. cit. dílo. s. 89-98)

*specializovaným knihovním sbírkám. Z tohoto důvodu se také výrazně zmenšila role, kterou na poli arabistiky a islamologie do té doby sehrávaly typy učenců-dobrodruhů, koloniálních úředníků či misionářů.*⁸⁶

Po rozpadu habsburské monarchie byla až do konce druhé světové války tradice rakouské orientalistiky značně utlumena. Naopak v nově vzniklých samostatných státech, Československu, Polsku a Maďarsku, se postupně rozvíjela až do dnešní podoby. Po roce 1945 byla vídeňská orientalistika obnovena díky příchodu odborníků z řad diplomatů a vědců ze zahraničí. Z Prahy na vídeňskou univerzitu přešli **Adolf Grohmann** (1887-1972), specialista na arabskou paleografii a historickou geografii Egypta a **Wilhelm Duda** (1900-1975), jenž se zaměřoval na kulturu osmanského Turecka.⁸⁷

⁸⁶ Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti: Život a dílo zakladatele islamologie*. s. 162.

⁸⁷ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 124-125.

2 Počátky poznávání a studia islámu v českých zemích

2.1 První kontakty s islámem

Jako nejstarší doklad styku našich zemí s východními civilizacemi mohou sloužit zbraně a kultovní sekerky íránských Skytů z 6. až 5. stol. př. Kr. nalezené v mohylách u Klatov a na Moravě (např. v Mikulčicích), či arsakovské mince z 2. stol. v Lomu u Mostu, sásánovské mince od Uherského Brodu nebo i nálezy abbásovských, bújovských a sámánovských mincí (např. Kelč na Moravě) z 9. a 11. století.⁸⁸ Ze stejného období, tedy z éry prvního státního útvaru na našem území, z Velké Moravy, pochází asi nejstarší zmínka o islámu v české literatuře, která se nachází ve staroslověnském spise *Život Svatého Konstantina* (vznik po roce 869), jehož autorem je nejspíš Konstantinův bratr Metoděj. Zmiňuje se o tom, že v koránu se s úctou hovoří o Ježíši Kristu a jeho matce Marii a dokonce obsahuje i některé jeho části přeložené z řečtiny.⁸⁹ Pro muslimy používá název Agareni.⁹⁰ Jedná se ovšem o zmínku velmi vzácnou, protože jediné kontakty Velkomoravské říše se vzdálenými muslimskými kraji, byly styky obchodního rázu, jež dokládají výše zmíněné archeologické nálezy. Cizí kupci tak přinášeli vlastně první, ne příliš realistické povědomí o vzdálených zemích, zahalených jinak ještě po dlouhou dobu do oparu bájných představ a výplodů středověké fantazie.⁹¹

První přímý střet s islámskou civilizací se Čechům naskytl prostřednictvím křížových výprav do Svaté země za účelem osvobození Božího hrobu. Pod vedením Vladislava II. se roku 1147 Češi zúčastnili druhé křížové výpravy vedené do Cařihradu přes Bospor k okraji Malé Asie k Doryleu, kde byla bohužel větší část výpravy pobita.

⁸⁸ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 22.

⁸⁹ Ostřanský, Bronislav. „Odras islámu v českém písemnictví“. *Dingir* 1/2006. s. 14-16.

⁹⁰ Pojmenování Agareni (popř. Hagareni) vzniklo podle Abrahamovy druhé manželky Hagar, matky Izmaeala (Ismá'íla).

⁹¹ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 22.

Následné třetí křižácké výpravy, také neúspěšné, se zúčastnila už jen malá skupinka českých šlechticů pod vedením Přemyslovce Děpolda II.⁹²

V době rozkvětu latinsky i česky psané literatury, v období vrcholného středověku, se začínají množit zprávy o islámu, ve většině případů ale nejde o původní díla, nýbrž pouze o překlady a adaptace převzatých látek. Patří sem zvláště náboženské polemiky, jejichž původ sahá již do 8. století. Mezi takovéto polemiky vzniklé v českém prostředí, ovšem psané latinsky, patří například krátký spis českého bohoslovce a lékaře *Zdislava z Hradce Králové* z roku 1308.⁹³ Ve 14. století byla do češtiny přeložena *Legenda Aurea* (Zlatá legenda) od Jakuba de Voragine, kde čtenář na mnoha místech naráží na bezbožné „Saracény“⁹⁴, kteří v některých legendách tvoří pozadí, na kterém se pak lépe vyjímají zbožné skutky křesťanských svatých.

„... když se křižáci chystali obléhat Jeruzalém, zjevil se jednomu knězi velmi krásný mladík, prohlásil, že je svatý Jiří, velitel křesťanů a vyzval je, aby s sebou vzali do Jeruzaléma jeho ostatky, aby tak byl s nimi. Když se pak při obléhání Jeruzaléma neodvážili vystupovat po žebřících, protože Saraceni bránili hradby, zjevil se jim svatý Jiří v bílé zbroji s rudým znamením kříže a kynul jim, aby bez starosti vystupovali za ním a dobyli město. To jim dalo odvahu, města se zmocnili a Saracény pobili.“⁹⁵

Rovněž středověká rytířská epika je sem tam prostoupena představami o islámu. Jedna z nich, *Vévoda Arnošt*, líčí pouť k Božímu hrobu, boj s fiktivním králem proti Saracénům, kteří do bitvy táhnou se svými modlami, mimo jiné i s modlou „Machometa“. Po křesťanském úspěchu jsou muslimové natolik uchvázeni rytířským chováním vítězů, že se „polepší“ a Arnošt se tak může dát do jejich služeb. Poněkud jiného ražení je světová kronika *Chronicon Martimiani* dominikána Martina z Opavy, kterou do češtiny přeložil Beneš Zámořský z Hořovic na přelomu 14. a 15. století. Čtenáři je zde předkládáno mnoho informací o islámu a jeho zakladateli.⁹⁶

⁹² O těchto taženích se nedochovaly žádné česky psané zprávy, dozvídáme se o nich pouze z vyprávění z knihy Usáma bin Munkuze: *Knihy zkušeností arabského bojovníka s křižáky*. Odeon, 1971.

⁹³ *Exhoratio ad Arabes et Hebreos de incarnatione Ihesu Christi (in memoriam felicis regis Venceslai secundi)*.

⁹⁴ Ve středověké Evropě se pro Araby vžilo pojmenování Saraceni. Název vznikl nejpravděpodobněji zkomolením arabského slova *šarqíjín*, „orientálci“ nebo z řeckého pojmenování jednoho z arabských kmenů *Sarkenoi*.

⁹⁵ Voragine, J. *Legenda Aurea*. s. 150.

⁹⁶ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 159-161.

Zásadní průnik východní civilizace do Evropy, a také našich zemí, představují latinské překlady arabsky psaných děl z oborů lékařství, astronomie, matematiky, alchymie i filozofie, jež na několik stovek let určovala úroveň vědeckého poznání. Základ tvořila nejčastěji věda a filozofie helénská obohacená o íránskou, indickou, čínskou i starých předovýchodních národů. Arabsky píšící autoři byli nejenom muslimští učenci, ale i Židé a křesťané, obývající území od střední Asie po Andalusii. Jejich spisy byly od 12. století ve Španělsku a v Itálii překládány do latiny a odtud kolovaly dál do Evropy. Po vzniku pražské univerzity se staly součástí výuky, o čemž svědčí množství dochovaných latinských, ale i českých, převážně lékařských, spisů a příslušných komentářů k dílům *Ibn Síny* (Avicenna), *Abúbakra Rázího* (Razes), *Abú Ma'sara* (Albumasar) a mnoha dalších. Dalším dokladem jsou rukopisné knihy, jež odkázal mistr pražské univerzity, matematik a hvězdář Jan Šindel († 1433), mezi nimiž se nacházely spisy *Rázího* a dalších východních učenců. Ve starých rukopisných a potom i tištěných knihách českých lékařů, psaných latinsky nebo česky, bychom snad nenašli spis, kde by aspoň několikrát nebylo odvolání na některého z uvedených středoasijských lékařů.⁹⁷

Stejně tak Mistr Jan Hus se ve svých spisech dovolává několika učenců, např. *Averroa* (Ibn Rušd), *Algazela* (Al-Ghazáli), *Avicennu* (Ibn Síná) aj.⁹⁸ V českých historických knihovnách najdeme např. také 28 rukopisů „algorismů“ ze 14. a 15. stol. sepsaných podle středoasijského učenice *Abú Dža'fara al-Chórazmí* (asi 780-850), který dal světové matematice algebru (z al-džabr) a jehož jméno v latinské podobě se stalo názvem učebnice matematiky: algorismus. U nás například *Křišťan z Prachatic*, lékař a matematik, přítel a ochránce Jana Husa, jenž působil v prvních desetiletích existence pražské univerzity, napsal učebnici *Algorismus prosaycus*.⁹⁹

⁹⁷ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 25.

⁹⁸ V Husově souboru nazvaném *Quodlibet* (Cokoliv), který popisuje disputace mistrů pražské univerzity, je Averroes zmíněn jednadvacetkrát, mimo jiné o něm napsal „*Averroes autem noster sit Magister venerandus*“. V témže díle Hus zmiňuje i v našich končinách méně známého andaluského židovského filosofa a básníka Ibn Gabriola (Avicebron). „*ut dicit Avicebron auctor in libro Fons vitae*“ – jak říká Avicebron, autor knihy *Pramen života*. (Bečka, Jiří, Mendel, Miloš. *Islám a české země*. s. 85)

⁹⁹ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 25.

2.2 Reflexe islámu v době husitství a v prvních tištěných knihách

Významnou událostí, která silně ovlivnila obyvatele českých zemí při utváření si názoru a postoje vůči muslimům, byl nájezd mongolsko-tatarských kmenů na Moravu v roce 1241, kdy byla vypleněna velká část severní Moravy a Slezsko. Tato příhoda se vryla do místního folklóru natolik, že ještě dnes obyvatelé pečou cukrovinky tzv. „štramberské uši“ na památku bojů s Tatary.¹⁰⁰

V době husitství nevznikl v českém prostředí žádný spis, který by se alespoň z části věnoval islámu, nacházíme jen několik málo nepatrných zmínek v dílech nejvýznamnějších autorů tohoto období, jako byl Jan Hus nebo Jan Rokycana. Hus ve *Výkladu desatera Božieho prikázanie* hledá paralelu k nešvarům katolické církve v islámu, ale na druhé straně ve *Spisech kostnických* poukazuje, že muslimové mohou být v některých věcech příkladem pro špatné křesťany – ve své zbožnosti, v úctě k Panně Marii apod.¹⁰¹

Zatímco „kacířské“ Čechy pozvolna podléhaly svodům reformace, na Balkánském poloostrově po celou druhou polovinu 14. století probíhala mohutná turecká ofenzíva, při níž byly po bitvě na Kosově poli roku 1389, přičleněny k tureckému panství Bulharsko a Srbsko. Podobný osud potkal i Byzantskou říši jen s tím rozdílem, že se stala pouze vazalem turecké říše. Ostatní Evropa si zatím neuvědomovala nebezpečí hrozící od nového nepřítele. Teprve roku 1396 podnikl uherský král Zikmund, syn Karla IV., křížovou výpravu podpořenou uherskou, německou a francouzskou armádou proti čtvrtému osmanskému sultánu Bajezidovi I., avšak neúspěšnou – v bitvě u Nikopole (1396) byli křižáci do jednoho pobiti.¹⁰²

Prvním zachycením bojů na Balkáně v českých textech je patrně reakce na nikopolskou porážku v tzv. *Starých rukopisech českých* a v pozdější husitské literatuře (skladby *Budyšínského rukopisu* a *Píseň o vítězství u Domažlic* od Vavřince z Březové). Jedná se však pouze o reflexi historickou. Mnohem více informací o válkách s Turky na Balkáně přinášejí kronikáři až v první polovině 15. století. Překvapivě o pádu Konstantinopole v roce 1453 žádné ohlasy v literárních textech nebyly dochovány. Je

¹⁰⁰ Ostřanský, Bronislav. „Odras islámu v českém písemnictví“. *Dingir*, 2006. s. 14-16.

¹⁰¹ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 183-184.

¹⁰² Tauer, Felix. *Svět islámu*. s. 225-227.

znám pouze pokus „husitského krále“ Jiřího z Poděbrad o sjednocení evropských křesťanských států za účelem boje proti Turkům. Toto sjednocení mělo být ale pouze pod vedením světské moci, které má být papež jako hlava duchovenstva pouze nápomocna. Sám papež však Jiřího požadavek označil za kacířský a ztrestal ho křížovou výpravou. Větší zájem o islámskou tematiku přichází až v době vlády Jagellonců, kteří byli spojeni s Uhrami, a tedy byli již více vtaženi do bojů s Turky na Balkáně.¹⁰³

Podrobnější informace o islámu a jeho zakladateli přináší, již tiskem vydaný roku 1488, překlad německé kroniky Jakoba Tringera *Chronicon Martimiani* pořázený Benešem Zamořským z Hořovic. Jedna z dalších raně tištěných knih, vydaná v roce 1498, je krátký spisek, dnes nazývaný, *Život Muhammadův*. Byl přeložen z populárního cestopisu mohučského kanovníka Bernharda z Breidenbachu Adamem Bakalářem. Bakalář zároveň přeložil ještě jednu část cestopisu a vydal ji pod názvem *Traktát o zemi Svaté*.¹⁰⁴ Fakt, že jeden z českých prvotisků je dílo o životě proroka Muhammada, svědčí o tom, že čeští čtenáři měli zájem o islám. Bohužel příslušné literatury na toto téma bylo u nás oproti jiným evropským zemím stále pomálu.

V roce 1522 se českým zájemcům o islám také mohl dostat do ruky naučný spisek od pražského tiskaře Mikuláše Konáče z Hodiškova *O Turcích, odkud a proč Turci sloví, kterého času, od koho i kterak zákon turecký sepsán jest, co Machometh za člověka byl, o smrti jeho, o ráji a o pekle podle zákona jeho etc.* Konáč se ve svém díle věnuje především proroku Muhammadu a koránu, objevuje se v něm také v jeho době, ale i o několik století později, vžitý stereotyp - muslimové rovná se Turci, islám, turecké náboženství.¹⁰⁵

2.3 Zprávy o cestách do muslimských zemí

Jedním z nejrozšířenějších a nejobsáhlejších pramenů, ze kterého mohli Češi čerpat informace o islámu, je *Cestopis tak zvaného Mandevilly*, přeložený z němčiny kolem roku 1400, český překlad byl pořízen mistrem Vavřincem z Březové. Autorem

¹⁰³ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 184-185.

¹⁰⁴ Bečka, Jirí, Mendel, Miloš. *Islám a české země*. s. 94.

¹⁰⁵ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 186.

cestopisu byl nejspíš lutyšský lékař Jean de Bourgoigne, svou knihu vydal pod pseudonymem Mandeville proto, že je kompilátem mnoha jiných cestopisů¹⁰⁶, a také proto, že o Bourgoigneovi je známo, že dlouho působil v Lutychu a neměl tedy kdy cestovat. Je pouze nadaným lhářem, který možná ani „nevytáhl paty z domu“. Přesto ale se jeho dílo stalo doslova bestsellerem.

Ve vyprávěních o víře muslimů, které nejčastěji nazývá „pohany“, a o jejich zvycích mají kupodivu převahu pravdivá tvrzení. Hovoří o vztahu muslimů k Ježíši Kristu a jeho matce Marii, o představě ráje, o prorocích, o vztahu ke křesťanům, o koránu. Uznává, že: „...viešie v některé kusy jako i my.“¹⁰⁷ Ovšem v líčení příběhů z Muhammadova života si často úplně vymýšlí, nebo alespoň překrucuje tradované příběhy: „... Machomet rád se jest opíjel až do němoty a od zemdenie padal; a k výmluvě toho říekal, by anjel Gabriel mluvil s ním v ta doby a s tak velikým bleskem přišel, že by jeho přirozenie snésti toho nemohlo, a proto že musil padnúti.“¹⁰⁸ Připomíná také legendárního mnicha Sergia, který údajně sváděl Muhammada k herezím.

Často mluví o říši kněze Jana a tvrdí, že se nachází v zemi „jenž slove veliká nebo vysoká Indie“.¹⁰⁹ Libuje si v popisech lidských zrůd, se kterými se na cestách setkává, jako jsou např. kyklopové – lidé s jedním okem na čele, jednožáci – lidé, kteří mají pouze jednu nohu, která je tak široká, že když ten člověk leží naznak, dá stín všemu životu, (tito lidé prý žijí na území dnešního Maroka a Alžírsku)¹¹⁰, lidé s psí hlavou, lidé pojídající sami sebe aj.

Dalším, ovšem značně reálnějším zdrojem poznání Orientu, je cestopis benátského kupce Marca Pola *Milion*. Český překlad byl zhotoven ve stejné době jako překlad Mandevilly, ale jeho ohlasu už nedosáhl.

¹⁰⁶ Převážně čerpá z cestopisu Odorika z Pordenone.

¹⁰⁷ *Cestopis tzv. Mandevilla*. s. 168.

¹⁰⁸ *Cestopis tzv. Mandevilla*. s. 170.

¹⁰⁹ Zde asi Habeš, která byla označována jako Prostřední Indie. Kněz Jan byl podle středověké legendy křesťanský kněz ve 12. století kdesi v Asii. Pověst o knězi Janu vznikla ze starého křesťanského vyprávění o Janu Evangelistovi, který nikdy nezemřel a založil kdesi říši blažených. Postupem času se okolo kněze Jana vytvořilo množství legend a mnoho středověkých dobrodruhů a cestovatelů se vydávalo jeho říši hledat.

¹¹⁰ *Cestopis tzv. Mandevilla*. str. 101.

O muslimech Polo nepřináší mnoho zpráv, pouze uvádí, ve kterých zemích a městech se s nimi můžeme setkat a většinou o nich hovoří jako o zlých a špatných lidech. Nenazývá je jak Mandevilla „pohané“, nýbrž užívá pojmenování „saraceni“. Čtenář se nedozvídá vůbec nic o jejich zvycích a víře. Vypráví pouze příběh o legendárním Starci z hory – imámu Alá'u'd-dín Muhammadovi – hlavě ismá'ílovců¹¹¹ v letech 1220-1250.¹¹²

Ke středověkému čtenáři se také mohl dostat cestopis františkánského misionáře *Oldřicha Čecha z Portu Naonis* (latinsky Odoricus Boemus de Portu Naonis, italsky Odorico de Pordenone). Objevil se záhy po návratu Marca Pola. Jeho otec byl údajně český bojovník z posádky Přemysla Otakara II. v italském Pordeone.¹¹³ Roku 1314 nebo 1318 se Odoric vydal na cestu z Padovy do Cařihradu, odtud do Persie, Iráku a do Indie až do Číny a zpět přes Tibet¹¹⁴ a Sýrii. Své zážitky z cest nadiktoval latinsky řádovému spolubratru Vilémovi de Solagne. V dnešní době existuje 73 prepisů Odoricova cestopisu, z toho 47 jich je v původním latinském znění, 18 je překladů italských, 6 francouzských a 2 německé, český překlad byl pořízen až roku 1998.¹¹⁵ Jeho cestopis je kvalitní a seriózní oproti jiným z tehdejší doby, protože jak sám udává, píše pouze o tom, co sám viděl, nebo co slyšel od hodnověrných lidí.¹¹⁶

Ze zemí Blízkého východu byla pro české cestovatele, stejně jako pro jejich západní kolegy, nejpřitažlivější Svatá země - Palestina. Motivace k těmto cestám byly zcela jistě náboženského charakteru. Touha poznat místa spjatá s životem Ježíše Krista,

¹¹¹ Ší'itská extremistická skupina, která své jméno odvozuje od staršího, předčasně zemřelého, syna šestého imáma Dža'fara as-Sádiqa, Ismá'íla. Skupina se také označuje jako sab'ija „skupina sedmi“, podle počtu „viditelných imámů“, ke kterým se hlásí a také podle čísla, které hraje významnou úlohu v její věroučné a organizační stavbě. Někteří její stoupenci pokládají za posledního imáma a očekávaného mahdího Ismá'íla, jiní jeho syna Muhammada. (Kropáček, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. s. 191)

¹¹² Polo, Marco. *Milión*. s. 90-92.

¹¹³ Pordeone (tehdy Portus Naonis) bylo v letech 1270-1276 součástí Českého království. Mnoho znalců prvních středověkých cestopisů jako byli H. Yule, H. Cordier, P. Grousset a V. Zahn považují Odorica za Čecha. Dokládají to latinským záznamem jeho současníka, kronikáře Johannese Victoriense: „*V onom čase jakýsi bratr jménem Ulricus – potomek muže, kterého král Otakar ustanovil strážcem Pordenone – z řádu menších bratří, který dlouhý čas dlel v krajinách zámořských, aby šířil víru, když se vrátil, mnoho podivuhodného přinesl.*“ Nebo také bubenský kronikář Anonymus, píše, že „*otec Odorikův byl jedním z žoldněřů ve službách krále českého Otakara.*“ Naproti tomu italští historici považují Odorica za Itala. (Kunský, J. *Čeští cestovatelé I.* s. 31-33.)

¹¹⁴ Snad jako první Evropan prošel Tibetem a popsal Lhasu.

¹¹⁵ V roce 1944 vyšlo česky pouze několik úryvků z Odoricova cestopisu v časopise *Širým světem* od Karla Hrdiny. Až v roce 1998 František Gel a Rostislav Kocourek přeložili Odoricův cestopis pod názvem *Cesta do říše Velkého chána (1316-1330). Popis východních krajů světa.*

¹¹⁶ Kunský, J. *Čeští cestovatelé I.* s. 31-44.

jeho apoštolů, ale i jiných svatých a tím si zajistit spásu, byla mnohem silnější než obavy z daleké, strastiplné cesty. Nebezpečí při putování do Svaté země českému poutníkovi hrozilo zvláště od roku 1593¹¹⁷, kdy Habsburkové válčili s Osmanskou říší, pod jejíž nadvládou byla mimo jiné¹¹⁸ i Palestina. Pokud by se prozradila příslušnost k nepřátelskému státu, hrozilo by nejen zajetí, ale i doživotní otročení. I přesto sem již od 11. století vykonávalo pouť nespočet Čechů, a to nejen katolíci, později i utrakvisté a členové jednoty bratrské. Středověcí Čechové nestáli vůbec pozadu za jinými Evropany v horlivosti, s níž se vydávali do Svaté země. Až husitské bouře ukončily cestování do cizích zemí. Tuto přestávku přerušil Martin Kabátník v roce 1491, který z cesty do Svaté země přinesl cenné zprávy. Martin Kabátník byl jedním ze čtyř členů Jednoty bratrské vyslaných na východ hledat „*způsob a řád první církve svaté tak, jakž písma svatá o tom vyprávějí*“. Ač vlastní smysl cesty zřejmě nesplnil, jeho cestopis je přínosem v poučení o Svaté zemi, Turecku a Egyptě. Kromě popisu posvátných míst si všímá i života kolem sebe, samozřejmě se také dopouští omylů, ale na druhé straně je vyvažuje poznatky týkajícími se státních zřízení míst, kudy procházel, života obyvatel a způsobu jejich obživy, fauny a flóry. Z četby Kabátníkova cestopisu je zřejmé, že k muslimům nezaujímá zrovna přátelské stanovisko. Jednak je má za zlé pohany, kteří křesťanským poutníkům všelijak ztěžují jejich už tak dost náročnou cestu k posvátným místům, tak i za trýznitele, těch kteří žijí na jejich území a nepřijali jejich víru. O islámském náboženství neměl příliš jasno, jednou ho nazývá „víra turecká“, jindy zase „víra arabská, totižto pohanská“.

Na jaře roku 1493 se na cestu do Svaté země vydal Jan Hasištejnský z Lobkovic. Na cestu do Svaté země se vydal po vzoru svého bratra Bohuslava, slavného cestovatele a humanisty, ale hlavně z vlastní pohnutky – spatřit místa kde působil a zemřel Ježíš Kristus. Cestoval lodí z Benátek přes Krétu a Kypr do Jaffy a Jeruzaléma a stejnou

¹¹⁷ Od roku 1593 do roku 1606 vedli Habsburkové s Turky tzv. dlouhou nebo také třináctiletou válku, při níž závěrečné boje probíhaly na území východní Moravy. Válka skončila v roce 1606 uzavřením míru mezi císařem Svaté říše římské a osmanským sultánem na říčním ostrově Žitvatorok. Bernard Lewis považuje tuto smlouvu za přelomovou, jelikož byla sepsána jako vzájemná dohoda dvou rovnocenných partnerů, což bylo do té doby neobvyklé, protože Osmané nikdy před tím nevyjednávali, ani žádné smlouvy neuzavírali, pouze diktovali podmínky poraženému nepříteli. (Lewis, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*. s. 115-116)

¹¹⁸ Osmanská říše byla jednou z největších a nejmocnějších říší v oblasti okolo Středozemního moře, existovala v letech 1299 až 1922 a během této doby zahrnovala oblasti Malé Asie, Balkánu, Černomoří, Blízkého a Středního východu a severní Afriky.

cestou zpět do Čech. Svůj cestopis Hasištejnský sepsal pod názvem *Putování ke svatému hrobu* v roce 1505. Islámské problematice Hasištejnský věnuje jednu několikastránkovou kapitolu. O víře muslimů přináší jen velmi stručné informace, zato více si všímá jejich zvyků. Snad nejvíce ho upoutal systém státní správy, zejména pak postavení tzv. mamlúků. Mimo to vypravuje o tureckém útoku na Chorvatsko, který se udál v době jeho cesty, jež mu barvitě vylíčil jeho chorvatský spolecestující. Poučení o islámu, které přináší je opravdu jen velmi stručné.

„Vijera jich pohaníka, kterauž jim machomet zamysllil a ustavil, jest tato: Napřed vieřij v boha, kterýž stvořil nebe a zemi. Machometa majij za proroka od boha jim poslaného k naučeníje vijery pravé. O pánu kristu nedržie, by buoh byl, než že jest byl prorok veliký a že se z čisté panny narodil, že jej židé bez viny a pro závist ukřižovali. O pannie maryji držíje, že byla před porodem pannau a pannau čistau že i po porodu zuostala. Na svých modlitbách se nábožně majij na zemi se kladúce a tepúce se v prsy a klekajíce. Týž machomet jim zákon zamyslliv a ustanoviv jim, dopustil jim v tom, aby každý mohl mieti žen, kolik mu se zdá a libij a chce. A tudy, aby se tiem kusem spíše a snáze k svému zamýšlenému bludu přivedl, jakož se tak i stalo, že z nich má každý žen, co chce. Víno píti zapoviediel v zákonie jim od nieho vydaném, jemuž říkajij Alkoran.“¹¹⁹

Jako přesvědčený katolík, který píše zase pro katolické čtenáře, aby je upevnil v jejich víře, spíše upozorňuje na několik společných a odlišných rysů islámu a křesťanství, aby si sami věřící uvědomili, že jen jejich katolická víra je ta pravá. Čtenáři předkládá spoustu faktů o panovníkovi islámské říše, sultánovi, „králi žoldánovi“ a jeho rozsáhlém panství. Na mnoha místech sultána oceňuje, jaký je spravedlivý vladař a jak zdvořile zachází s představenými křesťanských klášterů a chrámů. Zjistil si také jakým způsobem je dosazován nový „král žoldán“. Přestože byl Lobkovic horlivým katolíkem, nikde z jeho cestopisu není znát, že by byl nějak nábožensky nesnášenlivý. O muslimech, které sice nazývá pohany, hovoří zcela nestranně, nic si nevymýšlí ani nepřekrucuje. Oproti tomu ti, o nichž mluví jako o „Turcích“, nejsou totožní s „pohany“, nýbrž to jsou „nešlechtní zhoubcí křesťanstva“.

Po padesáti letech, roku 1546 se do Svaté země vydal Oldřich Prefát z Vlkanova. Navštívil Jeruzalém, Hebron, měsíc se zdržel na Kypru. Jeho cestopis *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestyny* vyšel roku 1563. Prefátův cestopis je jeho přesným obrazem – představuje ho jako vědce usilujícího o co nejpřesnější popisy

¹¹⁹ Jana Hasištejnského z Lobkovic *Putování ke svatému hrobu*. s 108-109.

měst budov, krajiny a zvířat. Je natolik zaměstnán líčením posvátných míst, že si takřka vůbec nevšimá života kolem. Jeho poznatky o muslimech a jejich náboženství jsou jen pouze letnými zmínkami, ozvláštněním nebo doplněním, v rámci jiného vyprávění.

Kryštof Harant z Polžic, vzdělaný, mnoha jazyků znalý, se s muslimským prostředím seznámil již v roce 1593 jako člen českého vojska bojující v Uhrách v tzv. dlouhé válce. Na svou cestu do Svaté země se vydal se svým švagrem Heřmanem Černínem z Chudenic a jedním služebníkem 2. dubna 1598. Putovali přes Bavorsko do Itálie, na Krétu a Kypr a odtud do Palestiny, Egypta a zpět do Benátek. Aby nejel „na slepo“ důkladně se, jak sám uvádí, připravil – prostudoval 563 autorů, zejména cestovatelů, ale i historiků, přírodopisců, zeměpisců, teologů a filosofů. Znal i své české předchůdce – Kábátníka a Prefáta, na kterého mnohdy odkazuje. Po návratu, na sklonku roku 1598, byl jmenován císařským komořím a radou Rudolfa II., později si od něj vyžádal i přijetí do panského stavu.¹²⁰ Cestopis vyšel poprvé roku 1608 v Praze s názvem *Putování aneb cesta z království českého do města Benátek a odtud po moři do země judské a dále do Egypta a velikého města Kairu*.

Značnou část svého dvojdílného cestopisu věnuje Harant podrobnému popisu posvátných biblických míst. Mimo toho se také v několika kapitolách kriticky zabývá životem, zvyky a vírou muslimů. V první části cestopisu se leckde zmíní o muslimských zvycích, které mu, jako pobožnému Evropanovi připadají neobvyklé, častěji ale vypráví o nelehkém údělu křesťanů žijících na územích ovládaných muslimy. Celou poměrně rozsáhlou 24. kapitolu z druhé části cestopisu věnuje rozboru „mahumetánského náboženství“. Pokud do této doby nebylo čtenáři jasné, jaké stanovisko vůči islámu a muslimům Harant zaujímal, tak již z prvních vět této kapitoly je jeho postoj zřejmý: „...až také tím nejhorším a od světa začátku nebývalým, však nyní již nejmocnějším jedem mahumetánským téměř všeho světa nejhlavnější království a země napojili a

¹²⁰ Po Rudolfově smrti byl vyslán do Španělska a po návratu, za císaře Matyáše, se stal dvorským radou. Kolem roku 1608 přestoupil na víru podobojí, nejspíše asi z politické ctižádosti, zúčastnil se povstání českých stavů a za vlády Fridricha Falckého se stal prezidentem české komory. Bohužel po bitvě na Bílé hoře nestihnul odjet ze země, byl zatčen a spolu s dalšími odbojníky skončil 21. 6. 1621 na Staroměstském náměstí v Praze na pranýři. Když už mu zbývalo jen pár vteřin života, pravil: „*Ach můj milý Bože! Jaké země jsem projel, v jakých nebezpečnostech býval, za kolik dnů chleba nevidaje; pískem jsem se jednou zasypal, a ze všeho mi můj milý Pán Bůh pomohl a nyní v své milé vlasti nevinně umřítí musím! Odpustiž, Pane Bože, mým nepřítelům!*“ (Harant z Polžic a Bezdruzic, Kryštof. *Cesta z království českého do Benátek : odtud do země svaté, země judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v púste Arábii*. s. 15.)

naplnili, a v tom podnes netoliko trvají, ale vždy více mnohým novotným rouháním se rozmáhají.“¹²¹ Mimo jiné také přibližuje život proroka Muhammada. Podává v celku nezakreslené informace o jeho rodičích, o jeho kupecké kariéře a o první manželce. Na samotného Muhammada, ale hází až přesprilíš špíny. Charakterizuje ho jako zhýralého, pyšného boháče, lháře a lupiče oddávajícího se tělesným potřebám. Jen díky tomu, že lid v jeho okolí byl hloupý a pověřčivý, se ujaly jeho divné a neobyčejné praktiky, které konal doma se svou čeládkou a později šířil mezi lid. „Mahumet“ měl totiž takové štěstí, že díky svým „pletich, darův, slibův, čárův a jiných zlých prostředkův“ získal na svou stranu ten „zhovadilý lid“ v Sýrii, Palestině a Arábii a odtud se jeho víra šířila ještě dál, a nyní je už i u našich hranic „anobrž skoro na hrdle máme, a s velikou škodou trpěti a snáseti musíme“.¹²²

V celku nezakresleně popisuje pět pilířů islámské víry, ovšem poté ihned dodává, že muslimové přikládají největší důležitost „džihádu“: „A však vždy největší svatost svou a dobré skutky zakládají v tom, [ne] aby mnoho o víře své a náboženství věděli, o němž hádati se jest přísně zapovědíno, a poručeno, aby šavli disputovali proti křesťanům...“.¹²³ V kapitole „O zemi Arabské a národu v ní přebývajícím“¹²⁴ přibližuje čtenáři geografické rozdělení Arábie, důležité historické události, poutní místa a zvláště vzezření a zvyky jejích obyvatel. Při pobytu v Káhiře poznává i mnoho lidových obyčejů. Náhodně se připlete k pohřebnímu průvodu nebo se účastní rituální obřizky několika malých chlapců. Libuje si ve veřejných lázních a čtenáři mezitím vysvětluje, proč je pro muslimy tak důležitá osobní hygiena

Ačkoliv je Harant renesančním, skoro až osvícenským vzdělanec, přesahujícím svou dobu, je skoro až neuvěřitelné jak ve svém cestopisu staví pravdu a pověru na stejnou rovinu. Historická událost, báje a pověst jsou u něj v jedné linii. Vyprávění o islámu, jeho obřadech i o životě proroka Muhammada je přesyceno zkreslenými údaji, lžemi, omyly a smyšlenkami. Lze se domnívat, že Harantův nenávistný postoj k islámu je dán hned z několika důvodů. Především informace o muslimech a islámu získal buď z vlastního pozorování, anebo zprostředkovaně od

¹²¹ Tamt. s. 238.

¹²² Harant z Polžic a Bezdržic, Kryštof. *Cesta z království českého do Benátek : odtud do země svaté, země judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arábii*. s. 243.

¹²³ Harant z Polžic a Bezdržic, Kryštof. cit. dílo. s. 243.

¹²⁴ Tamt. kapitola 14., díl II. s. 105-114.

křesťanů žijících v Palestině a Egyptě. Proto možná ne vždy byly tyto informace zcela objektivní – křesťané žili sice na muslimských územích v bezpečí, ale stále to byli občané druhé kategorie a nenávisť vůči Turkům a Arabům a všem, kdo vyznávali islám, se táhla po několik staletí celým křesťanstvem, a to především díky válečným konfliktům. Tudíž i údaje, které Harant čerpá převážně od křesťanských autorů, jsou značně zkreslené. A zvláště pak doba Harantova je obdobím, kdy českým zemím hrozil vpád Osmanských Turků, kteří „olupují a vraždí nevinný lid a nemají slitování ani s ženami a dětmi“. Nejspíš z těchto příčin, je pro tak horlivého katolíka, jakým Kryštof Harant bezesporu byl, islám a tím pádem i celá společnost muslimů zavrženíhodné.

Zcela jiného charakteru než cestopisy k Božímu hrobu byly zprávy o cestách diplomatických. Tyto cesty většinou podnikali vzdělaní lidé, kteří měli zájem poznat muslimskou společnost, zprávy o jejich cestách jsou tedy bohatým zdrojem poučení o islámu. Největšího rozmachu se těšily v 16. století, a to hlavně po roce 1547, kdy Ferdinand I. Habsburský pravidelně vysílal diplomatická poselstva do Turecka k sultánovi.

Jedním z nejvýznamnějších diplomatů byl bezesporu Václav Budovec z Budova. Několik let byl hofmistrem císařského velvyslanectví u dvora istanbulského sultána. Naučil se turečtinu a arabštinu, zajímal se o zvyky a náboženství obyvatel a zkoumal vztah Osmanů k jiným národům, hlavně k Íránu, Gruzii a Arménii. Z Konstantinopole si dopisoval se svým synem a s několika protestantskými učiteli. Díky J. Glücklichovi, který roku 1908 korespondenci vydal, se můžeme dozvědět něco z jejího obsahu. Svému synovi Budovec v dopisech podrobně popisuje islám, Muhammada a korán, luteránskému teologovi Davidu Chytraeovi píše o Peršanech za vlády safijovské dynastie a o jejich válce s Turky, o Gruzii a o Tatarech apod. Po návratu do Čech sepsal a roku 1614¹²⁵ vydal svou polemiku s islámem nazvanou *Antialkorán. To jest mocní a*

¹²⁵ Budovec svůj rukopis nabídl k tisku již roku 1593, dobová cenzura jej však nepřijala, protože ho považovala za nepříteliš kritický vůči islámu. Budovec byl navíc podezříván ze sympatizování s islámem, protože popsal několik pozitivních rysů islámské společnosti, jako například, že osmanská říše vyniká nad Evropu dokonalou správou a občanskou organizací. Až v druhé verzi spisu z roku 1614, již schválené k vytištění, převážily polemické pasáže a kritika islámu. (Bečka, Jiří, Mendel, Miloš. *Islám a české země*. s. 98)

*nepřemožitelní důvodové toho, že Alkorán turecký z ďábla pošel, a to původem ariánů s vědomým proti Duchu svatému rouháním.*¹²⁶

Antialkorán je rozdělen do tří částí. První díl nese název „Larva tureckého náboženství“, tedy korán, který se snaží vyvrátit. Čtenář má možnost se seznámit s jednotlivými sůrami („azoarami“), a se sunnou. Bez okolků přiznává, že předkládá jen „kus smrduté mrchy“ islámského učení, protože „*jest na tom dosti, když se kus smrduté mrchy přednese, byť celá mrcha přednešená nebyla. Nebo z toho mála muž jeden každý o smradu a chuti souditi a říci, jaký by pak smrad byl, kdyby celá mrcha přinesena byla.*“¹²⁷ Základním pramenem pro vytvoření této části je Budovcovi Biblianderův latinský překlad koránu, který jak v předmluvě uvádí, měl s sebou. S tímto textem však pracuje tak, jak se mu hodí – snaží se dokázat, že islám je dílem ďáblovým.

*„Než v Alkoránu, tak jakž ten nejhloupější (i odpolu blázen pozná), jsou tak přepříliš hloupé a nechutné lži, že sama lež kdyby mluviti měla, musela by se za takové lži stydět, jakož pak za to mám, že sám ďábel, kterýž byl od počátku světa lhářem i morděrem při všech pohanech, též od počátku světa že, řku, žádných k těm podobných básní, a kteréž by slovem božím smíchal, jest mezi lidmi nevtrousil tak, jakž se to v Alkoránu spatřuje, a kterýmžto básním tak nechutným smejšlím, že se všickni čerti v pekle smějí.“*¹²⁸

Dopouští se také mnoha závažných faktických chyb (např. nerozlišuje Araby a Turky, zaměňuje jména arabských kmenů atd.) a na několika místech si i protiřečí – autorství koránu připisuje proroku Muhammadovi, zanedlouho uvádí, že prorok byl negramotný a nakonec mu vyčítá, že korán nese-psal latinsky.¹²⁹ Jednotlivé sůry překládá jen částečně, z větší části je spíše sám parafrázuje. Podrobněji se koránským sůrám („azoarám“) věnuje v těch částech, ve kterých vidí paralelu s biblickými příběhy. Na rozdíl od běžného počtu sto čtrnácti, uvádí, že je sůr sto dvacet čtyři, sám však v Antialkoránu uvádí „azoar“ sto pět a první sůru tzv. Otevíratelku knihy (Fátiha) vynechává. Úspěch islámu vidí Budovec v tom, že „*Vyhovuje přirozeným potřebám*

¹²⁶ Budovec je v českých dějinách známou postavou nejen díky svému literárnímu dílu, ale hlavně pro své významné politické a náboženské počiny v bělohorském období. Byl velkým bojovníkem za náboženskou svobodu, velká část Rudolfova Majestátu pochází z jeho pera, roku 1618 se stal členem direktoria, které volilo tzv. zimního krále, a téhož roku ještě jednal s tureckým vyslancem o pomoci českým stavům v boji proti katolické šlechtě, což se mu bohužel stalo osudným – 21. 6. 1621 umírá na popravním špalku mezi dalšími sedmadvaceti českými pány na Staroměstském náměstí. (Kunský, Josef. *Čeští cestovatelé. Díl 1.* s. 118)

¹²⁷ Budovec z Budova, Václav. *Antialkorán.* s. 51.

¹²⁸ Tamt. s. 38.

¹²⁹ Tamt. s. 14.

člověka, sjednocuje věřící stanovením dogmat a přesných rituálních předpisů, dává podrobné pokyny pro zbožnostní praxi a vidinou odměny účinně motivuje, dobré skutky, vychází vstříc lidové pověrečnosti, apeluje na pud sebezáchovy, ale má pochopení pro lidské slabosti, takže umožňuje nekonfliktní spojení zbožnosti a prospěchářství.“¹³⁰ A zároveň Turky kárá za to, že nečtou korán.

Druhý díl Budovcova Antialkoránu vznikl podle předlohy spisů „Richardi frátrie ord. Praedicatorum confutatio legis a Mahumete Saracenis latae“, jehož autorem je pravděpodobně Ricaldo da Monte Crucis, a spisu Mikuláše Kusánského z 15. století, které jsou obsaženy v Biblianderově edici koránu. Jedná se o poměrně krátký text, jehož podtitul zní „*Odkrytí té larvy machometské a básní jejich, že básně jich z d'ábla a ne z Starého a Nového zákona pošly. Též o jistotě Písem svatých a jak proti Turkům bojovati máme.*“

Budovec se znovu věnuje již několikrát zmiňovaným tématům. Kritizuje fakt, že korán není překládán do národních jazyků a tuto skutečnost zdůvodňuje tím, že je to obrana proti odhalení jeho nepravdivosti. Osoba proroka Muhammada je Budovcem opětovně obviněna z úmyslné desinterpretace textů Starého a Nového zákona za účelem zmatení věřících. Muhammada pokládá za politicky schopného podvodníka, který „*sám svému Alkoránu nevěřil*“¹³¹ Čtenář má možnost si znovu přečíst o tom, že Turci jsou lidmi, kteří nemají sebemenší zájem o duchovní stránku života a že jejich náboženství se rodí mezi těmi, kteří odpadli od křesťanství. Jejich síla a jednota je pak způsobena právě onou kolektivní nevědomostí. Nemají totiž podle Budovce zájem o nalezení pravdy, a proto je pro ně přijatelné a hlavně pohodlné sjednotit se na „*lžích Mahometových*“. Veškeré ctnosti, které by mohl na Turcích (a i ostatních muslimech) ocenit, jakými jsou například časté modlení, střídmost v jídle, skromnost apod., a které sám Budovec v Antialkoránu nejednou zmiňuje, považuje jen za povrchní chování, jehož cílem je obelstít křesťany a získat je pro svou víru.

Vrcholným omylem této části Antialkoránu je potom tvrzení, že Muhammad své učení založil na zkreslené vizi o křesťanství, jež mu zprostředkoval ariánský mnich Sergius (Areius), který odmítal sounpodstatný vztah mezi Bohem Otcem a Bohem

¹³⁰ Budovec z Budova, Václav. *Antialkorán*. s. 15.

¹³¹ Tamt. s. 71.

Sysem. Budovec proto muslimy nazývá ariánskou sektou a v jeho pojetí do této „sekty“ řadí všechny křesťany a evidentně i muslimy, kteří odmítají trojiční charakter Boha.

„Mahomet, ten z Izraele pošlý pakahart, posměvač, ruhač ... ten zjevný Antikrist, ... s Sergiem mnichem ariánským, apostatou, to jest odpadlcem od víry křesťanské, jsa týž Mahomet odpadlec a čítavše Písma svatá prvé, zákon boží netoliko v podezření, ale by't možné bylo, docela ex rerum natura k vyhlazení přivedl. Však při tom věděl bezbožník, že kdyby jakouž takouž larvou Starého i Nového zákona svůj básnivý Alkorán nezastřel, že by mu tak snadno od jalových židů a křesťanů věřeno nebylo.“¹³²

Třetí část Antialkoránu *Circulus et horologium* je svým rozsahem největší, islámu jako takovému je ovšem věnována pozornost jen nepatrná. Sestává se z jedenácti traktátů, v nichž Budovec seznamuje čtenáře se svou filosofií dějin. Islám má v dějinách lidstva rovněž své místo, ale Budovec už se jím nezabývá tak, aby to z pohledu této práce bylo relevantní. Islám, který označuje jako apokalyptický národ „Góga a Magóga“ je zde součástí dějinného dramatu, kdy se dobro střetává se zlem.

V Budovcově případě se nejedná o ryze cestopisný text, jeho dílo je převážně polemikou s islámem. Tato polemika je vedena z pozice křesťana, který je silně ovlivněn reformační teologií s příklonem ke kalvinismu. Budovcovým záměrem není seznámit čtenáře s islámem, spíše se snaží dokázat, že islám není ve shodě s křesťanstvím, že tato jinakost je tím pádem automaticky špatná, a tudíž by se každý křesťan měl mít před scestnou vírou muslimů na pozoru.

Spis zcela jiného charakteru, který přináší poselství z tureckých žalářů, Václav Vratislav z Mitrovic, zvaný příznačně Tureček. Účastnil se ve věku šestnácti let mírové mise k sultánovi Muradu III.¹³³ Čtyři roky po návratu Vratislav své zážitky sepsal. Ve svém cestopise *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, kteréž v tureckém hlavním městě Constantinopoli viděl, v zajetí svém 1591 zkusil a po šťastném do vlasti se navrácení sám léta 1599 sepsal*, nelíčí jenom hrůzy a utrpení, které prožil v době vězení, ale všimá

¹³² Budovec z Budova, Václav. *Antialkorán*. s. 131.

¹³³ Poselstvo vedené Fridrichem Krekvicem putovalo na příkaz Rudolfa II. do Konstantinopole, aby zde předalo tureckému sultánovi bohaté dary, nebo spíše potupný úplatek, aby byl udržen stále vykupovaný, ale také stále porušovaný, mír s Turky. Asi padesáticenné poselstvo se vypravilo na cestu 1. října 1591, putovali přes Vídeň, Budín, Bělehrad a Sofii až do Konstantinopole. Sultán byl s bohatými dary spokojen jen do té doby, než se rozpoutaly nepokoje na rakousko-tureckých hranicích a jeho dva synové byli zabiti. Poselstvo bylo zajato, vedoucí Krekvic byl utrýzněn, ostatní strávili několik měsíců přikování ve vězení, poté asi rok otročili na tureckých galérách a po dalších tureckých neúspěších byli na dva roky uvězněni do tzv. „hrobu mrtvých“ – do snad nejhoršího tureckého vězení v Černé věži v pevnosti Anadolihissar. Propuštění byli za veliké výkupné až za nového sultána. Do vlasti se vrátili po strastiplné cestě roku 1595.

si i věci kulturních, historických a národopisných a občas vloží nějakou tu humornou historku. Také o muslimech, jejich víře a zvycích se tu a tam zmíní. Nevnučuje čtenáři své soudy a názory, jen občas se zmíní, že je rád, že je křesťanem, poněvadž některé muslimské zvyky se mu zdají být podivné. I když byl muslimy dlouhou dobu vězněn a mučen, nikde z jeho vyprávění není patrné, že by k nim pociťoval nějaký odpor.

O svých diplomatických cestách do Cařihradu zanechal také zprávu výše zmíněný švagr Kryštofa Haranta, císařský vyslanec u tureckého sultána, Heřman Černím z Chudenic. Černím byl k sultánovi vyslán dvakrát – nejprve v letech 1616-1618 s úkolem dojednat prodloužení žitvatorockého míru na dalších dvacet let a poté v letech 1644-1645 uzavřít novou mírovou smlouvu. Deník z první cesty byl vydán německy Adamem Wennerem roku 1622 v Norimberku, druhý cestopis si Černín napsal již sám česky. O Turcích se bohužel zmiňuje jen velmi stručně, více místa věnuje audiencím u sultána a jeho hodnostářů.¹³⁴

V souvislosti s diplomatickými cestami ke dvoru osmanského sultána je třeba uvést, že k pražskému dvoru Rudolfa II. přišly v prvním desetiletí 17. století, během „dlouhé“ války čtyři mise íránského šáha Abbáse Velikého za účelem uzavření spojení proti Turkům. Návštěvy měly vždy značný ohlas a portréty některých jeho členů zachoval na svých mědirytinách dvorní rytec Egidius Sadeler. Rudolf II. rovněž vyslal misi do Íránu v čele s vyslancem Stephanem Kakaschem. Všichni členové poselstva, až na mladého Georga Zimmermanna-Tectandra z Jabloného v Čechách, cestou zemřeli. Tectander poselství šáhovi úspěšně předal, strávil na jeho dvoře několik měsíců a zpět se vrátil přes Arménii do Prahy. O cestě, a hlavně o styku se šáhem sepsal knížku *Von Prag aus durch Schlesien, Polen, Tatrareyen bis an den Königlichen Hoff in Persien*, jež vyšla tiskem 1605 v Lipsku a doplněná znovu 1610 v Altenburgu u Míšně.¹³⁵ Roku 1604 byl jako císařský posel vyslán do Íránu ještě Vratislav z Donína, který ale dlouhou cestu nepřežil. Z téže doby se dochoval také český překlad latinského spisu *Hystoria o Tamerlanowi králi Tatarském*, kterou přeložil z latiny Bartoloměj Macer z Letošic a vydal tiskem v Praze roku 1598.¹³⁶

¹³⁴ Mendel, Miloš, Ostřanský, Bronislav, Rataj, Tomáš. *Islám v srdci Evropy*. s. 204, 209.

¹³⁵ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 28.

¹³⁶ Mendel, Miloš, Ostřanský, Bronislav, Rataj, Tomáš. *Islám v srdci Evropy*. s. 205-206.

2.4 Osmanská a turecká tematika v české literatuře

Osmanská říše dosahuje vrcholu svého územního rozsahu i vnitřního rozkvětu za vlády Süleymana Nádherného (1520-1566). Süleyman se snažil rozšiřovat své území v Evropě – v letech 1525-1529 se pokusil zabrat Uhry a Rakousko, v roce 1526 v bitvě u Moháče, porazil uherského a českého krále Ludvíka.¹³⁷ V roce 1529 již turecká vojska obléhala Vídeň, sice neúspěšně, ale v následujících letech získala asi na 150 let větší část Uher a jižní Slovensko. Roku 1547 uzavřel Ferdinand Habsburský se Süleymanem mír na pět let. Tehdy osmanské teritorium sahalo od marockých hranic na západě až k Indickému oceánu na východě a od egyptsko-súdánských hranic na jihu až po Azovské moře a Nové Zámky na Slovensku. Po smrti Sülejmana až do počátku 17. století následovali panovníci slabí a neschopní, za nichž započalo postupné rozpadání správní i vojenské organizace. První velkou porážku utrpěli Osmané v roce 1571 v námořní bitvě u Lepanta. Zanedlouho se jim ale podařilo znovuobnovit svou nadvládu nad Středozemním mořem. Od roku 1593 vedli Turci válku s Habsburky, nazývanou válkou třináctiletou (patnáctiletou nebo tzv. dlouhá), při níž poslední boje probíhaly na území východní Moravy. Válka byla vedena se střídavými úspěchy do roku 1606, kdy ji ukončil tzv. žitvatorocký mír.

Turecká tematika v období od 16. do 18. století procházela snad všemi literárními žánry. O Turcích se český čtenář mohl dozvědět informace z mnoha propagandistických spisů, z novin, z cestopisů, z naučné literatury, z překladů latinských spisů, z obligátních polemik ale i z obecně naučných knih, jako byly kroniky, kosmografie apod. Téměř všechny zmíněné texty vykazovaly určitou shodu v pohledu na islám – pro označení muslima se takřka nepoužíval jiný pojem než Turek, korán pak byl znám pouze jako Alkorán nebo dokonce jako turecký zákon a islám jako turecké náboženství. Určitou představu o „tureckém náboženství“, ač značně povrchní, měl i

¹³⁷ Bitva u Moháče je zásadním mezníkem v českých dějinách. Uherská armáda vedená mladým českým králem Ludvíkem Jagellonským byla Turky poražena a sám Ludvík v bitvě padl. Tím zanikla jagellonská vládnoucí linie a na český trůn nastoupili Habsburkové. Díky porážce u Moháče se Osmanským Turkům otevřela Uherská nížina a tím se dostali až k hranicím českých zemím.

negramotný lid díky nedělním kázáním při bohoslužbách¹³⁸, skrze divadelní představení a prostřednictvím kramářských a jarmarečních písní a tzv. knížek lidového čtení.

Od bitvy u Moháče roku 1526, kdy se Osmanští Turci dostali téměř až na Moravu, vzrůstá mezi českým lidem nenávist vůči všemu islámskému. Nemalý vliv na to měly i dobové „noviny“¹³⁹, které přinášely řadu propagandistických článků, které měly podněcovat k boji proti „ouhlavnímu nepříteli“, anebo přinášely rady, jaký postoj zaujmout k turecké expanzi. Dokonce i některá tehdejší divadelní představení přilévala „olej do ohně“. Jako příklad může posloužit drama českého šlechtice *Jana Zajíce z Házmburka* – nebozí křesťané jsou při hostině napadeni Turky, dochází k vraždění, znásilňování, odvlékání do otroctví, vypalování vesnic, někteří duchaplní křesťané se však stáhnou na zámek, odkud nakonec Turky porazí.¹⁴⁰ Turecká problematika měla i obrovský vliv na lidovou slovesnost a na kramářské a jarmareční písně. Například jako reakce na moháčskou bitvu vznikla píseň – *O nešťastné bitvě a porážce Uhruo od národu tureckého učiněné a o smrti velmi smutné a žalostivé slavné paměti krále Ludvíka jeho milosti*:

*„Buoħ se rozhněval pro zlosti,
pro výstupky, nepravosti,
zbudil Turky, Saraceny,
Machometské Agareny.*

Člověk jest neslýchal toho,

¹³⁸ Kázání vznikala z výkladů biblických úryvků, které následovaly po jejich přečtení. Některá kázání se zapisovala a vkládala do sbírek nazývaných homiliáře, později postily. Postupem času se kázání tematicky nezaměřovala už jen na biblickou tematiku, ale zahrnovala i náměty praktické a morální. Islámská problematika se v kázáních také promítala, nejčastěji byly z kazatelný pronášeny příběhy o turecké ukrutnosti, které měly ilustrovat nějakou obecnou pravdu, např. blízký konec světa. Samostatně vycházely i soubory jednotlivých kázání věnovaných jednomu určitému tématu, jako např. turecké otázky. Jinou, specifičtější formou církevních kázání, jsou kázání pohřební a děkonná. Ta pohřební by se po obsahové stránce dala rozložit do dvou částí – nejprve je pronesena řeč k duchovní útěše pozůstalých a k rozloučení se se zesnulým a poté nastupuje výklad s tureckou tematikou o rozsahu odpovídajícím nebožtíkovu postavení v armádě. Tištěná kázání tohoto typu jsou však doložena jen z období patnáctileté („dlouhé“) války. Děkonná kázání oproti tomu byla spíše projevem úcty a díky Bohu za propůjčená vítězství. (Rataj, Tomáš. *České země ve stínu pŭlměsice*. s. 140, 183- 185)

¹³⁹ Nebyly to ještě noviny v dnešním slova smyslu, byly to spíše tištěné novinové letáky, vycházející nepravidelně. Nejčastěji přinášely informace o politických, náboženských a válečných událostech. V 16. století byly jejich hlavními tématy objevení Ameriky, turecké války a náboženské spory ve střední a západní Evropě. Vedle textu byly tyto „noviny“ doplněny obrázky, básněmi, písněmi a veršovanými průpovídkami tak, aby byly co nejsrozumitelnější i pro lidové vrstvy obyvatel. Klasické periodické noviny začaly vycházet v Praze od roku 1658 dvakrát týdně, ale pouze v němčině. České periodikum bylo vydáváno až od roku 1719 z tiskárny Karla Františka Rosemüllera pod názvem Pražské poštovské noviny.

¹⁴⁰ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 189-190.

*kterak ukrutenství mnoho
již nad křesťany provádí,
mordují, berou a škodí.*

*Dáni jsme jim v pohanění
pro naše všech vystupení,
rouhá se jméno našeho
Boha ukřižovaného.*

...

*Již ženy a neviňátka,
děti a malá robátka
mordují je bez lítosti
pro výstupky, naše zlosti.*

...

*Izmahenóm, Agarenóm,
těm pohanón Saracenóm,
toho času pohřichu
nemát' nám býti do smíchu.*

*Když leta spasitedlného
tisíciho pětistého
dvacátého a šestého
den stětí Jana svatého.*

*Ludvík, král slavné paměti,
neráčiv na to hleděti,
co sú Turci provodili,
zámky brali a škodili*

*množství toho velikého
nestraše se tureckého,
jichž bylo dvakrát sto tisíc,
málo je váže neb nic,*

*na ně se jest směle oddal,
statečně co rek bojoval,
napomínal vojska také,
ať by oni víry svaté*

*ovšem již neopouštěli,
ale tu naději měli,
že odplata bude za to
dražší nežli stříbro, zlato.*

*Pohan Semelín Turecký,
císař pyšný saracenský,*

*více nepravú chytrostí
nežli sílu, upřímností*

*králi odpíral a děly,
jichž velký počet měli,
a tu jest vzal své skončení
s jinými, jimž počtu není.*

...
*Že sme zhřešili, to známe,
toběť se vinni dáváme,
naložiš laskavě s námi
a slituje se nad námi,*

*konec učíň Saracénom,
ukrutným všem Agarénom,
ať tě Boha svého znají
a Machometa nechají*

*Turci jiní národové,
opustíc své bludy mnohé,
tebe chvále jediného
pastýře převýborného.*

*Nedávejž nás v posměch dále,
ale daj nám dobrého krále,
aby bránil víry svaté,
bludy kazil jedovaté,*

*faleš, každú neupřímnost,
nevěru a licoměrnost,
jsa pilen spravedlnosti,
královny všech jiných cností.*

*Dobré miloval, zlé kazil
a o to se nejvíc snažil,
by království rostlo české
v jednotě, víře křesťanské.*¹⁴¹

Obrovská vlna propagandistických protitureckých tisků zaplavila české země během „dlouhé“ války. Nejen, že tato válka zprostředkovala přímé setkání českých vojáků s muslimským prostředím, ale hlavně přinesla zatím největší množství tištěných spisů všech možných žánrů zabývajících se Turky či islámem. Praha, jakožto císařská metropole, byla v té době centrem diplomatických aktivit spojených s válkou a zároveň centrální křižovatkou zpravodajství, přicházejícího z uherských bojišť do západní

¹⁴¹ Scheybal, Josef, V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. s. 93-94.

Evropy.¹⁴² V této době vznikající propagandistické spisky byly, co se týče obsahu, dvojího druhu – vojensko-politické¹⁴³ a náboženské. Ve věcech vojensko- politické propagandy byl velmi plodným autorem drobný polský šlechtic žijící v Čechách a na Moravě, Bartoloměj Paprocký z Hlohol. Ve svém historicko-genealogickém spisu o českých dějinách *Diadochos*, v kapitole *Historie o přiběžích v království uherském i jinde*, zevrubně líčí průběh patnáctileté („dlouhé“) války a vyzdvihuje účast českých oddílů v ní. O islámu takřka žádné informace nepřináší, v rámci vyprávění o průběhu války popisuje politické uspořádání turecké říše, o samotných Turcích mluví jako o pohanech, nepřátelích a krvežíznivých zhoubcích všeho křesťanstva. Tuto část sepsal proto: „... aby též i našeho věku příhody šťastné i nešťastné, kteréž se za panování Rudolfa, císaře římského, uherského a českého krále, zběhly, potomkům Vašich Milostí skryté nebyly, ...“¹⁴⁴

Mnohem více informací o islámu přinášejí propagandistická dílka s náboženskou tematikou. Oproti vojensko-politickým napomenutím se obracejí k širší veřejnosti, protože duchovní boj proti Turkům, proti „úhlavnímu nepříteli všeho křesťanstva“, je záležitostí všech křesťanů. Na upřímně zbožném životě každého křesťana totiž primárně závisí úspěšný boj s nevěřícími. Pro spoustu nábožensko-propagandistických spisů byly předlohou názory Martina Luthera.¹⁴⁵ U nás bylo přeloženo a v Praze roku 1544 vydáno Lutherovo *Kázání vojenské z řeči německé do české přeloženo*, které představuje Lutherovo pojetí války proti Turkům jakožto obranný boj vedený světskou mocí.

¹⁴² Mendel, M., Ostránský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 191.

¹⁴³ Mimo oficiálně stanovená kázání, vycházela i celá řada různorodých propagačních textů, které nebyly přímo součástí kázání. Jednalo se o tzv. napomenutí (naučení, rada, diskurs,... nebo lat. exhortatio, adhortatio). Podobně jako kázání, i napomenutí původně vznikala jako veřejné projevy a byla určena nejčastěji monarchům nebo sněmům. Postupně však začala vycházet tiskem, avšak rétorickou a dialogickou formu si ponechala. (Rataj, Tomáš. *České země ve stínu pŕlmesíce*. s. 140-141)

¹⁴⁴ Petru, Eduard. *Bartoloměj Paprocký z Hlohol. O válce turecké a jiné příběhy – Výbor z Diadochu*. s. 188.

¹⁴⁵ Lutherovy postoje k islámu a Turkům značně ovlivnily dobový protestantský obraz Turka i v českých zemích. Luther chápal Turka jako Boží metlu, proti které tím pádem nelze bojovat, protože je Božím nástrojem - lze jej tedy pouze pasivně snášet, nebo jej odvracet pokáním. Podobně se stavěl i k papeži – ten je stejný Antikrist jako Turek - nezáleží tedy na tom, zdali žijeme pod vládou papeže nebo Osmanů. Luther zároveň papežskou kurii nařkl z tajného společenství s Osmanskou říší, s níž ve skutečnosti nechce bojovat, ale jen ji využívá jako záminku k získávání finančních prostředků z Německa. Tyto názory publikované ve spise *Vom Kriege widder die Türcken* (1528, O válce proti Turku) byly dále šířeny mnoha reformačními literáty a učenici. V pozdějších spisech však uznává, že je přípustné vést s Turkem válku, ale pouze v případě ohrožení vlasti, statků a žen a dětí. Ovšem z duchovního hlediska je boj nepřijatelný. (Rataj, Tomáš. *České země ve stínu pŕlmesíce*. s. 164-166)

Výrazný vliv měly reformátorovy myšlenky na vznikající Jednotu bratrskou, a to především na spis *Zpráva o naučení křesťanům věrným, jak by se v těchto časích nebezpečných při spasení Božím řídit, spravovati a v něm růsti měli, ano i při těžkostech nynějších přicházejících od násilí tureckého jak se míti a zachovávatí mají* (1530, 1555, 1566, 1595). Jedním z hlavních propagátorů luteránských myšlenek byl německý teolog, kazatel a reformátor Würtemberska, Johann Brenz. Jeho agitační spis do češtiny přeložil Jan Stránský pod názvem *Proti Turku velmi pěkný, křesťanský, potřebný spis a správa od Jana Brence složená* (1541). Původní českou prací ovlivněnou texty wittenberského reformátora je *Kázání o vojenském proti Turku do pole tažení* od utrakvistického teologa Jana Boleslavského. Ústřední myšlenkou kázání je představa Turka jako Božího trestu za hříchy křesťanského světa a s tím spojená agitace za upuštění od hříchů a obrácení se k modlitbám a k pokání. Válka vedená proti nevěřícím muslimům podle něj není proviněním a nevztahuje se na ni biblický zákaz zabíjení.¹⁴⁶

Ani katolická strana se nenechala zahanbit v počtu vydaných propagandistických spisů. V litomyšlské tiskárně byl roku 1596 vydán překlad vojenských kázání rektora vídeňské jezuitské koleje Georga Scherera, pod názvem *Křesťanské vojenské kázání všem nejvyšším hejtmanům, místodržícím etc. a vůbec všemu křesťanskému vojsku, kteří se nyní v Uhřích proti Turku užívají dají, k šťastnému vítězství a vejstraze* pořizovaný Václavem Borosiem. V pozdějších letech byly přeloženy a vydány i další soubory Schrerových kázání. Všechny mají obdobný obsah – pod pláštěm náboženských napomenutí se skrývá politická propagace k účasti, osobní nebo finanční, na uherské válce. Dochovala se i originální díla českých autorů, například napomenutí louckého opata Sebastiana von Badena *Geistliche Kriegsrüstung wider den gemeinen blutdurstigen Tyrannen und Erbfeind Christlichen Namens den Türcken* (Duchovní vojenská výzbroj proti obecnému krvežíznivému tyranovi a dědičnému nepříteli křesťanského jména Turku, 1595) nebo kázání Jiřího Bartholda z Brietenberka *Oratio exhortatoria ad Deum, belli tempore* (Povzbuzující kázání k Bohu v době války, 1606).¹⁴⁷

¹⁴⁶ Rataj, Tomáš. *České země ve stínu pŕlměsíce*. s. 166-171.

¹⁴⁷ Tamt. s. 173-180.

Dílka věnovaná náboženské protiturecké propagandě se přestávají objevovat po podepsání žitvatorockého míru. Tato odmlka však trvá pouze do roku 1663, kdy Osmané po delší přestávce znovuobnovují tažení do Uher. Jako reakce na znovuobnovené „turecké nebezpečí“ u nás vyšlo jediné české kázání – *Kázání potěšitelné všem Kristu Pánu věrným Čechům pro bezbožnou sběr tureckou a pro nešlechtnou tatarskou chámovinu, jak v nebezpečnosti a v zármutku, tak v strachu a bázni ... ku potěšení na světlo vydané* (1663) od vysokomýtského děkana Samuela Václava Hataše. Během tzv. „velké války“ v letech 1683-1699 u nás vyšla ještě spousta drobných protitureckých spisků, největší „boom“ v jejich četnosti nastal po vítězství spojeneckých vojsk u Vídně (1683) a poté po pádu Budína (1686). Rok 1683 je také zároveň posledním rokem, v němž byly části Moravy při hranicích s Uhrami vystaveny nájezdům Turkům a jejich tatarských spojenců.¹⁴⁸

Podobně jako ve středověku, tak i v raném novověku, v době „tureckého nebezpečí“, byly sepisovány stohy polemik ve snaze vyrovnat se s islámem. Stejně jako v dobách předešlých, tak i v tomto období, byly úzce spjaty s překlady koránu a většinou měly takřka totožný obsah. Nejprve se na základě srovnání evangelií s koránem stanoví rozdíly (např. muslimské odmítání svaté Trojice, božství Krista, „neobvyklé“ muslimské zvyky, aj.), někdy je z části přiblížen i život Muhammada, poté jsou vyjmenované odchylky od Písma označeny za bludné. Islám se tím pádem stává křesťanskou herezí a prorok Muhammad vychytralým kacířem ovlivněným mnichem Sergiem.

Z české produkce z předbělohorské doby se nám dochovaly tři polemiky s islámem. Tou nejstarší je dílko utrakvistického kouřimského faráře Bartoloměje Dvorského (*Curia Proti Alchoránu, totiž zákonu tureckému a saracénskému, a falešnému jich náboženství ... knížky dvoje* (1542)). Dvorského polemika však není dílem původním – převážně čerpá ze známé polemiky Dionýsia Rykela (Dionýsius Kartuzián) z roku 1533. Schematicky odpovídá klasickému modelu polemiky s islámem – islám je označen za herezi po důkladném porovnání jednotlivých článků koránu s Biblií.¹⁴⁹ Na Dvorského spis se na několika místech odvolává ve svém cestopise

¹⁴⁸ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 206-207.

¹⁴⁹ Rataj, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce*. s. 127-128.

Kryštof Harant. Druhou, česky psanou polemikou, v tomto období je spisek Šimona Lomnického z Budče *List poselací k tureckému císaři aneb Traktát, v kterém se víra naše křesťanská proti Turku obhajuje, bludy Machometovy se vyjevují a jeho sekta se potupuje* (1604). Jedná se však pouze o překlad listu papeže Pia II. (Eneáš Silvius Piccolomini) sultánu Mehmedu II. Dobyvateli z doby po pádu Istanbulu, na němž se zřejmě podílel i Mikuláš Kusánský. Papež se mnoha argumenty snaží sultána přesvědčit, aby přijal křesťanství, a na oplátku za to mu slibuje, že ho uzná řeckým a východním císařem a nejvyšší hlavou Evropy.¹⁵⁰ Poslední, mnohem původnější, a nejnámější polemikou s islámem, a zároveň zprávou o cestě do Cařihradu je *Antialkorán* (1614) Václava Budovce z Budova (viz. výše, kapitola Zprávy o cestách do muslimských zemí).

O století později, vznikla ještě dvě polemická dílka, ovšem psaná německy, z pera prvního pražského kavárníka Giorgia Diodata (lat. Georgia Deodata). Tento křesťan z Damašku, původním arabským jménem Hatálláh ad-Dimaškí, přišel do Prahy na počátku 18. století a po získání majetku a měšťanského práva si zřídil vlastní kavárnu. Své spisy psal arabsky a sám si je překládal do italštiny; jeho přátelé pak následně do němčiny. Pouze v rukopise se dochoval jeho traktát *Wehe-Klag oder Lamantation der asiatischen Christen zu den christglaubigen europäischen gesalbten Häuptern* (Bolestný nářek aneb lamentace asijských křesťanů ke křesťanským pomazaným hlavám, 1716) a disputace křesťanství, judaismu a islámu pod názvem *Kurtze Vorstellung und Erklärung Zeyer vornehmsten in der gantzen Welt befindl. Glauben, nembl. Christlichen, Jüdischen und Mahometanischen* (Krátké představení a objasnění tří nejpřednějších náboženství celého světa, totiž křesťanského, židovského a mohamedánského, 1727).

V době vojenské konfrontace s Osmanskou říší v 16. století se i v českých zemích s postupným rozvojem tištěných knih začínají objevovat speciální naučné publikace o Turcích. Čtenáře totiž už nezajímali jenom zprávy z bojišť, ale chtěli se dozvědět něco více o dosud neznámém národě odkudsi z Asie, o jejich původu, náboženství, zvycích apod. Ještě před vznikem klasických naučných pojednání zprostředkovávali turecké reálie především lidé, kteří Osmanskou říši navštívili

¹⁵⁰ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 198-199.

(cestovatelé, poutníci, kupci, diplomaté, váleční zajatci). Obzvláště oblíbené byly zprávy od navrátilivších se z tureckého zajetí. Do češtiny tak bylo přeloženo velmi populární dílo chorvatského mnicha Bartoloměje Georgijeviće *O začátku tureckého císařství* (1567, 1576), uvězněného na 13 let v bitvě u Moháče nebo neméně oblíbený „Georgius de Hungaria“ („captiveus Septemcasternis“) zajatý při obléhání Sedmíhradska v roce 1438, jehož spisek *Tractatus de ritu et moribus Turcorum* byl zahrnut do Biblianderovy edice koránu a později ho přebral Václav Budovec do svého Antialkoránu. Největšího rozšíření se u nás dostalo vzpomínkám z tureckého věznění sepsaných Srbem Michalem Konstantinovicem z Ostrovice a přeložených do češtiny pod názvem *Historia neb kronika turecká* (1565, 1581).¹⁵¹

Fakticky první českou naučnou knihou o Osmanské říši, která se stala vzorem pro mnohé autory na několik dalších desetiletí, byl překlad spisu italského humanistického historika a duchovního Paola Giovia (Pavla Jovia), *Knih o věcech a spůsobích národu tureckého* (1540). Jádrem knihy tvoří především vyličení turecké historie, výčet činů jednotlivých sultánů a návod jak postupovat při bojích s Turky; islámu si vůbec nevšímá. Jak autor sám přiznává, jedná se o dílo ryze kompilační, ale i přesto zůstává klasickou historiografickou prací s částečnou kritikou pramenů a s upřesňující datací.¹⁵² Přelomovým dílem mezi českou naučnou produkcí o islámu se však stal až překlad *Kroniky nové o národu tureckém* (*Neuwe Chronica*) od německého humanistického filologa a historika, chráněnce Karla staršího ze Žerotína, Johanna Löwenklaua (též Lewenklaue nebo lat. Leuenclevius). V roce 1594 ji vydali Daniel Adam z Veleslavína a Jan Kocín z Kocínětu pod názvem *Kronika nová o národu Tureckém na dva díly rozdělená*. První díl zahrnuje komentovanou edici tureckých rukopisných análů od počátků Osmanské říše až do roku 1550. Komentáře k tureckým pramenům jsou sestaveny pomocí konfrontace s evropskou literaturou a na základě zkušeností z pobytu v diplomatickém poselstvu; zahrnují mimo jiné i mnohé reálie turecké společnosti nutné k pochopení historického výkladu (např. seznámení s muslimským kalendářem, měnou, islámskými rituály, podobou mešit aj.). Druhý díl je už vlastním Löwenklauovým textem obsahujícím následný vývoj v Osmanské říši v letech 1551-1589, poznatků o islámu je zde již méně (např. vysvětluje rozdíl mezi

¹⁵¹ Rataj, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce*. s. 73-74 a 79-86.

¹⁵² Tamt. s. 77-79.

sunnity a ší'ity), převažuje historický výklad ve stejném duchu jako v první části. Způsob, jakým je toto dílo napsáno, neměl doposud v české literatuře obdoby a po dlouhou dobu ještě nebude mít konkurenci. Z evropského hlediska je však jedním z prvopočátků orientalistiky.¹⁵³

Pouze dva čeští autoři se pokusili o naučná pojednání o Turcích ve stylu Giovia a Löwenklauba. První z nich, Tomáš Pešina z Čechorodu, sepsal spíše pro náročnější zahraniční čtenáře latinský spis *Ulcalegon* (1663, 1664). V první části díla shrnuje turecké dějiny od počátku až po boje o Sedmihradsko, druhá část obsahuje detailně zpracovanou výzvu evropským panovníkům na pomoc Uhrám proti Osmanům. Obdobné schéma i námět má i německy psaná příručka lužického kazatele Kristiána Augusta Pfaltze z Ostritz *Abominatio desolationis Turcicae – Der türckische Verwüstungs-Grewel* (Odvrácení tureckého plenění, 1672).¹⁵⁴

Český čtenář se zájmem o islám a tureckou společnost měl také ještě možnost pochytit byť jen kusé informace z obecně naučných knih, jako byly v té době především kroniky. Řadu informací o tureckých dějinách přináší populární *Kronika česká* (1541) od Václava Hájka z Libočan nebo přeložená *Kozmografia česká* (1554) od Sebastiana Münstera. Nebo tzv. *Karionova* (Carionova) *kronika* (1541, 1584, 1602) používaná jako učebnice na českých městských školách obsahovala obecné poučení o Muhammadovi a o islámu. Letmé zmínky zahrnovaly také historické kalendáře (Lupáčův, Veleslavínův), či historie Uher (Thuróczoza kronika (1488), spis A. Bonfiniho aj.).¹⁵⁵

Po druhém neúspěšném obléhání Vídně (1683) a po následné porážce tureckých vojsk Evženem Savojským v bitvě u Zenty (1697) dochází k postupnému oslabování „osmanského nebezpečí“. Sepsáním karlovického míru v roce 1699 se osmanská říše vzdala téměř celých Uher (vyjma temešského banátu), větší části Chorvatska a Slavonie, Polsko získalo území Podolska a Ukrajiny, Benátčané Moreu a Rusku byl odstoupen Azov. Karlovický mír potvrdil úpadek Osmanské říše a vytvoření dominantního postavení Habsburské říše ve střední Evropě. Vlastní mírové výsledky se setkaly s vlnou odporu na tureckých územích. V první polovině 18. století následně

¹⁵³ Rataj, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce*. s. 75, 86-89.

¹⁵⁴ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 207.

¹⁵⁵ Tamt. s. 197.

proběhlo několik válek, jichž snahou bylo zvrátit některé výsledky karlovičského míru. Jeden z mála úspěchů osmanské říše byl opětovný zisk Morey v roce 1718 požarevackým mírem, ale zároveň ztráta temešského banátu, severní části Srbska i s Bělehradem a část Malé Valachie až po řeku Oltu (Aluta).¹⁵⁶

Reflexe válek s Turky na konci 17. a na začátku 18. století v dobové literatuře je, co do počtu, mnohem skromnější. Jednak to je tím, že od roku 1658 začaly vycházet německé tištěné týdenní noviny, které zprostředkovávaly většinu důležitých zpráv a ohlasů na ně, a jednak díky postupnému úpadku a ústupu osmanské moci v Evropě. Postupné zmírňování strachu z „tureckého nepřítel“, typické pro druhou půli 18. a celé 19. století, jehož příčinou byla celková vnitřní krize Osmanské říše a zároveň technický pokrok v evropských armádách v 17. století, vedlo k pozvolnému romantizování a až zesměšňování tureckého (ale i celkově islámského) fenoménu.

2.5 Jan Amos Komenský a islám

V díle Jana Amose Komenského lze sledovat dvě názorové roviny na islám a muslimskou společnost. Do dvacátých let 17. století byl jeho pohled na islám převážně negativní. Dle Tomáše Rataje bylo Komenského pojetí islámu zprvu ovlivněno dílem B. Georgijeviče. V Labyrintu světa a ráji srdce (napsáno 1623, vydáno 1631) například metaforicky přirovnává islám ke stromu trčícímu kořeny vzhůru a s větvemi v zemi:

„I dobytá jest a ukázána mi tabule, na níž stál strom kořenem zhůru do povětří se pnoucí, ratolestmi pak v zemi strmící; okolo kterýchž množství krtic rylo a jeden veliký krt vůkol chodě jiné svolával a v práci tu zavodil. I povídali mi, že na ratolestech toho stromu pod zemí všelijaké libé ovoce roste, kteréhož prý ti tiší a pracovití živočiškové dobývají. ‚I to jest,‘ dí Všežvěd, ‚suma náboženství toho.‘ I porozuměl sem, že základ jeho na větru domnění jest; cíl a ovoce jeho, pýskati se v zemi a troštovati se neviditelnými, kdež nerostou, rozkošemi, a slepě hledati, nevěda čeho,“¹⁵⁷

V *Panglosii* (Všemluva) rozvíjí myšlenku univerzální řeči, při čemž bere v úvahu také asijské a africké národy a jejich jazyky. Hebrejščina je pro něj *lingua sancta* a arabštinu považuje za její odnož. V knize *Orbis pictus* má kapitulu „*Wira Mahometská, stručné*

¹⁵⁶ Tauer, Felix. *Svět islámu*. s. 303, 308.

¹⁵⁷ Rataj, Tomáš. „Strom, který roste vzhůru nohama. Reflexe islámu v české rané novověké společnosti.“ *Dingir*, 2001. s. 18-19.

poučení o islámu“, kde uvádí např., že muslimové se často umývají, že se dělí na sunnity (Turci) a šíity (Peršané) a že Muhammad radou ariánského mnicha a žida Sergia smíchal učení Starého zákona, křesťanství a pohanství, a tak vznikl islám. O Arabech v *Unum necessarium* říká, že jsou „*starožitný národ ... chválu mají pro střídmost*“. ¹⁵⁸ Komenský ale na druhé straně, za mnohem většího nepřítele než Turky, považoval habsburskou mocnost, kvůli níž musel opustit svou vlast.

Zásadní vliv na Komenského smýšlení o islámu měly prorocké vize Kryštofa Kottera a Kristiny Poniatovské, které Komenský vydal tiskem a šířil je mezi vzdělanci. Turci zde představují významné spojence v boji proti Habsburkům a zároveň je předpovídáno jejich obrácení ke křesťanství jako předstupeň Soudného dne. Podobné představy také ve svém díle prezentuje Mikuláš Drabík. Komenský Drabíkovo proroctví přeložil do latiny a vydal pod názvem *Lux in tenebris* (Světlo v temnotách) a inspirován těmito texty zdůrazňuje především společné prvky křesťanství a islámu. Obrácením Turků na „pravou víru“ se natolik nadchnul, že s pomocí svých příznivců uspořádal tým, který měl pracovat na přeložení Bible do Turečtiny. Projekt však z finančních důvodů nebyl dokončen, část překladu s Komenského předmluvou se dochovala v univerzitní knihovně v Leidenu. ¹⁵⁹

Tomáš Rataj Komenského přístup k islámu a k Osmanskému Turecku shrnuje následovně:

*„Jak vysvítá z Komenského pozdního díla, jeho myšlení se pohybovalo ve složitějších rámcích, a lze v něm nalézt několik odlišných rovin ... vedle této velmi konzervativní nóty zároveň nacházíme tón zcela odlišný, vymykající se i kalvinoturcismu – myšlenku obecné rovnosti tří hlavních monoteistických náboženství a nutnosti vzájemné tolerance a mírové koexistence. V této koncepci už nejsou Turci (muslimové) pouhými nástroji světových dějin směřujících k Apokalypse, nýbrž zcela rovnocennou skupinou, která se má podílet na ‚obecné nápravě věcí lidských‘ společně s ostatními. Jde tu vlastně o ústup od nevyřčené, leč automatické nadřazenosti (ekumenického) křesťanství jako jediné možné základny. V této rovině svého myšlení dospěl Komenský k řešení překračujícímu obzory své doby.“*¹⁶⁰

¹⁵⁸ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 29-30.

¹⁵⁹ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 210-212.

¹⁶⁰ Tamt. s. 212.

2.6 Islám očima českých misionářů

První ucelené zprávy o misijních výpravách českých kněží a řeholníků do muslimských zemí pocházejí až z doby pobělohorské, jelikož ve strašných dobách převažoval zájem o šíření křesťanství především v oblastech přímo sousedících s Evropou. Zřejmě nejstarší záznam o misijním působení v muslimských zemích pochází od rytíře Jiřího Drázkého z Dráchova, sepsaný v latině v roce 1697.

V 17. a 18. století podnikali hlavně jezuité mnoho misijních cest do muslimských oblastí, ale více se zajímali o stoupence různých směrů východního křesťanství, a to z jednoho prostého důvodu – podle šarí'ci se odpadlictví od islámu trestá smrtí a usmrčen je zároveň i ten, kdo ke konverzi připravuje cestu.¹⁶¹

K pozoruhodným českým misionářům patří františkán Václav Remedius Prutký z Kopidlna (1713-1770), který zprvu působil v Káhiře, Horním Egyptě a Súdánu a později, společně s jiným českým minoritou Martinem Langem z Jindřichova Hradce (1711-1759), podnikl úspěšnou cestu do Etiopie (1751-53). Prutký byl jedním z prvních Evropanů, kteří prozkoumali oblast, kde pramení Modrý Nil. Jeho hlavní dílo, dvoudílné *Itinerarium*, bylo vydáno teprve nedávno v Londýně (Arrowsmith-Brown, J. H., ed., *Prutký's Travels in Ethiopia and Other Countries*).¹⁶² Prutký v něm na 927 stranách líčí poměry místopisné, zeměpisné, národopisné, sociální, hospodářské i politické a obšírně i poměry náboženské.¹⁶³

Starším druhem a též řádovým představeným Prutkého a Langa v Egyptě byl Josef Jakub Římař z Kroměříže (1682-1755), který se již předtím pokoušel v přestrojení za lékaře proniknout do Etiopie, ale neuspěl. Své působení v Egyptě i torzovité zážitky z cesty popsal v rukopisném díle *Itinerarium missionum apostolicarum Orientalium*

¹⁶¹ Ostřanský, Bronislav. „Odrážení islámu v českém písemnictví“. *Dingir*, 2006. s. 14-16.

¹⁶² Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 30-31.

¹⁶³ Kinský, Josef. *Čeští cestovatelé. Díl I.* s. 287-288. Prutký sám chtěl svůj „itinerář“ vydat na Moravě tiskem a doufal, že ho císař František I. finančně podpoří. Řádoví cenzori však odmítli pro obsáhlou chybu rukopis opravit. V češtině vyšla o Prutkém a Římařovi studie a rozbor jejich deníků od F. X. Vilhuna roku 1946 a populární knížka Jáchyma Procházky z roku 1937. (Kinský, Josef. *Čeští cestovatelé. Díl I.* s. 288)

*Aegypti, Aethiopiae, seu Abyssiniae aliarumque regionum adjacentium...*¹⁶⁴ Spis je datován rokem 1753 a je obsahově totožný s deníkem Prudkého. Zahrnuje mimo jiné podrobný popis Jeruzaléma a také zprávu o Království habešském, kterou napsal Prudký Římařovi jako svému představenému, který jej do Habeše vyslal.¹⁶⁵

Arábii, Egypt, Palestinu a Sýrii navštívil v rámci své misijní cesty také františkán Kristián Schneider (1742-1824). Mnoho let působil v Káhiře, kde se stal prefektem celé egyptské misie. Egypt opustil v době, kdy jej obsazoval Napoleon, roku 1799. Jeho paměti zůstaly pouze v rukopise.¹⁶⁶

2.7 Zájem o islám v době národního obrození

Doba národního obrození je zásadním předělem v poznávání muslimských kultur. Od konce 18. a zvláště pak od počátku 19. století ruku v ruce se snahami o obrodu českého jazyka a kultury stoupá i zájem o poznatky z Orientu. Zároveň roste počet českých časopisů a nakladatelství a tím pádem vznikají i mnohé články a knihy, jak populárně naučné tak později i vědecké. Velkou zásluhu na tom měl na počátku století Václav Matěj Kramerius (1753-1808), zakladatel novodobé české žurnalistiky a pražský vydavatel knih a časopisů.

Z Krameriovy dílny pocházejí mimo jiné i jeho vlastní nebo přeložené, populárně naučné spisy. Mezi ty, jež se zabývají islámem, patří například *Historické vypsání velikého Mogolského císařství v druhém dílu světa Asii* (1803), kde se autor pochvalně vyjadřuje o muslimech: „... však já také mahometány za to chválím, že každého při jejich náboženství nechají.“ Nebo *Ouplné vypsání Egypta, jenž leží v třetím díle světa Africe* (1803).¹⁶⁷

Časopisy a noviny přinášejí písemné a obrazové zprávy cestovatelů z asijských i afrických zemí, pojednání o jejich dějinách i současných problémech, ukázky z jejich

¹⁶⁴ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 31.

¹⁶⁵ Kuský, Josef. *Čeští cestovatelé. Díl 1.* s. 281-282.

¹⁶⁶ Tamt. s. 290-291.

¹⁶⁷ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 222.

literatur; nejdříve v překladu ze světových jazyků, postupně také z originálu apod. Za všechny uvedu například *Česká včela, Světozor, Obrazy života, Ruch, Lumír, Studentské listy, Pražské noviny, Národní listy, Časopis katolického duchovenstva, Vlastenecký zvěstovatel, Širým světem, Česká revue, Niva* a mnoho dalších.¹⁶⁸

K českému čtenáři se tak dostávají v mateřském jazyce zprávy a překlady z perské a arabské literatury, vychází např. celá řada knih s příběhy z arabské *Tisíce a jedné noci*¹⁶⁹. Ve snaze posílit sebevědomí probouzejícího se národa a „otevřít okna do vzdálenějšího světa“ jsou pořizovány překlady nejlepších plodů klasických, ale i soudobých literatur turecké, perské, arabské a dalších. Orientální náměty se dostávají dosti často do poezie českých básníků. Obzvláště jsou pak přejímány básnické formy jako makám¹⁷⁰, gazel a rubá‘í (čtyřverší).¹⁷¹

Gazel¹⁷² je forma, které byla celé tisíciletí nejoblíbenější formou perských, a také tureckých a arabských básníků a která je živá do dnešních dnů. První český gazel se nachází ve sbírce *Malby sépiové* (1834) Vincence Furcha, a pak u mnoha dalších básníků (J. E. Vocel, F. V. Jeřábek, V. Šolc, J. Kubelka a další) – a to nejen v překladech, ale i ve vlastní tvorbě. Orientální, hlavně indické a islámské motivy obsahuje často tvorba Jaroslava Vrchlického, Vítězslava Háška, Svatopluka Čecha, Josefa Václava Sládka, Adolfa Heyduka, Julia Zeyera, Jana Nerudy, Vítězslava Nezvala, Josefa Kajetána Tyla a dalších. V menší míře se v české poezii zabydlelo i perské robájí (rubá‘í), čtyřverší, pro něž je typický rým „aaba“ nebo „aaaa“, jímž proslul především Omar Chajjám. Z českých básníků mu nejvíce holdoval A.

¹⁶⁸ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 223.

¹⁶⁹ Jednotlivé příběhy byly překládány často samostatně (jejich výčet viz. Bečka, Jiří. „Islámský svět v české literatuře 19. století.“ *Česká literatura*, 2000, s. 421). Širší výbor z *Tisíce a jedné noci*, vydal V. M. Kramerius roku 1795 pod názvem *Arabské pohádky*. Rozsáhlejší, pětidílný, výběr vyšel ještě roku 1830 v knize *Veselá přástevnice aneb rozmanité vypravování* od B. Tomsy. V letech 1859-1862 přeložil celý soubor Josef Pečírka, vycházel ovšem z německých překladů. Ještě v roce 1905 vyšla asi polovina celé sbírky přeložená Josefem Mrkosem z arabského originálu.

¹⁷⁰ *Makám* se nedá jednoznačně označit jako básnická forma, spadá spíše do žánru „vysoké“ arabské prózy. Jsou to většinou krátké útvary (2-3 strany) psané rýmovanou prózou, prokládanou často básnickými vložkami. Tvůrcem *makámu* je arabský prozaik al-Hamadhání (969-1007). (Oliverius, Jaroslav. *Svět klasické arabské literatury*.s. 286-287).

¹⁷¹ Bečka, Jiří. „Islámský svět v české literatuře 19. století.“ *Česká literatura*, 2000, s. 420.

¹⁷² Gazel (*ghazal*) je krátká milostná báseň, jejíž vznik spadá do oblasti Hidžázu v umajjovském období. Jejím obsahem bývají vnitřní prožitky, touhy, zklamání a naděje autora. (Oliverius, Jaroslav. *Svět klasické arabské literatury*.s. 117)

Klásterský. V mnoha českých a moravských pohádkách z 19. století je znát vliv *Tisíce a jedné noci*. O východní poezii se zajímal i K. H. Mácha, což potvrzuje verš z Máje:

*Kvetoucí strom lhal lásky žel
svou lásku slavík růži pěl...*

Slavík ve spojení s růží je častým motivem perské lyriky. I například po Boženě Němcové se dochovaly verše perského básníka Háfize. Snad nejvíce byl Orientem okouzlen Jaroslav Vrchlický. Mimo stovky gazelů¹⁷³ napsal i básně, jejichž obsah je zřejmý již z názvu, například Chiser (=Chizr, postava islámské mytologie), Pohřeb Firdusiho, Klenotnice Omarova, Pouť Mohameda, Legenda pouště, Arabský motiv, Harem, Sen Tamerlánův, Moudrost Omarova a mnoho dalších.¹⁷⁴

O muslimský svět se zajímali i národní obrozenci, jako byl například, František Palacký, jehož vědecký zájem zahrnoval mimo jiné i východní dějiny (viz. jeho článek v *Časopise českého musea* z roku 1831 *O nejstarších dějinách a děgopisjch národů Asiatských* (podle J. Klaprotha). Zevrubné informace o obyvatelích, islámu, školství a politické situaci v Egyptě podal J. S. Tomíček v článku *Obrazy Egypta* (*Wlastimil* 1841), a o starém Egyptě v obsáhlém článku *Wýpadky neynowegšjho skaumanj egyptských pomnkův* v časopise *Krok* (1836). Odborné články toto druhu se objevovaly stále častěji. V oboru východní filozofie působil František Čupr († 1882) a studiem středověkých zpráv Arabů o Slovanech se zabývali J. Jireček a E. Šebesta (později I. Hrbek) v *Časopise českého muzea*.¹⁷⁵

Velkému zájmu u českého čtenářstva se těšily články o pouti do Mekky (*hadždž*). Články o tomto pilíři muslimské víry přinesly časopisy *Vlastenecký zvěstovatel* (1821), *Jindy a nyní* (1831), *Niva* (1895), *Pražské noviny* (1896) nebo samostatná knižní publikace *Pout do Mekky a Mediny* (1920) přeložená z francouzštiny.¹⁷⁶ Následující ukázka je z popisu hadždže z časopisu *Světovzor* z roku 1882:

¹⁷³ Mimo jiné sepsal i báseň *Gazel o gazelu*, v níž představuje podstatu gazelu a uvádí i jeho nejdůležitější perské uživatele.

¹⁷⁴ Bečka, Jiří. „Islámský svět v české literatuře 19. století.“ *Česká literatura*, 2000, s. 424-427.

¹⁷⁵ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 33.

¹⁷⁶ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 223.

„... korán vyzývá věřících k pouti do rodiště Mohamedova, a není horlivějšího moslemína, který by netoužil po čestném příjímí „hadži“ (=poutník), jehož se tomu dostává, kdo vykonav pouť do Mekky podrobil se tam předepsaným obřadům... Pout' tato koná se rok co rok vždy dvanáctého měsíce mohamedánského (Dhul-hidje), a tu se ze všech končin světa muslimského putují nesčetné zástupy věřících do „svatého města“, do nejstarší a nejváženější svatyně mohamedánské zvané Almesdžid-el-Haram... Pro výstřední fanaticismus poutníků dosud jen málo Evropanů navštívilo Kabu, a ti se tam dostali jen přestrojeni za mohamedány a konajíce všeliké modlitby a obřady. Tak Angličan Burton vnikl tam přestrojen za Afghana, a jemu děkovati máme za obšírný popis Mekky...“¹⁷⁷

Co se týče překladu koránu, tak na kompletní překlad si musel český čtenář počkat až do 20. let 20. století, avšak kusé úryvky, nevalné kvality, měl k dispozici již od vydání Budovcova *Antialkoránu*. Po *Antialkoránu* se mohl český čtenář setkat s koránem v díle prvního českého kavárníka a spisovatele Giorgia Diodata (či latinsky Georgius Deodatus) – a to jak v jeho díle o monoteistických náboženstvích, tak i v přímé informaci o tom, že pracuje a Marraciho překladem koránu z roku 1698. Jeho specifikem je, že ke klasické polemické motivaci vůči islámu přistupuje další rovina – snaha diskreditovat judaismus, resp. dokázat, že židovské náboženství je křesťanskému ještě vzdálenější než muslimské.¹⁷⁸

Další stopu po přímém studiu koránu v českých zemích můžeme nalézt v díle jednoho z nejvýznamnějších národních buditelů, Josefa Dobrovského (1753-1829). Jedná se o rozsáhlý rukopis *Alcoranus Mahometicus* s podrobnými poznámkami u mnoha súr. S rozšířením možnosti vydávání českých knih a časopisů nastal značný obrat v informovanosti českého lidu o světě, i o tom muslimském. Hned v druhém ročníku časopisu *Čechoslav* z roku 1821 se objevil článek *Výtah z Koránu*, kde autor příspěvku W. Ss. (patrně Vojtěch Šohaj) uvádí, že „mnozí naši čtenáři nečetli tureckou bibli, Korán nazvanou, a těm bude bezpochyby vděk, když jim tuto několik kratičkových výtahů předložíme.“ Poté následuje překlad úvodní modlitby (fátihy) a výtahy z deseti dalších súr. Jiné úvahy o koránu jsou obsaženy v *Rozličnostech Pražských novin* roku 1828.¹⁷⁹

¹⁷⁷ „Pout' v Mekce“.[autor neuveden] in *Světazor*, 1882. s. 178-179.

¹⁷⁸ Rataj, Tomáš. „Strom, který roste vzhůru nohama. Reflexe islámu v české rané novověké společnosti.“ *Dingir*, 2001, s. 18.

¹⁷⁹ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 219.

Zajímavý článek o islámu a koránu přinesl kritik, historik umění, estetik, zakladatel tělovýchovného hnutí Sokol aj., Miroslav Tyrš, v *Květech* roku 1880. V několikadílné studii *Mohamed a nauka* jeho přináší informace o poměrech v předislámské Arábii, vysvětluje, kdo jsou tzv. hanífové, přibližuje život a působení proroka Muhammada – ve výkladu o něm kloubí tehdejší „vědecké“ poznatky se stále ještě přžívajícími středověkými představami:

„... [Muhammad] budoucnost neznal, tvrdil, že bůh za to minulost mu odhalil, a znalost legend biblických, v Mekce tenkrát nepovědomých, vydával za důkaz poslání svého. Těžko u výjevů takových, jakým Mohamed byl, určit, kde sebeklam přestává a začíná podvod; myslíme však, že již překročil osudné rozhraní toto. Vypravoval posluchačům svým legendy o odboji andělů, o Josefu egyptském, o Mojžíši a Faraonovi, tvrdě, že bohem mu zjeveno bylo, že příběhy tyto se přihodily ... Avšak známe dnes i jméno boha toho, který povídky tyto mu objevil: slul Bakyra a tajně k Mohamedovi docházival.“¹⁸⁰

Na druhou stranu obsahuje také úryvky z koránu, byť ještě dosti neuměle přeložené, a z poezie mnoha klasických arabských básníků. Seznamuje s podobou a historickým vývojem koránu, se základní islámskou věroukou, porovnává muslimské vyznání výry (*šaháda*) s křesťanským otčenášem a popisuje mnoho muslimských zvyklostí. Do jisté míry je tak věrohodnou studnicí poznatků o islámu a muslimské společnosti, kterých se českým čtenářům zřídka kdy dostávalo.

¹⁸⁰ Tyrš, Miroslav. „Mohamed a nauka jeho.“ *Květy*, 1880, s. 86.

3 Okolnosti vzniku a následný vývoj arabistiky a islamologie na Univerzitě Karlově

3.1 Počátky akademického výzkumu islámských zemí a jeho zakladatelé

V rámci studia biblistiky a hebraistiky, pěstovaném na Karlově universitě na teologické fakultě, se někdy od 16. století začíná pozvolna prosazovat odborný zájem o studium oblastí Blízkého východu (viz. předchozí kapitola). V 17. a 18. století se hebrejšтина vyučovala na jezuitské pražské universitě, ale její celková úroveň výrazně upadala. V druhé polovině 18. století a v první polovině 19. století byl oživen vědecký zájem o oblast Východu díky rozvoji indoevropské srovnávací jazykovědy, jenž vedl ke vzniku indologie. Na pražské, Karlo-Ferdinandově¹⁸¹ univerzitě přechází roku 1847 výuka orientalistiky (do té doby vlastně jen studium hebrejštiny, zřídka i jiných semitských jazyků) z teologické na filozofickou fakultu. Po Thunově reformě školství¹⁸² a po dvoustleté přestávce zde začíná roku 1849 vyučovat hebrejštinu v rámci oboru hebrejské filologie a rabínské literatury profesor **Wolfgang Wessely** (1801-1870).¹⁸³

Wesselyho nástupcem se stal **Saul Isaak Kämpf** (Kaempf) (1818-1892), soukromý docent (habilitoval se prací *Ueber die Bedeutung des Studiums der Semitischen Sprachen*, 1850) a od roku 1861 mimořádný profesor semitské jazykovědy a literatury, který studoval na univerzitě v Halle filozofii a filologii a od r. 1845 působil v pražské židovské reformní obci jako rabín - kazatel. Kämpf přednášel srovnávací gramatiku semitských jazyků, chaldejskou, syrskou a arabskou gramatiku. V jeho přednáškách z roku 1874 se objevilo i poučení o islámu a koránu.¹⁸⁴ Kämpfův největší

¹⁸¹ Název Karlovy univerzity v letech 1654-1918.

¹⁸² V revolučních letech 1848 – 1849 získala filozofická fakulta i univerzita podobu moderní vysoké školy. V roce 1849 navíc transformoval ministr kultu a vyučování hrabě Thun novým zákonem všechny rakouské univerzity podle německého von Humboldtova vzoru (německý filozof a jazykovědec Wilhelm von Humboldt proslul jako zakladatel univerzity v Berlíně v roce 1810, po studiu práv vstoupil do pruských státních služeb a reorganizoval pruský vzdělávací systém, v závěru života se věnoval jazykovědnému bádání a je považován za zakladatele srovnávací jazykovědy), na svobodná učiliště věd s jistou autonomií. Fakultu vedl sbor všech profesorů, kteří volili děkana. Univerzitu vedl senát, složený z rektora, děkanů, proděkanů a dalších zástupců fakult, rektori se střídali ze všech 4 fakult. Thunova reforma dala univerzitám jistou míru svobody, podstatně zlepšila postavení profesorů – které nebylo například možno propustit nebo penzionovat – a položila důraz na vědeckou činnost profesorů a docentů. Při obsazování profesorských míst navrhovali profesori tři jména, z nichž si ministr a císař vybrali; v důsledku toho se úroveň pražské univerzity výrazně zlepšila.

¹⁸³ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 54.

¹⁸⁴ Mendel, M., Ostřanský, B., Rataj, T.. *Islám v srdci Evropy*. s. 221 a 224.

přínos spočívá v edicích a německých překladech středověké hebrejské poezie, vzniklé v muslimském Španělsku.¹⁸⁵

K oběma zmíněným se v roce 1877 připojil žák H. L. Fleischera, **Max Grünert** (1846-1929) jako soukromý docent orientálních jazyků. Grünert studoval ve Vídni a poté v Lipsku u profesora Fleischera klasickou filologii a orientalistiku. Roku 1876 zde získal doktorát na základě doktorské disertační práce *Über die Imala*. Po rozdělení univerzity zůstal Grünert na německé pražské univerzitě, kde se roku 1891 stal řádným profesorem a zastával zde také funkci děkana a rektora. Přednášel zde v oboru arabské, perské a turecké filologie. Do jeho vědeckého zájmu spadala především arabistika – sepsal arabskou gramatiku, lexikografii a stylistiku (*Neu-persische Chrestomathie*, 2 díly, 1881 a *Arabische Lesestücke Mit Glossar*, 4 díly, 1903-1913).¹⁸⁶

Prvním česky přednášejícím orientalistou na pražské universitě byl **Jaromír Břetislav Košut** (1854-1880). Pocházel z rodiny evangelického kněze. Studoval na akademickém gymnáziu v Praze, následně na teologické fakultě v Bazileji, kde „*vyzván byl vládou rakouskou, aby věnoval se výhradně studiu řeči východních*“¹⁸⁷, načež přešel do Lipska k profesoru Fleischerovi. Roku 1879 se habilitoval na pražské universitě prací *Fünf Streitfragen der Basrenser und Kufenser über die Abwandlung des Nomen aus Ibn el-Anbari's*. Zde vedl přednášky z oboru předovýchodní filologie (chaldejština, turečtina) a islamistiky, ale pouze po dobu jednoho semestru, jelikož tragicky zahynul. Jeho jedinou publikovanou vědeckou prací byla analýza proslulé disputace mezi arabskými gramatickými školami v Basře a Kúfě (*Sechs Streitfragen der Basrenser und Kufenser über die Abwandlung des Nomen*, Vídeň 1878). Psal populární články o východní literatuře do *Květů* a *Lumíru*.¹⁸⁸ Velkou měrou se také věnoval perské poezii, především poezii Hāfize a společně s Jaroslavem Vrchlickým připravil první český

¹⁸⁵ Bečka, Jiří, Sadek, Vladimír. „KÄMPF (též Kaempff) Saul Isaak (Isidor) - českoněmecký hebraista, judaista, semitista.“ in. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 236.

¹⁸⁶ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 54. Více o Grünertovi Rypka, Jan. Max Grünert. AR 1, 1929, s. 247-250.

¹⁸⁷ „Denní zprávy“. *Národní listy*, 7. 12. 1880, roč. 20, čís. 293, s. 3.

¹⁸⁸ „Muslimské legendy (Adam, Ibrahim, Jusuf, Musa a Harun, Samuel a David, Sulejmán a královna Bilkis)“, *Květy* 1 (1879) s. 174-184; 2 (1880) s. 612-621; 3 (1881) s. 87-96, 144-151; „Ze života pěvců a básníků na dvoře chalífa Hárúna ar-Rašída“, *Lumír* 8 (1880) s. 149-152 a 3 pokrač.; „Abu Nowas, arabský Enšpigl“, *Národní listy* 20 (1880), č. 296. s. 1, č. 297. s. 1 aj.

překlad Hāfizova *Dívánu* do češtiny pod názvem *Háfiz. Jeho život a jeho básně* (1881), jehož vydání se bohužel nedožil.¹⁸⁹

*„Háfiz je bez odporu jeden z nejnadanějších duchů jimiž se literatura perská, tak bohatána důmyslné vypravovatele, výmluvné moralisty, učené a uhlazené historiky a jmenovitě básníky milostné a mystické honositi může. On jest se Sa‘díem a Džámím jedním z největších básníků perských, a v odě čili gazelu žádný druhý básník se mu nevyrovná ... on náleží k oněm několika málo básníkům orientu, již zasluhují, aby mezi největší básníky všech věkův a národův vřadění byli.“*¹⁹⁰

Vrchlický Košutův nekrolog doplnil básní:

*„On zvedl záhy tuto oponu,
o které jeho Háfiz stále pěje,
v ráj Sulejky a Jusufa již spěchal.*

*Sám nyní květ na ráje záhonu
zří s Firdusím v ty velké světů děje
a nás v severních mlhách tedy nechal.“*¹⁹¹

V roce 1882 došlo k rozdělení Karlo-Ferdinandovy univerzity na německou (Ferdinandovu) a českou (Karlovu) část. Na české filozofické fakultě se orientalistika začala přednášet od roku 1884 především díky Košutovu nástupci, profesoru **Rudolfu Dvořákovi** (1860-1920).

Dvořák studoval nejprve v letech 1879-92 na pražské univerzitě Karlově (dále jen UK) klasickou a orientální filologii u profesora Kampfä, Grünerta a Košuta, k jehož odkazu se hrdě hlásil. Poté odešel do Mnichova a do Lipska k profesoru Fleischerovi, kde získal doktorát z arabštiny, perštiny a turečtiny; mimo to zde také studoval semistiku, asyrologii, sinologii, japanistiku, egyptologii aj. Po návratu se roku 1884 habilitoval pro orientální filologii na české UK jako jeden prvních docentů české univerzity.¹⁹² Jeho habilitační přednášku *O kulturním významu Arabů pro Evropu*, otiskl ještě v témže roce populární časopis Lumír, ale i přesto si zachovala status hodnotné vědecké práce, z níž je patrná Dvořákova znalost koránu a Sunny (již často cituje),

¹⁸⁹ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 54-55.

¹⁹⁰ Košut, Jaromír. *Háfiz. Jeho život a jeho básně*. s. 3.

¹⁹¹ Novák, Arne. „Muž, jehož jméno do vln psáno...“. *Lidové noviny*, 18. 1. 1934, s. 1-2.

¹⁹² Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 55.

arabských pramenů, ale i prací evropských orientalistů, starších i současných. Na základě tohoto článku mohu přiblížit obsah Dvořákovy habilitační přednášky.

V úvodní části opěvuje význam arabské poezie a přibližuje období vzniku islámu, o němž a o jeho proroku podává základní informace:

„Mezi národy semitskými vystupují Arabové nejposlednější na zápasiště dějinné a kulturní...[]... páté a šesté století po Kr. jest dobou povšechného úpadku národů semitských, avšak není nijak dobou jejich smrti. Nebo právě v době, kdy duch semitský téměř úplně zaniká, aneb jen v znetvořených známkách svých slabě živoří, probouzí se v pustinách severní a střední Arábie, ač kol dokola cizími živly nepřátelskými obklopen, výbojný a tvůrčí duch arabský. Dlouho spali Arabové, nedávajíce v politice ni ve vědě ni v náboženství nejmenší známky života. Ale spánek jich byl občerstvující, a totéž století šesté, jež jest dobou jich procitnutí, dobou jich mládí, věkem heroickým (ano vše před tím ve tmách jsouc zahaleno, pravým snem se zdá), jest zároveň v době krátké jich dobou dospělosti a mužnosti.“¹⁹³

Vznik islámu chápe jako ne příliš úspěšné přerušení plodného kulturního vývoje, jež mělo, na krátkou dobu, za následek potlačení jakéhokoliv myšlenkového rozvoje.

V tomto smyslu také využívá rasové teorie E. Renana:

„Islám neosvědčil se nikdy přítelem ducha svobodně myslicího, i jest dle výroku Renana na tisíc mil vzdálen ode všeho, co uvykli jsme nazývati racionalismem neb vědou...[]...Že Korân sám vědě nepřál, toho důkazem jest netoliko nevzdělanost Muhammeda samého, který přece musil povždy zůstati nejučenějším muslimem., ale celá historie výbojů arabských... A vzkvetla-li věda u Arabů skutečně, tož stalo se to jednak zásluhou cizí, jednak teprve v dobách, kdy původní Islám aspoň u jednotlivců pozbyl své příkrosti, a svoboda myšlení poněkud větší měrou zavládla ... A nejenom vědě, Islám objevil se zkázonosným i poesii, tomuto nejčistšímu pludu ducha arabského, a právě tak malířství a sochařství. I zde dlužno hledati základ v Korânu samém....[] Během času však zavládlo hnutí volnější, a úplný rationalismus v Islámu, jenž odvážil se kritisovati i Korân se stanoviska čistého rozumu bez ohledu na předstírané božské poslání a jeho autoritu Muhammedovu, stal se původcem jednak sektářství náboženského, jednak hnutí filosofického.“¹⁹⁴

Tento příklon muslimů k racionálnímu poznávání se pojí s vládou Abbásovců a následně s obsazováním Španělska:

„Arabové doby pozdější, zvláště pak Maurové španělští nedají se již porovnat se svými fanatickými předky, již za Muhammeda a prvních chalífů za Islám boj vedli...[] proto shledáváme se s Araby více jako sprostředkovateli myšlenek cizích, než vlastními původci důležitých nálezů a činitelů kulturních. Ale tím není zásluha jich menší, nebo i

¹⁹³ Dvořák, Rudolf. „O kulturním významu Arabů pro Evropu“. *Lumír*, 1884, s. 392-393.

¹⁹⁴ Tamt., s. 394.

*tak zanesli do Evropy, jež tenkrát v noční temnotě nevzdělanosti tapala, pouhé čtení bible co kacířské zakazujíc a všelikou snahu po vzdělání co kacířství odsuzujíc první známost tolika věcí pro vzdělanost důležitých, že lze jich vystoupení ve Španělsku právem zváti východem dennice evropské, ...[] Arabové dob pozdějších dovedli sice jeviti živý interest pro vědu, ale interest ten vznikl teprve tenkrát, když věda k nim cizinci zanesená a od dob těchto nějaký čas téměř výhradně pěstovaná, je k sobě přilákala.*¹⁹⁵

Posléze Dvořák v článku charakterizuje přínos tzv. arabské vědy k jednotlivým vědním oborům (filozofie, matematika, astronomie, fyzika, chemie, botanika a lékařství) a spatřuje v něm právě onen „vrchol kulturního jich [Arabů] významu pro Evropu. Byli sice i zde více méně žáky Řeků, jichž spisy prostřednictvím křesťanských Syřů přeložené tvořily základ jich bádání. Ale na polích těchto počínali si Arabové mnohem volněji.“¹⁹⁶ Zmiňována a oceňována je i, dle Dvořáka, kvalitní arabská cestopisná literatura, jejíž přínos pro evropský zeměpis a geografii je naprosto nezpochybnitelný. Počátky arabské filozofie nachází v

*„... přirozených pochyb[ách] dogmatických a zbytků pohanství, zvláště perského, jež úplně vyhladiti se nikdy nepodařilo, dílem a sice hlavně vlivem Řeků, jichž spisy za doby Abbásovců, když filosofie z Cařihradu vypuzena byvši, do Persie se utekla, hlavně působením nestoriánů do arabštiny (většinou ovšem prostřednictvím syrštiny a jen z malé části přímo) byly přeloženy.“*¹⁹⁷

V závěru shledává příčiny pozdějšího úpadku, přetrvávajícího dodnes, –

*„... vedle jiných ran osudu, jež stihly národ ten trpící rozervaností vnitřní a nesnášenlivostí světa křesťanského, jež dobrodiní od Arabů obdržena splácel staletým pronásledováním, nespokojuje se dříve, dokud poslední zbytek jich nepropadl meči a ohni, jest to v řadě prvé každému volnějšimu snažení nepříznivý duch Islámu, jenž po přestálé reakci, v níž umění a věda takového rozkvětu nabyla, vrátil se měrou ještě větší do šlépějí prvních bojovníků Islámu, a prohlásiv boj na život a na smrt veškeré ušlechtilé snaze duševní, pokrok svůj vlastní ubil.“*¹⁹⁸(428)

Na univerzitě v Lipsku Dvořák získal docenturu na základě disertace o cizích slovech v koránu (*Ueber die Fremdwörter im Koran*, Wien, 1885). Jako delegát české univerzity se roku 1889 zúčastnil VIII. Orientalistického kongresu ve Stockholmu. Posléze byl roku 1890 jmenován mimořádným profesorem a roku 1896 profesorem orientální filologie na české univerzitě. V letech 1901/2 vykonával funkci děkana a poté

¹⁹⁵ Dvořák, Rudolf. „O kulturním významu Arabů pro Evropu“. *Lumír*, 1884, s. 395.

¹⁹⁶ Tamt. s. 426

¹⁹⁷ Tamt. s. 426.

¹⁹⁸ Tamt. s. 428.

byl na období 1915/16 zvolen rektorem. Mimo to roku 1907 zastával funkci člena zahraničního odboru Národní rady české, a roku 1914 byl generálním sekretářem Akademie věd.

Dvořákův odborný zájem byl široký, vedle arabistiky měl co dočinění s hebraistikou, biblistikou, semitistikou, novoperskou a tureckou filologií, klínopisem a sinologií. Své studie psal především v němčině, ale i českému čtenáři poskytl mnoho časopiseckých článků a několik samostatných publikací. V arabistice se jeho zájem soustředil do dvou oblastí – arabské poezie a arabské geografické literatury. Zvláště se zajímal o život a dílo syrského básníka a hrdiny Abú Firáse al-Hamdáního († 968), jemuž zasvětil monografii s vydáním a překladem jeho básní, nazvanou *Abū Firās, Ein Arabischer Dichter und Held* (Leiden, 1895). V češtině vyšla zkrácená verze studie o Abú Firásim ve článku *Abú Firás, arabský básník a rek X. stol.*¹⁹⁹ V úvodu k článku představuje své dílo jako „*vůbec prvou studii o zajímavém básníku, jež literární historie arabská čítá k nejcituplnějším básníkům arabským.*“ Jak uvádí, čerpal především přímo z dívánu poesie Abú Firásovy s výkladem Ibn Chálavaihiovým, a dalších verzí jeho dívánů v rukopisech z berlínské, vídeňské, mnichovské, oxfordské, bejrútské, damašské aj. knihoven.²⁰⁰ V článku představuje Firásův život, přičemž každá jednotlivá etapa jeho života je doplněna překlady několika básní, které se k ní vztahují.

Z arabských básníků se také velmi zajímal o slepého básníka a filozofa Abú al-A^clá al-Ma^carrího († 1057), jemuž věnoval samostatnou publikaci (*Slavný básník a myslitel arabský XI.stol. Abul' Alá*, (Praha, 1916) a studii v časopise *Česká mysl* (ročník 16, Praha 1915/17. s. 97-128) a *Musejník* (1888). V Lumíru byl také otištěn překlad alegorie *Krásy a Srdce*²⁰¹ od perského básníka Fattáhiho, jenž je úryvkem z Dvořákovy edice Fattáhiho bajek s komentovaným překladem (*Fattāhī: Husn u dil*, Wien 1889). Ukázkou Dvořák doplnil vlastním úvodem seznamujícím s osobou Fattáhiho a stručným komentářem:

„Allegorie, již zde v překladu podáváme, jest jedním ze slavených v orientu spisů Jahja Fattāhī-ho z Nišápūru † 852 H.=1448 po Kr., básníka perského. Ve formě alegorické

¹⁹⁹ Dvořák, Rudolf. „Abu Firas, arabský básník a rek X. stol.“. *Věstník Královské české společnosti nauk*, Tř. Filologicko-historicko-jazykozpytná, 1896, 21 s.

²⁰⁰ Tamt., s. 1.

²⁰¹ Dvořák, Rudolf. „Krásy a Srdce. Allegorie od Fattāhīho z Nišápūru.“ *Lumír*, 1884, s. 317-319.

ličí se tu mocný vliv krásy na srdce ve způsobě lásky, proti které veškeré obranné zbraně rozumu ničeho nemohou. Pro orientala má allegorie naše nad to i smysl mystický, vykládána jsouc co do spojení ducha lidského (srdce) s bohem (krásou) po mnohých překážkách uskutečněné. K výkladu prvému podotýkáme, že jest dle názoru orientala rozum sídlem lásky (nikoli srdce), čímž dlužno vysvětliti, že nazývá se v alegorii naší Srdce synem krále Rozuma...²⁰²

V oblasti arabské poezie Dvořák zaujaly ještě také gazely tureckého básníka Báqího (*Bākī's Dīwān. Ghazalijjāt*, 2 díly, Leiden 1908, 1911), do jehož díla nechal nahlédnout i české čtenáře ukázkou *Z dívánu Báqího* v časopise *Zvon*.²⁰³ Tato edice sepsaná v arabštině a perštině byla zatím, co se týče rozsahu a kvality zpracování, první svého druhu. Studium Báqího gazelů se zabýval i Dvořákův pokračovatel Jan Rypka, který jeho dílu podrobil zevrubné kritice. Květy roku 1880 přinesly jeho článek O nejstarší poezii novoperské. Překlady perských básníků, například Rúdagího (†954) – který byl „*prvý samostatný básník perský, současně první klasik perské poezie. Proslul lehkostí, s jakou verše své skládal, ... Skládal kasidy*“²⁰⁴ (chvalozpěvy) na své příznivce, dále *pisně milostné a pijácké, ač byl prý slepec, konečně i pesimisticky zbarvená čtyřverší*.²⁰⁵ – byly uveřejněny např. v *Máji* (1904) nebo v *Květech* (1914).

Vedle arabské poezie se Dvořák zabýval i arabskými geografy. Napsal řadu článků o zeměpiscích al-Ištarím, Ibn Battútovi a Ibn Fadlánovi uveřejněných v *Sborníku zeměpisném* (1887 a 1888). V *Máji* v roce 1910 publikoval překlad perské veselohry *Vezír lankoránský*.

Dvořákovi se dostalo světového věhlasu nejen v okruhu islamologických studií. Mimo arabistiky bádal také na poli sinologie, biblistiky a hebraistiky, přebásnil starozákonní *Knihu Rút* a *Píseň písni*, psal o vzniku a vývoji písma, Košutův a Vrchlického *Diván Háfize* opatřil vlastním komentářem a zasloužil se o založení studia

²⁰² Dvořák, Rudolf. „Krása a Srdce. Allegorie od Fattáhiho z Nišápúru.“ *Lumír*, 1884, s. 317.

²⁰³ Dvořák, Rudolf. „Z dívánu Báqího.“ *Zvon*, 1901, s. 531-532.

²⁰⁴ *Kasída* je básnická forma ojevující se již v dochovaných textech předislámské Arábie z 5.-6. století. Je to delší a složitější básnická skladba, jejíž délka zřídka přesahuje sto veršů. Od 6. století má již ustálenou podobu a tvar s pevnými formálními pravidly a vymezeným okruhem témat. Básnickou formu dávají *kasidě* metrum a rým. Systém meter je pevný a závazný, rým je průběžný na konci každého verše. Ustálenou podobu má i obsah *kasíd* – po milostném úvodu následuje popis (cesty, krajiny, přírody, ...) a oslava vlastní osoby nebo kmene nebo chvalozpěv na někoho jiného. Vedle toho se v *kasidě* objevují i verše věnované lovu, vínu nebo rozjímání o životě a smrti. *Kasída* bývá nazývána polytematickou nebo také synkretickou básnickou skladbou, protože spojuje mnoho různých témat dohromady. Po celý islámský středověk byla vzorem dokonalosti a základem arabské normativní poetiky. (Oliverius, Jaroslav. *Svět klasické arabské literatury*. s. 26, 29, 37.)

²⁰⁵ Dvořák, Rudolf. „Z perské poezie: Rudagí.“ *Máj*, 1904, s. 529-530.

turečtiny a novoperštiny na české pražské univerzitě. Českým čtenářům zanechal celou řadu překladů a populárních článků, které však nepostrádají kvalit²⁰⁶, J. Borecký oceňuje taktéž jeho příspěvky do Ottova slovníku naučného:

„Nebyl by však obraz činnosti Dvořákovy úplný, kdybychom opominuly jeho působení v Ottově Slovníku Naučném. Napsal tam, až na nepatrné výjimky, všechny články z oboru orientalistiky, a jsou mezi tím stati, jež mají nárok na jméno monografií. Tak především řada článků o Číně, dějiny literatury arabské, perské, hebrejské, turecké, vedle nesčíslného množství životopisů a reálií... Za jeho vedení rozrostlo [dílo Ottův Slovník naučný] do pravých encyklopedických rozměrů i hloubky a ve svazcích jím redigovaných jest nejúplnější, nejobsažnější a také nejsamostatněji pracováno.“²⁰⁷

Dílem Dvořákovým byly položeny na české univerzitě základy k soustavnému studiu orientálních jazyků a kultur. Podařilo se mu také vychovat řadu žáků, kteří se zasloužili o další pokrok v orientálních vědách i v popularizaci východních kultur. Jeho kolegou na filozofické fakultě v Praze byl profesor **Rudolf Růžička** (1878-1957), jenž byl zároveň v letech 1898-1902 jeho žákem při studiu orientální a klasické filologie.

3.2 Meziválečná arabistika a výzkum dějin islámských zemí

Se vznikem samostatné Československé republiky přichází i prudký rozvoj arabistických a islamologických studií. Nově vznikající orientalistické obory na pražské univerzitě rozvíjejí nejprve odchovanci převážně vídeňské univerzity, proto je i jejich orientace obdobná. Na prvním místě stojí dokonalé ovládnutí klasických semitských jazyků (arabština, hebrejštiny, perština aj.) a využití jejich znalostí při překladech literárního dědictví toho kterého jazyka. Do popředí překladatelských zájmů se nejčastěji dostávají díla básníků, ale i filozofů, cestovatelů, historiků a představitelů tzv. arabské vědy. Objevují se i první pokusy o zpracování gramatik arabštiny. Islám je povětšinou zkoumán z hlediska historického, přičemž největšímu zájmu se těší období před jeho vznikem a poté doba působení proroka Muhammada a vývoj muslimské obce po jeho smrti a slavná éra muslimského Španělska. K hlubšímu pochopení islámského náboženství přispěl také překlad koránu. Úplně mimo tyto kategorie stojí dílo A.

²⁰⁶ Kompletní přehled jeho prací viz. Šíma, Jiří. „DVOŘÁK Rudolf - zakladatel české orientalistiky.“ In: *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté.* s. 118-119.

²⁰⁷ Borecký, Jaromír. „Dr. Rudolf Dvořák.“ *Máj*, 1911, s. 118-20.

Musila, který díky svým častým návštěvám zemí Blízkého východu, mohl mimo jiné pojednávat i o současných problémech muslimských zemí.

I když jsou první českoslovenští orientalisté žáky, kromě vídeňských, také dalších významných západoevropských učitelů, je jejich přístup k orientálním tématům diametrálně odlišný. Naše orientalistika totiž vyrůstala na úplně jiných základech a v naprosto odlišných politických poměrech. Rakousko-Uhersko, jehož součástí bylo i území příští ČSR, bylo vnitrozemským soustátím, které nikdy nebylo s to uskutečnit své územní a ekonomické ambice dále než do Bosny a Hercegoviny. Tato skutečnost se významně podílela na tom, že pro středoevropskou orientalistiku, jejíž počátky spadají do poslední třetiny 19. století, je typický spíše akademický než angažovaný přístup, i když to není přičiněním samotných orientalistů, ale výsledkem historického a politického vývoje. Po vzniku Československé republiky tedy orientalistická obec ve svém badatelském úsilí mohla navázat na tradici věcného, střízlivého pohledu na východní civilizace, který zahrnoval snahu porozumět těmto civilizacím prostřednictvím jejich bohatého kulturního dědictví. Z děl československých orientalistů proto dýchá tolerance a snaha o objektivitu beze stop nadřazeného pojetí z hlediska „vyšší civilizace“ Západu.

Hlavním úkolem orientalistů vůči většinové společnosti bylo přinášet seriózní pojednání o orientálních tématech do tehdejších novin, časopisů a rozhlasu a psát populárně naučné knihy, cestopisy a reportáže. Československá společnost byla lačná po objevech z cizokrajného prostředí s lehkým nádechem romantiky a tehdejší orientalisté ji v tomto případě náležitě uspokojovali. Badatelé si díky tomu získávali věhlas a uznání i u laické veřejnosti a nebyli jen podivínskými vědci zavřenými ve dne v noci v archivech a knihovnách. Autoritu si získávali i díky pedagogické činnosti na univerzitě a na veřejných přednáškách.

V oboru arabistiky a islamologie se zřetelně prosadili žáci Rudolfa Dvořáka. Mezi ty nejvýznamnější patří Rudolf Růžička a Felix Tauer, ale také méně známí badatelé, kteří ne všichni zůstali věrni akademické dráze (Jaroslav Sedláček, Josef Mrkos, Jaromír Borecký, Josef. M. Řehák, Karel Majzner, Jindřich Entlicher, Přemysl

Hájek, Antonín Blahout, Marie Tauerová, Vlasta Kálalová-Di Lottiová a Karel Šafař).²⁰⁸

Rudolf Růžička (1878-1957) po studiu u Dvořáka, a po získání doktorátu v roce 1904, odjíždí studovat do Štrasburku arabistiku (zároveň ještě semitskou epigrafiku a etiopistiku) k profesoru Nöldekemu a do Berlína k profesoru Sachauovi syrštinu (poté ještě semitistiku, jihosemitskou epigrafiku a amharštinu). Roku 1909 se habilituje a působí na Univerzitě Karlově jako soukromý docent; po první světové válce je jmenován řádným profesorem semitské filologie a v letech 1923-39 a 1945-50 vede seminář pro semitskou filologii. Přednáší zde hebraistiku, aramejštinu, syrštinu, klasickou i hovorovou arabštinu, starou etiopštinu, semitskou epigrafiku a srovnávací semitistiku.

Růžičkův odborný zájem byl již úžeji specializovaný, a to převážně na semitskou filologii, a v jejím rámci především na fonetické problémy semitských jazyků. Řadu článků věnoval arabské hlásce *ghajn* (ġ - Ħ) a semitské souhlásce ^ʿ*aj*n. V roce 1909 publikoval v Lipsku významné dílo o konsonantní disimilaci v semitských jazycích (*Konsonantische Dissimilation in den semitistischen Sprachen*, Leipzig 1909), které se stalo základní prací srovnávací semitistiky.²⁰⁹ Podrobná studie o arabské hlásce *ghajn* Růžičkovi vyšla ve sborníku *Philologica* pod názvem *On the Etymology of 'alatağalata in Arabic*.²¹⁰ Jeho cílem je v tomto případě dokázat „neopodstatněnost všeobecně rozšířené hypotézy, že hláska ġ musela existovat už v prapůvodním semitském jazyce, stejně tak ve všech semitských jazycích a potvrdit tak její druhotný vývoj...“²¹¹ za pomoci etymologických a „fyziologických“ rozborů, prokazuje, že ona hláska se vyvinula až po oddělení arabštiny od ostatních semitských jazyků.

Pouze pro české čtenáře sepsal Růžička hodnotnou dvoudílnou práci spadající do oblasti dějin arabské literatury a staré arabské poezie, *Duraïd ben as-Simma. Obraz středního Hedžázu na úsvitě islámu* (1. díl Praha, 1925, 2. díl Praha, 1930). Jedná se o

²⁰⁸ Přehled jejich děl a působení přináší článek Jiřího Bečky *Žáci Rudolfa Dvořáka – Zdějin české orientalistiky*, in. *Nový Orient*, 1995, roč. 50, s. 73-77.

²⁰⁹ Rypka, Jan. „U rakve prof. Dr. Rudolfa Růžičky.“ *Nový Orient*, 1957, s. 124.

²¹⁰ Baudyš, J., Wharton, L., C. *Philologica: Journal of Comparative Philology*. London:Oxford University Press, 1922. 178 s.

²¹¹ Růžička, Rudolf. „On the Etymology of 'alatağalata in Arabic“. *Philologica: Journal of Comparative Philology*. s. 77.

podrobné, na důkladné znalosti pramenů a veškeré relevantní literatury spočívající pojednání nejen o životě a básnické tvorbě Duraida ben as-Simmy, jednoho z nejvýznamnějších vůdců beduínské opozice proti proroku Muhammadovi a islámu, ale i o politických, společenských, kulturních a náboženských poměrech na arabském poloostrově těsně před vznikem islámu.²¹² Máloliterární práce se, co do znalosti pramenů, této Růžičkově studii vyrovná.

Zásadní změnu a popud k novému nasměrování české arabistiky a islamistiky vyvolal katolický kněz a cestovatel **Alois Musil** (1868-1944).

Alois Musil pocházel ze selské rodiny z Rychtářova u Vyškova. Po gymnáziu ve Vysokém Mýtě nastoupil na bohosloveckou fakultu v Olomouci, kde byl v roce 1891 vysvěcen na kněze a o čtyři roky později zde získal i doktorát z teologie. Mimo jiné zde nabyl velmi dobrou znalost hebrejštiny. Svůj počáteční vědecký zájem na krátkou dobu směřoval na náboženskou situaci v českých zemích v období rekatolizace v 17. a 18. století. Ten brzy vystřídal nadšení pro biblická studia a pro hledání kořenů monoteismu v zemích Blízkého východu. S finanční podporou olomouckého arcibiskupa se proto vydal studovat mezi léty 1895 až 1897 do Jeruzaléma na dominikánskou École Biblique a do Bejrútu na jezuitskou univerzitu Saint Joseph.²¹³ Během studia cestoval po Sýrii, Palestině a Arábii, kde navštěvoval především místa spojená s biblickými událostmi. Při průzkumu oblasti kolem Petry objevil umajjovský palác Kusajr Amra,²¹⁴ vybudovaný pravděpodobně chalífou al-Valídem I. (668-715), avšak užívaný převážně jeho nástupcem al-Valídem II. Mimořádnost jeho objevu tkví především v dokladu toho, že v nejstarším období islámu možná ještě neexistoval zákaz zobrazování živých bytostí (nebo nebyl brán natolik vážně), protože stěny Amry zdobí freskové malby s mnoha figurálními výjevy. Musil Amru objevil za pomoci svých přátel z místního kmene Beni Sachr a poté ji navštívil ještě dvakrát,²¹⁵ protože napoprvé se mu nepodařilo pořídít

²¹² Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 57.

²¹³ Segert, Stanislav. „Alois Musil – Bible Scholar“. *Archív orientální*, 1995, s. 394-395.

²¹⁴ Spíše než o palác, se jedná o pouštní zámeček (*kasr, kusajr*) s několika síněmi a parní lázní, jakési rekreační sídlo, jež si umájjovští vládci nechávali často stavět v okolí Ammánu na východ od Mrtvého moře. Právě Musilem objevená Amra je jedním z nejlépe dochovaných. (Tauer, Felix. *Svět islámu*. s. 90-92)

²¹⁵ „Bylo nutno, abych podepřel svá slova důkazy, fotografiemi. Bylo nutno, abych se znova do Amry vypravil. Stalo se to po dvou letech velkého mravního utrpení.“ (Musil, Alois. *Tajemná Amra*. s. 230) Podruhé v roce 1900 pořídil plánek zámečku, popis maleb a 120 fotografií deskovým fotoaparátem.

žádné fotografické záznamy, které by jeho objev dosvědčovaly, tudíž ho jeho vídeňští kolegové pokládali za lháře. S detaily ohledně svého nálezu Musil seznámil veřejnost v dvoudílné německé práci *Kusejr 'Amra* (Vídeň, 1907), v češtině pak v přístupnější formě, v cestopise, *Tajemná Amra* (Praha, 1932).

„Podal jsem zprávu o zámečku na pomezí severní Arábie, ve kterém jsou na stěnách ve výměře 1.200 m² namalovány výjevy klasické i domácí, mezi nimi i chalífa a různí králové. Odborníci povážlivě kroutili hlavami. Můj objev se neshodoval s ustálenými názory. Vždyť se obecně soudilo, že islám zakázal obrazy a že by byl chalífa potrestal umělce proti tomuto zákazu jednajícího. Nikde v bohatém písemnictví arabském nebylo ani zmínky o takové nebo podobné výzdobě sídla chalífy a členů jeho rodu. Pomezím arabské pouště prošlo několik Evropanů a žádný nezaslechl o zámečku vyzdobeném obrazy.“²¹⁶

Po návratu z poslední výzkumné expedice v Amře byl Musil roku 1902 jmenován mimořádným a roku 1904 řádným profesorem biblistiky a orientálních jazyků na bohoslovecké fakultě v Olomouci. V tomto období u něj zatím stále převažoval zájem o biblická studia - mezi roky 1899 a 1903 publikoval několik článků pro širší veřejnost v katolických periodikách a v samostatných monografiích představil českým čtenářům své kritické komentáře ke Starému zákonu v konfrontaci s vlastními zkušenostmi z návštěv biblických lokalit v dílech *Starozákonní studie a drobné příspěvky k výkladu Písma svatého* (Brno, 1902), *Od stvoření do potopy* (Praha, 1905) a *Po stopách událostí Starého Zákona. Věcné poznámky k učebnici dějin Starého Zákona* (Olomouc 1906, 1907). Za své postřehy uveřejněné v těchto spisech byl kritizován a obviňován z popírání zázraků olomouckými katolickými autoritami, což vedlo k jeho definitivnímu odklonu od biblických studií.²¹⁷

Zřejmě kvůli nepříznivým reakcím na své české spisy, Musil opustil olomouckou univerzitu a přesídlil do Vídně, kde se stal roku 1909 řádným profesorem na teologické fakultě. Zde také začíná publikovat své topograficko-etnologické zprávy z cest po biblických lokalitách, především Jordánsku, v čtyřdílném cyklu *Arabia Petraea*²¹⁸, jehož součástí jsou i Musilovy vlastní podrobné mapy této oblasti.

Završením jeho snah o dokumentaci byl pobyt z roku 1901 z pověření Vídeňské akademie věd, kdy jej doprovázel akademický malíř L. A. Mielich.

²¹⁶ Musil, Alois. *Tajemná Amra*. s. 230.

²¹⁷ Segert, Stanislav. „Alois Musil – Bible Scholar“. *Archiv orientální*, 1995, s. 395-396.

²¹⁸ 1. díl: *Moab. Topographischer Reisebericht, Kaiserliche*. Akademie der Wissenschaften: Wien 1907. XXIII a 443 s., 2. díl: *Teil Edom. Topographischer Reisebericht. Mit Umgebungskarte von Wadi Musa*

Z pověření vídeňské akademie odjíždí v roce 1908 znovu na Blízký východ, tentokrát už nehnán zájmem o prozkoumání míst spjatých s biblí, ale s úkolem prostudovat místní kmeny a jejich obyčeje a zmapovat oblast severní Arábie. Pro své badatelské záměry si zvolil beduínský kmen Rualů, jehož považoval za neporušeně zachovanou kmenovou jednotku, v níž, jak se domníval, mohl spatřovat kořeny monoteismu. Za rok, který u kmene strávil jako šejch Músa ar-Rueli si získal respekt a důvěru vedoucího „knížete“ Núriho as-Šalána natolik, že se stal jeho prostředníkem v kontaktech s vnějším světem.

Výsledky Musilova výzkumu spatřily světlo světa až v roce 1928 v New Yorku v díle *The Manners and Customs of the Ruala Bedouins* (v češtině pak v zjednodušené verzi pod názvem *Pod ochranou Núriho*, Praha, 1929), jež je velmi cennou sondou do života arabských beduínů. Všiml si především jejich víry, zvyků, eschatologických představ a každodenního života a zároveň prováděl zeměpisná pozorování, topografický výzkum a také sledoval politickou situaci. Přeložil mnoho rualských básní – Stanislav Segert u nich shledává určitou podobnost s biblickou Písní písní.²¹⁹ Náboženství beduínů popisuje jako víru v jednoho osobního boha, která je podobná víře starozákonních otců. Nemají žádná posvátná místa, předměty ani žádného prostředníka mezi nimi a Alláhem, nemodlí se ve stanovené hodiny; muslimy jsou jen podle jména, předpisy islámu nijak neřeší. Nejdůležitější je pro ně kmenová příslušnost. Oproti tomu nekočující usedlíci mají svá posvátná místa a světce.²²⁰

„Náboženství, národnost, pospolitost jsou pojmy, jimž obyčejný bdui nerozumí. Jeho náboženství je zcela jiné než náboženství křesťanů nebo muslimů: národností se liší ode všech sousedů, třebaš mluvili arabsky jako on; pospolitost přestává s příbuzenstvím a třebaš se různá příbuzenstva spojí k jistější obraně, tož se nikdy nespojí trvale bdui a usedlíkem. Mezi svobodnými kmeny vnitřní pouště a podrobenými usedlíky obdělanych území není pospolitosti. Není proto správně čítati vnitřní Arábii mezi arabské země jako Egypt, Sýrii nebo Irák. Vnitřní Arábie jest zvláštní svět, kterému lze těžko rozuměti.“²²¹

Při své druhé návštěvě Rualů si povšiml už jisté konverze k islámu, zvláště k jeho wahhábovské větvi:

(Petra). Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften 1907. XII a 343 s., 3. díl: *Teil Edom. Topographischer Reisebericht*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften 1908. X a 299 s. a 4. díl: *Ethnologischer Reisebericht*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, 1908. XV a 550 s.

²¹⁹ Segert, Stanislav. „Alois Musil – Bible Scholar“. *Archiv orientální*, 1995, s. 398-399.

²²⁰ Kropáček, Luboš. „Alois Musil on Islam.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 403.

²²¹ Musil, Alois. *Pod ochranou Núriho*. s. 327.

„Dilvil jsem se jak se Rualové od r. 1909 poislámštili. V letech 1908 a 1909 jsem neviděl ani jediného Ruejliho konati modlitby, ale roku 1914 to bylo jinak. Myslím, že se tak stalo působení Nauáfovým [syn a budoucí nástupce knížete Rualů – pozn. aut.]. Zmocniv se Džoufu a jiných osad, byl nucen konati modlitby s fanatickými osadníky... [a ti] nadchli věroukou Uahhábovců.“²²²

Zanedlouho po návratu do Vídně je vyzván osmanskou vládou, aby zmapoval území podél hedžázké železnice mezi městy Ma^can a al -^cUla. Musil se úkolu ochotně ujímá a podaří se mu kartograficky postihnout území, která do té doby byla jen málo známá.

Účel Musilovy, před první světovou válkou poslední cesty na Blízký východ, je do jisté míry opředen tajemstvím, zjevné je pouze to, že měla souvislost s rakousko-uherskou zahraniční politikou. Musil se během své dřívější cesty do Palmyry a středního Eufratu blíže seznámil s princem Sixtem Bourbon-Parmou, bratrem Zity, manželky Karla Habsburského, následníka Rakousko-uherského trůnu po Františku Josefovi I. Musil byl Zitě zpovědníkem a jejímu manželovi, císaři Karlu I. (1916-1918), velvyslaneckým radou. Je známo pouze, že během této cesty na Blízký východ měl Musil vyjednat spojení arabských kmenů s Tureckem.²²³ V průběhu války se angažoval v mnoha politických jednáních. Zapojil se do aktivit směřujících k obnovení monarchie spolu se začleněním Balkánu a Orientu, se Sixtem se pokusil, avšak neúspěšně, podnitit snahu o sepsání separátního míru mezi Francií a Anglií během války. Zasadil se také o amnestii českých politiků Kramáře, Rašina, Klofáče a českých účastníků vzpoury v Boce Kotorské. Své praktické zkušenosti z Blízkého východu Musil využil k vypracování plánu na založení orientální společnosti (Orientgesellschaft), která by hájila ekonomické aktivity Rakouska v Orientu. Návrhy na komerční využití arabského východu předložil významným podnikatelům a byznysmenům - pod jejich patronací vzniká v roce 1916 *Balkan und Orientsektion der k.k. osterreischen Orient- und Überseegesellschaft* (Balkánská a orientální sekce rakouské orientální a zahraniční společnosti), jejíž aktivity jsou především ekonomicko-politického a až druhotně, vzdělávacího a kulturního rázu, to vše samozřejmě ruku

²²² Tamt. s. 327-328.

²²³ Šlo o obnovení důvěry arabských kmenů k Turecku, urovnání jejich sporů a snahu vyzvat je k spoluúčasti na bojích proti Britům. Jeho cílem bylo především usmířit severoarabské kmeny a šejky bojující mezi sebou navzájem proti turecké vládě, aby se postavili společnými silami proti Angličanům a jejich spojencům. V této souvislosti bývá Musil často spojován s britským T. E. Lawrencem, který měl podobný úkol, jenže stál na straně Britů.

v ruce s rakousko-uherskými zájmy. Jedním ze sponzorů společnosti byl také český podnikatel, baron Emil Škoda.²²⁴

Podobně kontroverzní Musilovou politickou aktivitou během první světové války bylo jeho zorganizování a vedení tzv. Orientální mise z pozice generála, jejíž pravý cíl byl utajován, ale zřejmě jím byla snaha připravit půdu pro rakouské ambice, nahradit Francii v roli ochránce katolické církve v osmanské říši. Oficiálně měla mise dohlédnout na rakousko-uherské vojenské jednotky v Osmanské říši a podpořit pozice občanů monarchie žijících v osmanských arabských provinciích a zároveň podporovat mladé turecké studenty ve studiu na rakouských školách.²²⁵

Po válce se Musil vrátil zpět do nově vzniklého Československa, ač zde z počátku nebyl díky svým stykům s Habsburky, nijak vítán. Prezident Masaryk však hned po prvním společném setkání zapojil Musila do správy mladé republiky. Přes počáteční odpor některých nacionálně smýšlejících politiků, byl roku 1920 jmenován řádným profesorem pomocných věd východních a novější arabistiky na Univerzitě Karlově, kde jako ředitel semináře působil až do roku 1938. Bylo mu tak umožněno pustit se z plných sil do horlivé vědecké a popularizační činnosti.

Psal články do mnoha českých novin a časopisů, pořádal přednášky a besedy, vystupoval v pořadech Československého rozhlasu. Takřka všemi možnými způsoby se snažil české veřejnosti přiblížit problematiku islámu a muslimských zemí. Neméně významné jsou i jeho dobrodružné a cestopisné romány sepsané na základě zážitků z cest po Blízkém východě určené pro děti a mládež. Mají vysoce edukativní charakter – seznamují mladé čtenáře s reáliemi muslimského světa a s jeho soudobými i historickými událostmi, ve věcech náboženských zdůrazňují shody islámu s křesťanstvím a často je v nich vyzdvihována tradiční beduínská ušlechtilost a čestnost, *murúwa*. Edice téměř dvaceti románů vycházela v nakladatelství Novina mezi léty 1932-1948, s ilustracemi od mnohých známých umělců (J. Wovk, R. Komínek, A. L. Salač, St. Hudeček, Z. Burian aj.) a poté několik výtisků v šedesátých letech v edici Karavana nakladatelství Albatros.

²²⁴ Gombár, Eduard. „Alois Musil – Initiator of Political and Commercial Activities towards the Middle East.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 426-427.

²²⁵ Tamt. s. 427-428.

Prezident Masaryk seznámil Musila s americkým cestovatelem, politikem a filantropem Charlesem Cranem, který se rozhodl financovat publikaci Musilových rukopisů. V letech 1923-24 a 1925-28 Musil navštívil New York, kde s pomocí American Geographical Society publikoval výsledky svých cest v šesti rozsáhlých dílech série *Oriental Explorations and Studies* (*The Northern Hegaz*, 1926; *Arabia Deserta*, 1927; *The Middle Euphrates*, 1927; *Palmyrena*, 1928; *Northern Negd*, 1928; *The Manners and Customs of the Rwala Bedouins*, 1928) doplněných vlastními podrobnými mapami. Soubor těchto prací je detailní analýzou o historické geografii, dějinách i současné politické situaci v zemích Blízkého východu, v níž mimo vlastních pozorování využil i mnoho psaných zdrojů, především středověké arabské rukopisy, díla klasických antických autorů ale i svých vědeckých současníků. Jejich nesporný vědecký přínos tkví především v popisech náboženství, etiky a zvyků arabských beduínských kmenů, v poznacích o předislámské Arábii; stejně tak je část jeho práce využitelná jako historický pramen, jelikož se osobně znal s řadou významných osobností severní Arábie. Nemalou měrou Musil také přispěl k vývoji biblické archeologie tím, že se mu podařilo objevit několik míst spojených s působením biblických postav (Job – v ara. Ajjúb umístěný do ʿÚs v Edomu, hrobka Noemova pomocníka Habíba an-Nadžára v oblasti středního Eufratu, hrobka proroka Ezechiela v Resefu aj.), jež mají své místo i v islámu –

„ ,*Víš, Múso, kdo byl tento Habíb, kéž požehnání Alláhovo na něm spočine? Byl pomocníkem proroka Noema, budiž pokoj s ním. On to byl, jehož si Noe najal, aby mu vystavěl archu. Byl dovedným tesařem a vykonal své dílo tak dobře, že s ním byl prorok Noe úplně spokojen. V odměnu ho vzal s sebou do archy, a tesař Habíb nezahlýnul s ostatními syny Adamovými. Po potopě se usadil při Eufratu a když umřel, pochovali ho jeho tovaryši – měl jich několik – tamhle na té skále a vystavěli mu náhrobek, jež my opravujeme.*“²²⁶

nebo lokalizuje posvátná biblická místa (zahrady v Edenu, horu Sinaj, oblast Midjánu, trasu cesty Izraelitů z egyptského zajetí aj.).

Výsledky svých výzkumů zpřístupnil i českému čtenáři v letech 1929-32 ve zjednodušených verzích americké série v 8 svazcích - *Pod ochranou Núriho* - *Z mých cest Pustou Arabií*, *V posvátném Hedžázu*, *V zemi královny Zenobie*, *V biblickém ráji* - *Z mých cest při středním Eufratu a Tigridu*, *Mezi Šammary* - *Z výzkumné cesty Šťastnou*

²²⁶ Musil, Alois. *V biblickém ráji*. s. 323-324.

Arabií, Za Mrtvým mořem, V roklicích romských a Tajemná Amra. V úvodu prvního svazku *Pod ochranou Nuriho*, Musil představuje čtenáři základní koncept celé edice, který prostupuje všemi 8 díly:

*„V této knize (a snad ještě v jiných) se snažím, abych podal stručný, ale věrný obraz života v jednotlivých krajích arabských a usnadnil porozumění starým i novým dějinám jak politickým, tak náboženským semitského Orientu. Vědeckými výklady čtenáře nezatěžuji. Rád bych, aby se osvěžil ve zdravém vzduchu pouště, nahlédl do duše pravých beduí a zesílil svůj sklon k odhodlanosti a vytrvalosti.“*²²⁷

Všechny díly jsou žánrově totožné – jedná se o vlastní Musilovo (Músovo)²²⁸ vypravování zážitků z cest, oživené dialogy s lidmi, s nimiž hovořil a doplněné kratšími či delšími poučnými pasážemi a úvahami. Zabývá se podobnými tématy jako v americké verzi, avšak ve formě srozumitelné i pro laiky, která ale nemá vliv na serióznost jím přinášovaných poznatků. Postřehy z muslimského a arabského světa předkládá čtenáři bez jakýchkoli hodnotících náznaků nebo kritických komentářů.

Spolu s postupně vzrůstající rolí islámu jakožto politické ideologie během, a zvláště po válce, převzal Musil, z podnětu prezidenta Masaryka, novou roli – komentátora současných událostí na Blízkém východě. První náznaky zájmu o tuto oblast lze nalézt v Musilových poválečných, německy psaných článcích v *Oesterreichische Monatschrift für den Orient* a v knize *Zur Zeitgeschichte von Arabien* (Lipsko a Vídeň, 1918).²²⁹ Po návratu ze Spojených států zahájil Musil s Masarykovou, a později s Benešovou podporou rozsáhlý projekt zaměřený na současnou politickou, ekonomickou a kulturní analýzu muslimských států. Mezi léty 1934-41 tak vznikla unikátní řada 11 publikací (12. zůstala pouze v rukopise), nazvaná *Dnešní Orient. Národní probuzení a politický vývoj jednotlivých států* a zaměřená na jednotlivé muslimské státy od Libye, Súdánu a Etiopie přes Arabský poloostrov, Turecko, Palestinu, Libanon, Sýrii, Irák, Írán, Afganistan až po Indii. Celou koncepci této řady představil v sérii přednášek *Dnešní Orient v politice světové* v roce 1934, později samostatně publikovaných.²³⁰

²²⁷ Musil, Alois. *Pod ochranou Nuriho*. s. I.

²²⁸ Musil si od příslušníků rualského kmene vysloužil pojmenování šejch Músa ar-Rueli, protože jim Musilovo jméno znělo podobně jako arabské Músa (Mojžíš).

²²⁹ Kropáček, Luboš. „Alois Musil on Islam.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 405.

²³⁰ Musil, Alois. *Dnešní Orient v politice světové*. Sběrka přednášek a rozprav extensí československých vysokých škol, řada 1, sv. 11. Praha, 1935.

Všechny publikace ze série mají obdobnou strukturu – detailní historické, zeměpisné, antropologické, náboženské a ekonomické zmapování jednotlivé země. První díl, *Poušť a oasa. Nová Arabie* (Praha, 1934) z části opakuje to, co bylo řečeno už v jiných spisech zaměřených na arabské kmeny. Mimo jiné se zde Musil skepticky vyjadřuje k vzniku saúdské monarchie, která je udržována jen díky podpoře Anglie a není, jak tvrdí král Abdal'aziz, stmelena islámem, protože, jak Musil poukazuje, jeho islám je naprosto odlišný od islámu v dalších oblastech Arabského poloostrova.²³¹ Luboš Kropáček v této souvislosti tvrdí, že Musil špatně zhodnotil prolínání pragmatismu s fundamentalismem v islámu.²³² V dalších dílech²³³ se již více zaměřuje na popis vztahů mezi křesťany a muslimy a na současné myšlenkové proudy v islámu. Za největší brzdu ve vývoji islámu považuje „‘ulamá“:

„Hlavní překážkou pokroku islámu jsou ulemové, vykladači muslimského zákona ... Nežijí přítomností, nýbrž hledí všemi prostředky udržeti minulost. Brzdí pokrok a znemožňují obrodu islámu. Vědí, ba cítí to všichni, kdo s islámem poctivě smýšlejí, ale málokterý muslim to řekne ze strachu, aby proti sobě nepopudil vykladače.“²³⁴

V dnešní době by mohl být aktuální také jeho názor na možné ustanovení demokratické vlády v muslimských zemích:

„Orient, obzvláště muslimský je pro demokracii stvořen. Zřízení kmenové je základem demokracie, neboť náčelník, prvý mezi rovnými, smí prováděti pouze to, s čím veřejné mínění, zastoupené sborem náčelníků, souhlasí. Náboženství muslimské je v jádře rovněž demokratické. Náboženskou nebo církevní hlavu volí zástupcové věřících. Ve věcech víry není neomylná. Veřejné mínění určuje články víry, i když se dostane do rozporu s knihou boží, koránem, a ústním podáním. Proč by neobnovily ústavu prvotní obce muslimské, nezavedli evropskou demokracii a neupravili si ji podle svého? Ať se jim k tomu poskytne příležitost a ať se mezi ně žádný cizinec nemíchá.“²³⁵

Poslední publikovanou, Musilovou, česky psanou prací, je monografie *Křesťanské církve nynějšího Orientu* (Olomouc, 1939) tematicky navazující na předchozí řadu. Musil sepsal v roce 1941 i její islámský protějšek *Ze světa islámu*, který

²³¹ Musil, Alois. *Poušť a oasa. Nová Arabie*. s. 249.

²³² Kropáček, Luboš. „Alois Musil on Islam.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 406.

²³³ *Lev z kmene Judova. Nová Habeš* (Praha, 1934), *Mezi Eufратem a Tigridem. Nový Irák* (Praha, 1935), *Dar Nilu. Nový Egypt* (Praha, 1935), *Pod Himalajemi. Nová Indie* (Praha, 1936), *Země Arijců. Nový Iran. Nový Afganistan* (Praha, 1936), *Zaslíbená země. Nová Palestina* (Praha, 1937), *Od Libanonu k Tigridu. Nová Syrie* (Praha 1938), *Itálie v Africe. Nová Libye. Italská východní Afrika* (Praha, 1939) *Most do Asie. Nové Turecko* (Praha, 1940), *Stará Etiopie. Nový Sudán* (Praha, 1941)

²³⁴ Musil, Alois. *Dar Nilu. Nový Egypt*. s. 24-25.

²³⁵ Tamt. s. 278.

zatím nebyl publikován. Jedná se o jeho jediné dílo věnující se výhradně jen islámu. Nachází se v rukopise ve dvou kopiích, které vlastní Musilovi příbuzní. Text tohoto díla odpovídá desetileté autorovy práce na poli islámu, podává v něm historický vývoj islámského náboženství, mystiky, tradice a rituálu. Velkou pozornost pak věnuje současnému vývoji a šíření islámu v jednotlivých zemích. Na druhou stranu si nijak nevšímá islámského zákona a práva, a stejně tak ani sufismu. Jak už je u jeho prací zvykem, samozřejmě také klade důraz na víru beduínů. Zmíněná religiozita beduínů byla Musilem považována za zdroj čisté monoteistické víry. To se projevuje například ve výkladu pojmu *džáhilija* - tímto termínem muslimové označují dobu před islámem, spíše ale jako dobu pokleslou, dobu nevědomosti, oproti tomu beduíni tímto pojmem označují dospívajícího mladíka, jak upozorňuje Musil, který již není dítětem, ale není ještě dospělým mužem:

„chyby a nepravosti, jež přisní muslimové přičítají Arabům v džahiliji, mají bezmála všichni nynější kočovníci, a přece nejsou ani barbaři, ani pohané. Pokračují v životě jako jejich pradávni předkové a nedbají přikázání svého prorockého krajana Muhamada. Přírodní životní podmínky jejich prostředí jsou silnější než jeho učení.“²³⁶

Musil chápal religiozitu beduínů jako původní formu prvotního monoteismu, vyvěrající spontánně z jejich života v poušti. V této souvislosti upozorňuje na výklad arabského pojmu *haníf*, kterým se v koránu označují první monoteisté před vznikem islámu, jako byli např. Adam nebo Abraham. Jejich monoteismus je však odlišný od židovství a křesťanství, Musil ho chápe jako lidskou přirozenost, která pramení z poznání, že vše vytvořil jediný bůh. Dle Luboše Kropáčka měl na Musilovy názory v této souvislosti nesporný vliv jeho přítel, rakouský antropolog, páter Wilhelm Schmidt. Jeho známou teorii *urmonotheismu* jako zdroje veškeré původní religiozity lidstva, však Musil nechápal úplně doslova. Prvotní monoteismus shledával u semitských národů, a to jako nejstarší formu jejich náboženství.²³⁷

Unikátnost Musilovy badatelské práce tkví v detailním zmapování zeměpisu, dějin a současných poměrů vnitřní Arábie. V jeho době neexistovaly téměř žádné informace o mnoha částech Arábie. Právě naprostá neznalost geografie Arábie, bez které nemohly být psány její dějiny, byla důvodem Musilova intenzivního studia

²³⁶ Musil, Alois. Ze světa islámu. nepublikovaný rukopis. In Kropáček, Luboš. „Alois Musil on Islam.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 407.

²³⁷ Kropáček, Luboš. „Alois Musil on Islam.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 406.

beduínských kmenů žijících uvnitř pouště spolu se snahou o jejich přesnou charakteristiku. Rozsah tehdejšího materiálu týkajícího se oblasti Blízkého východu byl mizivý. Musil navštěvoval Evropská muzea a hledal zdroje pro své studijní potřeby, ale jak několikrát uvedl, informace byly kusé, a díky pozdější konfrontaci s terénním výzkumem, který prováděl, byly mnohdy velmi nepřesné. Musilovy styky s místními obyvateli vedly k vypracování detailního etnografického materiálu, který zaznamenával jejich každodenní činnost.

Při bádání o náboženském životě obyvatelů vnitřní Arábie Musil dospěl k názoru, že jejich religiozita odpovídá prvotní semitské tradici, jež dala vzniknout všem třem monoteistickým náboženstvím. Celý svůj život obdivovat život na poušti a vracel se k němu ve svých publikacích, které hojně vydával až do své smrti. Jeho neskrývané sympatie k beduínským národům a jejich náboženství byly často předmětem diskusí o jeho konfesi, mnohokrát byl nařčen z konverze, avšak do smrti byl věrný katolické církvi. Šlo mu převážně o zprostředkování islámského náboženství Západní Evropě.

Pár let po jeho smrti nově nastupující režim v Československu neuznal jeho vědeckých kvalit, nejspíš proto, že jako kněz a buržoazní vědec sloužil rakouskému imperialismu a podporoval pronikání československého kapitálu na Blízký východ; byl tedy spolu se svým dílem odsouzen k zapomenutí.

V souvislosti s Musilovou osobou nemohu opomenout vznik Orientálního ústavu v tehdejší Československu, jehož byl Musil ideovým otcem. Myšlenku založit institut zajišťující kontakty mezi novou Československou republikou a Orientem vnuknul Musilovi jeho přítel, ministr zahraničního obchodu, Rudolf Hotowetz. Musil již v roce 1919 v článku *Naše úkoly v orientalistice a v Orientě* do detailů popsal, proč je nutné založit společnost, jež by zajišťovala hospodářské a kulturní styky s Orientem. V prvé řadě by byla pracovištěm pro patřičně vzdělané badatele, které by podporovala v jejich výzkumech a studijních cestách, a ti by pak na oplátku poskytly své odborné znalosti a praktické zkušenosti ke komerčnímu využití:

„Teoreticky i prakticky důkladně připravený orientalista se má v orientě věnovati svému oboru... Při tom musí však stále pozorovati své okolí. Načrtává mapku své cesty, plány starých sídlisk; sbírá užitečné nerosty, ... všímá si, kde se co pěstuje; navštíví majitele větších statků, dotazuje se jich na vývoz různých surovin jako bavlny, vlny nebo hedvábí

*a upozorňuje je na novější hospodářské stroje; zajde si do průmyslových podniků; ... nahlédne do největších závodů dovozních a vývozních, pohovoří s majitelem, ... a vždy a všude jen jako mimochodem poznamená, že jsou v jeho vlasti mnozí, kdož se o takové suroviny zajímají, podobné stroje a látky hotoví a vyvázejí, a mnozí že by v orientě rádi pracovali.*²³⁸

Ale zároveň by byla také vzdělávacím centrem pro nejširší veřejnost – vyučovaly by se zde orientální jazyky, konaly přednášky, vydávaly monografie, bylo by zde poskytováno poradenství ohledně zahraničního obchodu a zázemí pro zahraniční hosty aj. A co hlavně, postupně by byla zřizována vlastní, orientální knihovna. Tento detailně propracovaný návrh Musil předložil prezidentu Masarykovi. Nezávisle na Musilovi přišel s obdobným návrhem k Masarykovi jistý Dr. Štěpánek, který požadoval založení orientální společnosti jako součásti institutu slovanských studií. Musilovi argumenty však převážily.²³⁹

Dne 25. ledna 1922 došlo pod patronací Masaryka a po schválení příslušného zákona (č. 27/1922 Sb.) oběma komorami Národního shromáždění, k založení nezávislého Orientálního ústavu, jehož hlavním úkolem bude prosazování ekonomických kontaktů mezi Československem a zeměmi Orientu. O počáteční finanční podporu se zasloužil sám Masaryk, ministerstvo obchodu věnovalo půl milionu korun na vybudování knihovny a ministerstvo školství poskytlo tři miliony na zakoupení budovy, a to Lobkovického paláce na Malé Straně. Ovšem až 25. listopadu 1927 mohl prezident jmenovat prvních 34 řádných členů z řad vědců, politiků a podnikatelů. Z orientalistů to byli např. J. Bakoš, A. Grohmann, B. Hrozný, V. Lesný, F. Lexa, O. Pertold, R. Růžička, J. Rypka, a samozřejmě A. Musil; vedoucím ústavu se stal Dr. Rudolf Hotowetz. Ustavující valná hromada členů Orientálního ústavu se konala 1. března 1928. Ta schválila stanovy ústavu, který se měl skládat ze dvou odborů: kulturního a hospodářského. Orientace na hospodářskou sféru se ukázala pro ústav velmi prospěšnou. Odborníci totiž sledovali hospodářské poměry v jednotlivých orientálních zemích a obchodní styky Československa s nimi. Výsledkem pak mj. byla nezanedbatelná pomoc při navazování a rozvíjení kulturních styků, podpora stipendijních pobytů v Orientě, atd. Kulturní odbor se věnoval především vydávání

²³⁸ Musil, Alois. „Naše úkoly v orientalistice a v Orientě.“ *Nová doba*, 1919, s. 181.

²³⁹ Gombár, Eduard. „Alois Musil – Initiator of Political and Commercial Activities towards the Middle East.“ *Archiv orientální*, 1995, s. 429.

publikací, pořádání odborných přednášek a vedení jazykových kurzů.²⁴⁰ Prvním vědeckým počinem ústavu bylo v roce 1929 vydání 1. čísla čtvrtletníku *Archiv orientální*, vycházejícího ve světových jazycích dodnes, který dosáhl záhy mezinárodního uznání a významně přispíval k šíření dobrého jména československé orientalistiky.

V roce 1930 se ústav nastěhoval do Lobkovického paláce a v květnu 1931 v něm byla oficiálně otevřena také knihovna Orientálního ústavu. Ve vedení byl roku 1938 Hotowetz vystřídán Bedřichem Hrozným (1938–43). Za druhé světové války kvůli uzavření vysokých škol se v ústavu značně rozšířila výuka orientálních jazyků. Protože ústav nebyl před válkou součástí univerzity, mohl – byť jen v omezeném rozsahu – působit touto formou i za okupace.

Do dějin české arabistiky se neopomenutelně zapsal romanista, hispanista a arabista **Alois Richard Nykl** (1885-1958). Ač hlavní část svého produktivního života strávil v USA, českým zájemcům o islám poskytl překlad koránu na velmi vysoké úrovni kvality. I. Hrbek ho dokonce označil za ve své době nejlepší v Evropě.²⁴¹

Nykl se narodil v Radlicích u Kouřimi, v letech 1905-09 podnikl první cestu do Spojených států a Mexika, léta 1910-11 strávil v Egyptě, poté žil nějaký čas v Japonsku, kde vydával anglicko-japonský měsíčník *Džidóša*, a v Mexiku. Větší část třicátých let strávil v Praze; před druhou světovou válkou se již natrvalo usadil ve Spojených státech. Jeho hlavní arabistický zájem se soustředil na arabskou poezii v muslimském Španělsku a její vliv na Evropu. Pořídil kritické edice děl arabské literatury a andaluské poezie, vydal *díván* od Ibn Quzmána. Nejvýznamnější Nyklovou vědeckou monografií o hispanoarabské poezii a jejím vztahu k poezii troubadourské je *Hispano-Arabic Poetry and Its Relations with the Old Provençal Troubadours* (Baltimore, 1946), jež je jedním ze základních pilířů v bádání o poezii Arabů na Pyrenejském poloostrově. Měl velmi široké intelektuální zájmy, psal o Japonsku, recenzoval české knihy z oboru perské

²⁴⁰ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 553-554.

²⁴¹ Hrbek, Ivan. *Korán*. (Doslov k překladu). s. 738.

jazykovědy a románské filologie, věnoval se také etice (v díle *Universal Ethic Based on a New Revision of the Problem of God and Evil*).²⁴²

Mezi českými překlady koránu je ten Nyklův až druhý v řadě. Vůbec první kompletní český překlad koránu pochází z pera pátera, dr. **Ignáce Veselého** (1885-1964). Pravděpodobně se nejedná o překlad z arabského originálu, Nykl se domnívá, že Veselý vycházel z nejstaršího evropského výtisku arabského koránu od Abrahama Hinckelmanna (Hamburk, 1694), z latinského překladu Ludovica Maracciho (Padova, 1698) a z anglického překladu Geoge Salea (1734).²⁴³ Veselého překlad vyšel ve třech dílech mezi léty 1913 až 1925 a podruhé ještě v roce 1945 v edici Orientální bibliotéky Karla Cvrka pod názvem *Korán - islamský zákon Mohameda, syna Abdullahova*. I. Hrbek ho hodnotí jako

*„bezesporu zastaralý, vysvětlivky pod čarou vydávají jen nejstručnější informace a jsou poplatné tehdejšímu katolickému postoji vůči Koránu a islámu vůbec a zcela opomíjejí pokrok vědeckého bádání. Ani po jazykové stránce není dílo nikterak vynikající, nejeví snahu alespoň částečně vyjádřit básnickou a rétorickou sílu originálu. Vcelku však po věcné stránce se neliší od tehdejšího průměru překladů do jiných evropských jazyků a neobsahuje žádné základní chyby v interpretaci.“*²⁴⁴

V případě Nyklova překladu se již jedná o skutečně seriózní vědeckou práci. Podařilo se mu s velkou pečlivostí interpretovat egyptský originál s přihlédnutím ke starší i novější odborné literatuře. Kniha je uvedena poučeným pojednáním o dosavadních překladech koránu, o náboženských poměrech v předislámské Arábii, o prorokově působení a o následné redakci koránu po jeho smrti. Jednotlivé súry doplňuje stručným komentářem, který bohužel nestačí k hlubšímu pochopení mnoha reálií, a řadí je chronologicky po vzoru T. Nöldekeho. Závažným problémem může být pro čtenáře forma jazyka, kterou užívá. *„Snažil jsem se co nejvíce, abych vystihl prorockého ducha, který sálá z četných súr, zejména mekkánských a přesvědčuje svojí opravdovostí ... Místy pokusil jsem se o napodobení konečného rýmu veršů v súrách mekkánských, a v každém případě básnického rytmu, pokud to neodporovalo věrnosti překladu.“*²⁴⁵ Víc než básnická podoba jazyka působí někdy až nesrozumitelně archaismy a zastaralé výrazy, jež se v překladu hojně vyskytují. Spolu s I. Hrbkem sdílím názor, že v tomto

²⁴² Petráček, Karel. „Za A. R. Nyklem (1885-1958)“. *Nový orient*, 1959, s. 60.

²⁴³ Nykl, Alois R. *Korán*. s. XV.

²⁴⁴ Hrbek, Ivan. *Korán*. (Doslov k překladu). s. 738.

²⁴⁵ Nykl, Alois R. *Korán*. s. XV.

případě kamenem úrazu byla Nyklova neznalost ve dvacátých a třicátých letech nově se vyvíjející češtiny, s níž neměl živý kontakt.²⁴⁶

Pro představu někdy drobných, někdy závažnějších rozdílů v interpretaci, uvádím několik veršů ze súry 96 *Kapka přilnavá*, údajně jedny z prvních, které byly Muhammadovi zjeveny, ve Veselého, Nyklově a Hrbkově podání:

I. Veselý: *Súra 96 – Chuchel krve*

Ve jménu Boha nejvýše milosrdného!

- 1 *Čti ve jménu svého Pána, který stvořil (všechny věci)*
- 2 *který stvořil člověka z chuchle krve.*
- 3 *Čti; vždyť tvůj nejdobrotivější Pán,*
- 4 *který naučil psátí perem,*
- 5 *naučí člověka tomu, čeho neznal.*

A. R. Nykl: *Súra 96 – Krve sražené*

Ve jménu Boha, Milosrdného, Slitovného.

- 1 *Čti, ve jménu Pána svého, jenž stvořil:*
- 2 *stvořil člověka z KRVE SRAŽENÉ:*
- 3 *čti, neb Pán tvůj jest nejvyšš šlechetný,*
- 4 *jenž naučil (psaní) pérem:*
- 5 *naučil člověka, co byl nevěděl.*

I. Hrbek: *Súra 96 – Kapka přilnavá*

Ve jménu Boha milosrdného, slitovného.

- 1 *Přednášej ve jménu Pána svého, který stvořil,*
- 2 *člověka z kapky přilnavé stvořil!*
- 3 *Přednášej, vždyť Pán tvůj je nadmíru štědrý,*
- 4 *ten, jenž naučil perem,*
- 5 *naučil člověka, co ještě neznal.*

Zásadní postavou české arabistiky a zakladatelem výzkumu islámských dějin na Karlově univerzitě se stal **Felix Tauer** (1893-1981). Na pražské i německé univerzitě studoval historii u Josefa Šustry a orientální jazyky u profesorů Grünerta, Dvořáka a Růžičky a také se účastnil přednášek bibliisty Jaroslava Sedláčka. Byl to zvláště

²⁴⁶ Hrbek, Ivan. *Korán*. (Doslov k překladu). s. 784.

Růžička, kdo v něm podnítl zájem o semitské jazyky a starou arabskou poezii. Vedle už tradiční semitské filologie se mimo arabistiky zabýval také turkologií, íránistikou a perskou literaturou a také historií Blízkého východu a střední Asie. V roce 1917 se Tauer stal doktorem filozofie na základě práce o poezii umajjovského chalífy al-Valída II. (*Al-Valíd ibn Jazíd ibn Abdulmalik, umajjovský chalífa a básník*) a poté řadu let vyučoval na několika českých středních školách. Díky přátelství s A. Musilem získal spolu s Janem Rypkou od ministra zahraničí Hotowetze finanční podporu ke studiu v Istanbulu. Zde studoval rukopisy v sedmnácti istanbulských knihovnách mezi lety 1921-1933, většinou v období letních prázdnin. V roce 1925 se habilitoval na filozofické fakultě, ale až 1945 získal profesuru v oboru literatur a dějin islámských zemí.²⁴⁷

V oboru arabistiky je Tauerův nejvýznamnějším, dosud nepřekonaným, počinem český překlad pohádek *Tisíce a jedné noci*. Jedná se o první kompletní český překlad vycházející z arabských originálů. Impuls k překladu mu byl dán prostřednictvím přednášek Grünerta a Dvořáka, které mimo jiné obsahovaly i četbu úryvků z *Tisíce a jedné noci*, a zvláště pak pobídka profesora Dvořáka k překladu dosud neznámé pohádky o 'Alá'addínovi a kouzelné lampě²⁴⁸. Tauer měl již v roce 1915 překlad připraven, vydání se dočkal však až v roce 1921 jako součást sbírky *Knihy východní* Vincenta Lesného. Tato první Tauerova publikace byla jen prvním krokem k pozdějšímu monumentálnímu osmidílnému souboru.

„Při jedné návštěvě v Kladně u podnikavého nakladatele Knih východních nadhodil mi Jaroslav Šnajdr možnost vydat překlad celého díla. To byl ovšem jen zcela mlhavý plán, jímž jsem byl přesto tak zaujat, že jsem se pustil do překládání káhirského tisku z roku 1301/1884, ...před vánocemi roku 1922 měl jsem již zhruba přeloženo asi 145 nocí, tj. I. a II. díl pozdějšího vydání.“²⁴⁹

Kompletní překlad *Tisíce a jedné noci* pořídil interpretací kalkatské čtyřdílné edice W. H. Macnaghtena z let 1839-1842 v konfrontaci s dvoudílným souborem vzniklým v Bulaku v roce 1835, jehož první díl vyšel v roce 1927. Macnaghtenovo

²⁴⁷ Rypka, Jan. „To Felix Tauer on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday“. *Archiv orientální*, 1968, s. 536-537.

²⁴⁸ Tato pohádka není součástí Tauerova osmidílného překladu, jelikož není obsažena v egyptské edici, z níž Tauer vycházel. Spolu s několika dalšími, které také nejsou součástí egyptského výboru, je Tauer vydal v samostatné publikaci nezávislé na celém souboru *Tisíce a jedné noci* pod názvem *Z pohádek Šahrazádiných* (Praha: ELK, 1948).

²⁴⁹ Tauer, Felix. *Knihy tisíce a jedné noci VIII*. s. 240-241.

vydání dle Tauera podává takřka přesná znění dochovaných rukopisů, jen s velmi malými odchylkami. Snažil se zachovat rýmovanou prózu, aby dílo co nejvíce odpovídalo originálu.

„Hlavní mou zásadou při překládání bylo tlumočit originál co nejvěrněji v obsahu i formě. Prosu překládám co možná doslovně, uchyluje se k volnějším překlada jen v případech nejnútnejších, kde doslovný překlad je nemožný anebo nesrozumitelný. Také se snažím napodobit stylistické zvláštnosti originálu, jako je opakování stejných frází, obrátů a slov, maje ovšem zření k tomu, aby překlad neodporoval duchu jazyka českého a aby nevznikla přílišná nepěkně působící jednotvárnost.“²⁵⁰

Samotný text je doplněn mnohačetnými poznámkami a odbornými komentáři, což z něj činí i jakýsi úvod do islámu. Poslední, osmý díl, je doplněn fundovanými informacemi o původu díla, jeho verzích a o evropských překladech. Nechybí ani podrobný rozbor obsahu jednotlivých pohádek a zasazení jejich vzniku do určitého historického období. Prvních šest dílů a část sedmého vyšly mezi lety 1927-1934 u nakladatelství Aventinum, druhé vydání prvních dvou spisků bylo v režii nakladatelství Vesmír a Sphinx v letech 1942 a 1947. Celý osmidílný soubor začalo publikovat nakladatelství Československé akademie věd až od roku 1954 do 1963 a poté ještě Odeon (1973-1975), čtvrté pětidílné vydání připravil Ikar (2001-2002) a nejnovější edici chystá znovu Odeon během roku 2011 v hedvábném přebalu s ilustracemi známých umělců. Četnost vydání svědčí o značné oblíbenosti mezi českými čtenáři i dodnes. A co víc, Tauerův překlad Tisíce a jedné noci posloužil jako základ slovenské a německé verze.

Mimo arabistiky bylo Tauerovým hlavním polem působnosti studium historických pramenů k dějinám Blízkého východu a střední (přední) Asie. Během svých několikerých pobytů v Istanbulu studoval v mnoha místních knihovnách, a to nejen ve vědeckých, ale i v menších, přidružených k mešitám, madrasám, k derviškým řádům aj. V jeho hledáčku byly především arabské, perské a turecké rukopisy. Již v prvních letech výzkumu se mu podařilo katalogizovat a kriticky zhodnotit přes pět set perských historických rukopisů, jež do té doby nebyly vůbec evropským badatelům známy. Zaměřil se především na prameny vztahující se k dějinám Íránu a Osmanské říše. Z íránských, resp. perských, dějin ho uchvátil období vlády Timurovců²⁵¹ v 15. a

²⁵⁰ Tauer, Felix. *Kniha tisíce a jedné noci VIII.* s. 241-242.

²⁵¹ Zakladatel této dynastie Timur zvaný Kulhavý (v Evropě znám jako Tamerlán) pocházel z poturečtěního a islamizovaného mongolského kmene Barlas z údolí Kaška darja (poblíž dnešního

16. století. Z tohoto období se mu podařilo objevit rukopisy zvané *Zafarnáme* (Kniha vítězství) od historika Nizámuddína Šámího, doposud známé jen z jednoho neúplného rukopisu uchovávaného v Londýně. Šámí v *Zafarnáme* detailně popisuje Timurovy výpravy až do března 1404. Tauer edici jeho díla vydal ve dvou spisech *Histoire des Conquêtes de Tamerlan intitulée Zafarnama par Nizamuddin Šami* (Praha, 1937 a 1956). Větší pozornost Tauer věnoval dalšímu historikovi timurovského období, Háfíz-i Abrú, jenž byl předním historikem Timurova syna a nástupce Šáhrucha. Jeho díla Tauer nazývá historickou knihovnou, i když jsou, jak sám zjistil, z části kompilací jiných autorů. Háfíz-i Abrú a rozboru jeho díla věnoval knihu *Cinq opuscles de Hafiz-i Abru concernant l'histoire de l'Iran au temps de Tamerlan* (Praha, 1959). O obou autorech napsal také mnoho dílčích článků do *Archivu orientálního*.

V oblasti osmanské historiografie, vztahující se zároveň i k Evropě, si Tauer drží také jisté prvenství, a to ve zpracování a překladu anonymního perského spisu o tažení osmanského sultána na Bělehrad a Vídeň v letech 1521 a 1529 uveřejněném v *Histoire de la campagne du Sultan Suleyman 1er contre Belgrade en 1521* (Praha, 1924) a v několika článcích v *Archivu orientálním* a v *Novém orientě*. Z výzkumů v istanbulských knihovnách vychází také jeho články o perské verzi legendy o stavbě chrámu-mešity Hagia Sofia.²⁵²

O svých odborných kvalitách přesvědčil Tauer českou veřejnost také posmrtně vydanou monografií *Svět islámu, jeho dějiny a kultura* (1984, 2006), v němž shrnul výsledky svého bádání v oblasti dějin Předního východu. Unikátnost jeho díla spočívá nejen v precizním zpracování politických dějin islámských zemí, ale hlavně i v doplňujících výkladech o kulturním a náboženském vývoji. Zásvěceně hovoří o

Šahrisabz v Uzbekistánu). Timur, ač pocházel z poměrně chudých poměrů, se během velice krátké doby dokázal prosadit mezi politickými a vojenskými špičkami ve středoasijské čagatajské říši, ve které vládli potomci Čingischánova syna Čagataje. V roce 1369 svrhnul čagatajského chána a sám se stal vládcem celé říše, prohlásil se zároveň za Čingischánova potomka a pokračovatele. Jeho sídelním městem a střediskem nově budované říše byl Samarkand (Uzbekistán). Ihned po nástupu k moci zahájil Timur svou vojenskou expanzi do okolních oblastí. Jeho vojenské výpravy byly vždy naprosto zdrcující pro dobytá území - obvykle je nechal důkladně zpusťošit, civilní obyvatelstvo i vojáky vyvraždit, města vydrancovat a vypálit. Podařilo se mu obsadit takřka celou střední Asii od Malé Asie, Anatólie a Sýrie až po hranice s Indií a Čínou. Jeho druhému nástupci, v druhé pol. 15. století se však tak rozsáhlá říše nepodařila udržet a rozpadla se na několik částí, v nichž vládli jednotliví členové dynastie. I přes všechny dramatické výboje byla vláda Timurovců významnou periodou kulturního rozmachu Íránu a Turkistánu. (Tauer, Felix. *Svět islámu*. s. 232-237)

²⁵² Bečka, Jiří. „Felix Tauer: A Historian of The Near East and Central Asia. On the ninetieth anniversary of his birth“. *Archiv orientální*, 1983, s. 263-264.

vzniku a formování islámu, s jistým náznakem sympatie představuje arabskou vědu, filozofii a poezii a nevynechává ani literaturu, stavitelství a umění. Podobně zaměřeným, ale mnohem stručnějším výkladem, doplnil třetí a čtvrtý díl encyklopedie *Dějiny lidstva* historika J. Šustra. Konkrétně sepsal kapitoly *Islám a jeho rozpětí do konce doby umajjovské* (1937) a *Dějiny a kultura islámu od poloviny VIII. do počátku XIII. století* (1942). Z jeho pera pochází také charakteristika významných osobností islámského světa v encyklopedii *Tvůrcové dějin* (1934-37). Pojednáním o historii perské literatury přispěl do Rypkových sborníků *Dějiny perské a tádžické literatury* (1963) a *History of Iranian Literature* (1968).

Stejně jako mnoho dalších orientalistů psal populárně odborné články do nejrůznějších periodik. Pravidelně přispíval do měsíčníku *Nový orient* a pořádal přednášky i mimo univerzitu. S výsledky svých výzkumů seznamoval posluchače na mnoha evropských univerzitách, ale i v Istanbulu a v Iráku. Zúčastnil se 19. Mezinárodního orientalistického kongresu v Římě (1935) a znovu pak ještě 24. v Mnichově (1957), jehož průběh vylíčil v časopise *Věda a život* (4/1958). Rovněž přijal pozvání na 1. Mezinárodní iranologický kongres v Teheránu konaný v roce 1966. Byl jedním z prvních členů Orientálního ústavu.²⁵³

Felix Tauer byl tradičně, filogicko-historicky, zaměřeným orientalistou, avšak orientovaným na netradiční perskou oblast. Jeho pečlivá práce v editaci archivních textů má především neocenitelnou hodnotu pro další badatele.²⁵⁴ Mimořádný je bezpochyby jeho přínos pro nově vznikající obory turecké a perské filologie, a to nejen v Československu. Co se týče jeho překladu *Tisíce a jedné noci* je důležité kromě jiného ocenit začlenění doprovodných komentářů, jejichž prostřednictvím se dostává širokým vrstvám čtenářů seriózního poznání islámských reálií.

Tauerovým blízkým přítelem, kolegou a „konkurentem“ v oboru perské a turecké filologie byl **Jan Rypka** (1886-1968). Rypka pocházel z rodiny malého kroměřížského řemeslníka a živnostníka, v Kroměříži také vystudoval gymnázium a poté zaujat východními kulturami odešel roku 1905 na filozofickou fakultu vídeňské

²⁵³ Rypka, Jan. „To Felix Tauer on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday“. *Archiv orientální*, 1968, s. 538-539.

²⁵⁴ Zvláště pak jeho katalog perských historických spisů uchovávaných v nejdůležitějších istanbulských knihovnách.

univerzity. Zde studoval semitskou filologii, turečtinu a perštinu u světoznámých profesorů A. Wahrunda, D. H. Müllera, J. Karabacka, R. Grejera aj. a také se zde spřátelil se zakladatelem polské orientalistiky, turkologem Tadeuszem Kowalskim (1889-1948). Během studia podnikl první výzkumnou cestu na Kavkaz mezi Gruzínce. „*Bůhví, co jsem tam vlastně hledal, snad jen romantiku pod vlivem causerie Svatopluka Čecha. Naučil jsem se tam však slušně rusky a řekl bych, že to byl hlavní klad mého kavkazského výletu.*“²⁵⁵ Roku 1910 získal doktorát z filozofie na vídeňské univerzitě na základě disertační práce o starém tureckém překladu klasického perského básnického díla Sa'dího *Gulistán (Růžová zahrada)*. Svou vědeckou činnost na poli orientalistiky započal Rypka drobnými překlady pro české vídeňské noviny a v r. 1913 prvním knižním překladem turecké novely *Omarovo dětství*²⁵⁶, v níž nechybí podrobný vysvětlující komentář k mnoha aspektům muslimské společnosti. V roce 1912 získal zaměstnání v dvorní a univerzitní tiskárně Adolfa Holzhausena ve Vídni, nejprve jako korektor orientálních textů, následně jako vědecký poradce. Po vzniku československého státu se Rypka vrátil do Čech a přijal v červnu 1919 místo ředitele České grafické unie v Praze. V letech 1921-1922, a poté ještě několikrát v letech následujících, spolu s F. Tauerem podnikl studijní cestu do Istanbulu.²⁵⁷

Habilitoval se na Karlově univerzitě roku 1925 v oboru turecké a novoperskou filologie prací o tureckém básníku Sábitovi *Beiträge zur Biographie, Charakteristik und Interpretation des türkischen Dichters Sabit*. Rypkovi se na základě prostudování istanbulských rukopisů podařilo dokázat, že Sábit nebyl Turek, nýbrž užický Srb. Po dalším zkoumání rukopisných pramenů předložil v sérii několika článků rozsáhlejší soubor jeho poezie. Většího ohlasu se Rypkovi dostalo po vydání analýzy života a díla jiného tureckého básníka Báqího *Báqí als Ghazeldichter* (Praha, 1926). V tomto případě navázal na práci R. Dvořáka (*Bākī's Dīwān. Ghazalijāt*, 2 díly, Leiden 1908, 1911) o témže básníkovi, avšak představil vlastní koncepci a interpretaci. Představil 23 Báqího gazelů, které doplnil svým výkladem, jenž dosvědčuje Rypkovo hluboké pochopení

²⁵⁵ Wenig, Jan. „Podruhé íránským poutníkem.“ *Kulturní tvorba*, 1963, s. 16.

²⁵⁶ Mu'allim Nádži-Efendi. *Omarovo dětství (až do jeho osmého roku)*. Přel. Jan Rypka. Praha: J. Otto, 1913. 115 s.

²⁵⁷ Pertold, Otakar. „Jan Rypka padesátníkem.“ *Národní listy*, 1936, s. 5.

básníkovi práce.²⁵⁸ Díky těmto pracím Rypka stanul na evropské špici v turkologických studiích a brzy na to byl jmenován mimořádným (1927), a o tři roky později řádným, profesorem turecké a novoperské filologie. V roce 1928 tak díky němu vzniká na Karlově univerzitě samostatný Seminář pro řeč a literaturu tureckou a novoperskou.

Kromě klasické turecké poezie se Rypka v oblasti turkologie zajímal o historická studia se zaměřením na tureckou diplomacii. Díky překladu a analýze tureckých dokumentů zpřístupnil pro historické bádání řadu důležitých pramenů (především korespondenci ukrajinských hetmanů Bohdana Chmelnického a Petra Dorošenka s Vysokou portou).²⁵⁹ Vrcholnou prací s tímto zaměřením je jeho syntéza dějin osmanského impéria obsažená v V. svazku *Dějiny lidstva* (1938) redigovaných Josefem Šustrou (chronologicky tak navazuje na Tauerovi statě obsažené v předchozích dílech).

Ve třicátých letech Rypka postupně přesedlává z turkologických studií na perskou literaturu. Několik kratších článků věnuje ještě tureckým básníkům Belighovi, Mealímu, Nabímu a Vehbímu. Hlavním tématem jeho práce v tomto období bylo dílo významného středověkého perského (ázerbajdžánského) básníka Nizámího. Ve spolupráci s prof. Helmutem Ritterem, působícím v Cařihradě, připravil kritickou edici romantického eposu *Heft Peiker. Ein romantisches Epos des Nizāmī Gange'ī* (1934). K tématu se vracel až do konce svého života. Do širšího povědomí se v této souvislosti zapsal především přípravou českých beletristických vydání tohoto eposu – nejprve za spolupráce Vítězslava Nezvala vydal *Příběh panice, který se chtěl oddat rozkoši s milenkou v zahradě, ale pokaždé se vyskytla překážka* (1939), později za účasti dalších českých básníků vyšel pod názvem *Sedm princezen* celý Nizámího epos (poprvé 1943). Díky svému intenzivnímu zájmu o tvorbu tohoto staroperského pěvce si v Íránu vysloužil čestný titul „nezámíparast“ – „ctitel Nizámího“. Jeho edice se stala vzorem pro další studie a překlady o Nizámím.²⁶⁰

²⁵⁸ Bečka, Jiří. „Jan Rypka Czechoslovak Iranist and Turkologist 28th June 1886 – 29th December 1968.“ *Archiv Orientální*, 1969, s. 310.

²⁵⁹ Pertold, Otakar. „Jan Rypka padesátníkem.“ *Národní listy*, 1936, s. 5. Více k tomuto Rypkovu zaměření viz. Kopčan, Vojtěch. „Academician Jan Rypka and Research into Osmanli Documents in Slovakia.“ *Archiv orientální*, 1986, roč. 54, s. 212-218.

²⁶⁰ Bečka, Jiří. „Jan Rypka Czechoslovak Iranist and Turkologist 28th June 1886 – 29th December 1968.“ *Archiv Orientální*, 1969, s. 310-311.

Rypkův badatelský zájem se však nevztahoval jen na Nizámího. Dalším tématem Rypkových íránistických studií byl středověký perský básník *Ferdousí*. Na podzim 1934 se Rypka na pozvání íránské vlády zúčastnil oslavy 1000. výročí narození tohoto literáta v Teheránu, kde přednesl esej *La métrique du mutaqārib épique du persan. Étude comparative sur □ āh-nāma, Jūsuf wa Zalīchā et le Ger□ āspnāma* jež byla na místě publikována. Tato práce vzbudila zasloužilou pozornost díky autorově novému přístupu – k lepšímu pochopení perské poezie použil matematické metody s důrazem na metrickou analýzu.²⁶¹ V Íránu se mu zalíbilo natolik, že zde strávil celý rok. Dojmy a poznatky z pobytu později nabídl české laické veřejnosti v populárním cestopisu *Íránský poutník* (Praha, 1947).

Tím však jeho zájem o perskou poezii neskončil. V *Archivu orientálním* představil spolu s M. Boreckým ve dvou rozsáhlých studiích díla dvou afghánských básníků Labíbiho a Farroxiho. Z jeho pera pochází výklad k perskému klasikovi Bábu Afzalovi v *Eyclopaedia of Islam*. Při druhé návštěvě Íránu, uspořádal přednášku o příslovcích obsažených v díle básníka Háfize v místě jeho narození, v Šírázu. Hluběji se také zabýval poezií Omara Chajjáma, tvůrce čtyřverší rubá'í. Ze souboru jeho básní, jejichž počet se během let postupně zvyšoval, se pokusil vybrat pouze ty, která složil sám básník. Jejich soubor vyšel až po Rypkově smrti s přebásněním Viléma Závady.²⁶²

Při prvním pobytu v Íránu se spřátelil se místními nadějnými prozaiky Borzogem Alavím a Sádeqem Hedajátem, o jejichž pracích neměla Evropa ani potuchy. S jejich dílem jako vůbec první seznámil veřejnost v článku *Aus der modernsten Belletristik Irans*.²⁶³ Brzy nato byli oba autoři překládáni do mnoha evropských jazyků. Další Rypkův exkurz do moderní perské literatury obsahovala jeho stať o současném perském básníku Parvinu E^ctesámím. V několika dalších člancích (v polském *Roczniku*

²⁶¹ Bečka, Jirí. „Jan Rypka Czechoslovak Iranist and Turkologist 28th June 1886 – 29th December 1968.“ *Archiv Orientální*, 1969, s. 311.

²⁶² Chajjám, Omar. *Čtyřverší*. Přel. Rypka, Jan a Závada, Vilém [jazyková spolupráce]. Praha: Československý spisovatel, 1974.; Chajjám, Omar. „Čtyřverší“. V *krčmě světa*. Přel. Rypka, Jan [neuveden] a Závada, Vilém [přebásnil]. Praha: Svoboda, 1980.

²⁶³ In. *Archiv orientální*, 1935, roč. 7, s. 302-313.

Orientalistycznym, 1956) Rypka nastínil základní charakteristiku moderní perské poezie.²⁶⁴

Nicméně jeho vrcholným odborným počinem je kolektivně zpracovaný sborník (příspěvky od O. Klímy, V. Kubíčkové, F. Tauera, J. Bečky, J. Cejpka a J. Marka) *Dějiny perské a tádžické literatury* (1956, 1963), odborně velice uznávaný a přeložený do mnoha jazyků. Autoři se zde úspěšně pokusili nastínit jednotnost íránské kultury a zároveň přiblížit specifické podmínky, které měly vliv na politický a myšlenkový vývoj islámských zemí od Turecka po Indii. Novinkou je přihlédnutí k tádžické literatuře, o níž do té doby v západní Evropě nebylo zmínek. Uznáníhodná je také zahrnutá bohatá bibliografie poskytující reprezentativní přehled většiny seriózních prací vztahujících se k tématu od západních i východních autorů.²⁶⁵

Nezanedbatelné bylo i Rypkovo působení veřejné a organizační. Ve 20. letech se podílel na založení Orientálního ústavu, kde byl jmenován jedním z prvních členů. Když v roce 1929 začal vycházet základní ústavní tisk, *Archiv orientální*, stál u jeho zrodu nejen jako redaktor, ale i jako tvůrce jeho názvu. Stal se také hlavním editorem vědeckých publikací Monografie pod patronací Archivu orientálního. Pomohl rozšířit hlavní československé knihovny o řadu rukopisů z Blízkého východu, byl členem Československé akademie věd a komise pro spolupráci s UNESCO. Získal také řadu ocenění jako např. Řád republiky, státní cenu, čestnou zlatou plaketu ČSAV Za zásluhy o vědu a lidstvo, íránský řád Dániš aj. nebo doktoráty z pařížské, teheránské a varšavské univerzity. Před uzavřením Karlovy univerzity během druhé světové války vykonával funkci děkana filozofické fakulty a v prvních poválečných letech se podílel na jejím znovuoobnovení. Bezpochyby neopomenutelná jeho popularizační činnost, zvláště na půdě překladatelství. S pomocí předních českých básníků (V. Nezval, V. Holan, J. Seifert, V. Závada) zprostředkoval nejširší čtenářské veřejnosti mnoho vrcholných děl perského písemnictví.

²⁶⁴ Bečka, Jiří. „Jan Rypka Czechoslovak Iranist and Turkologist 28th June 1886 – 29th December 1968.“ *Archiv Orientální*, 1969, s. 312.

²⁶⁵ Bečka, Jiří. „Jan Rypka Czechoslovak Iranist and Turkologist 28th June 1886 – 29th December 1968.“ *Archiv Orientální*, 1969, s. 313.

Akademik Jan Rypka byl bezesporu největší postavou svého vědního oboru u nás, ale i světově uznávaným badatelem. Jeho přičiněním se na Karlově univerzitě začala vyučovat novoperská a turecká filologie, avšak nově rozvíjející se obor přerušila druhá světová válka.

3.3 Orientalistika a studium islámských zemí v Československu mezi lety 1945-1968

Nová koncepce československé orientalistiky se zrodila v myslích učitelů a žáků jazykové školy, organizované Orientálním ústavem za druhé světové války, jenž byla v podstatě jediným odborným pracovištěm v době nacistické okupace. Působila zde skupina mladých nadějných badatelů ve spolupráci s vynikající generací meziválečných, světově uznávaných orientalistů (Hrozný, Rypka, Pertold, Lesný, Lexa, Tauer, Průšek), která se ihned po osvobození horlivě vrhla do formování zcela nového pojetí orientalistických studií. Již 28. 5. 1945 se uskutečnila první schůze vědeckých pracovníků, zaměstnanců a posluchačů Orientálního ústavu v nové budově konventu Maltézských rytířů v malostranské Lázeňské ulici č. 4, na níž jeden z nejaktivnějších členů, Jaroslav Průšek, předsevzal budoucí směřování oboru:

„Pro nás orientalisty však tento dějinný převrat, největší v historii našeho národa, znamená i zcela novou orientaci naší práce a našeho usilování. Již na prvních tancích maršála Koněva, které projížděly Prahou, viděly jsme vedle vojáků ruských i Kirgizy, Kalmyky a jiné vojáky mongolského plemene. Uvědomili jsme si konkrétně, že SSSR není jen vlastní největších slovanských národů, ale i četných národů jiných, jejichž poznání zahrnujeme pod zastaralý a nepřesný pojem orientalistiky. To co jsme my orientalisté vždy zdůrazňovali, stalo se skutkem. Orient není již pro nás nasládlým exotickým útočištěm dekadentů, odvracejících se od skutečnosti, nýbrž součástí našeho denního prostého života. Nerozlučným spojením s bratrským SSSR dostáváme se do přímého styku, řekl bych na jediný dvůr, s národy, které jsme dosud studovali více teoreticky jako národy orientální.“²⁶⁶

Orientální ústav se tak měl stát skutečným vědeckým pracovištěm s vlastní orientální knihovnou a nakladatelstvím a zároveň poskytovat výuku živých orientálních jazyků. Výzkum by měl být v první řadě zaměřen na současné problémy Asie a Afriky, jelikož poválečné uspořádání světa přineslo dalekosáhlé změny, které orientalistika

²⁶⁶ Průšek, Jaroslav. „Deset let naší orientalistiky“. *Archiv orientální*, 1955, s. 322.

nemůže přehlížet. Nejzásadnější z nich je, až na nepatrné výjimky, zánik koloniálních říší. Většina orientalistů se doposud zabývala pouze kulturní a politickou minulostí těchto zemí, protože současnost byla v rukou Evropanů. Z jejich per tak vznikaly práce především zaměřené na jazyky a kultury starého Předního východu. J. Průšek si je této změny také vědom a ihned na ni ve svém projevu reaguje:

„Každému z nás se stalo zřejmým, že se musíme zaměřit především na zkoumání současných otázek Asie, studovat onen proces, který znamená politickou a hospodářskou emancipaci asijských národů a formování nových jejich národních a pokrokových kultur, navazujících na nejlepší tradice dob minulých a zbaven kosmopolitického, koloniálního nánosu.“²⁶⁷

Již v prvních poválečných měsících se rodí také publikační ambice Orientálního ústavu. V říjnu 1945 vychází první číslo populárně vědeckého měsíčníku *Nový Orient*, jež si dalo za úkol přístupnou formou zprostředkovávat širokému okruhu zájemců objektivní pohled na dějiny, kulturu, literaturu a jazyky zemí Asie a Afriky. U jeho zrodu stál sinolog Zdeněk Hrdlička, indolog Miloslav Krása a historik umění Lubor Hájek, šéfredaktorství se ujal indolog Vincent Lesný. Tvůrci Nového Orientu tak navázali na oblíbenou a poměrně častou popularizační činnost meziválečných orientalistů a zároveň se jim podařilo představit výsledky svých bádání nejširší laické veřejnosti a odprostit tak svůj obor od ryze vědeckého zaměření. Časopis si ihned získal oblibu natolik, že vychází bez přestávky i v současnosti. Uznání upoutal pozornost i v zahraničí jakožto ojedinělý projekt svého druhu. Jeho autoři se proto v šedesátých letech pokusili vydávat anglicky psanou obdobu Nového Orientu *New Orient Bimonthly*. Bohužel události ze srpna 1968 a následný vývoj v Československu jejich aktivity přerušil a znovuobnovení se již nedočkali. V roce 1946 bylo také po několika válečných letech obnoveno vydávání vědeckého čtvrtletníku *Archivu orientálního*.

Výuka orientálních jazyků byla přesunuta z Orientálního ústavu do Státní jazykové školy v Praze, avšak stále zůstala pod patronací ústavu. Před badatele byly postaveny nové úkoly – především ze svých řad poskytnout odborníky, kteří by byli schopni obstát ve stycích s asijskými a africkými zeměmi, což vyžadovalo osvojení si jazyka té které země. To však neznamená, že by bylo opuštěno od studia starověkých

²⁶⁷ Průšek, Jaroslav. „Deset let naší orientalistiky“. *Archiv orientální*, 1955, s. 322.

jazyků a kultur, naopak se staly základem k lepšímu pochopení současných poměrů, avšak v popředí zůstával zájem o moderní jazyky a historii.

Dalším úkolem, který si v prvních poválečných letech Orientální ústav vytyčil, bylo „očistit ústav od vlivu podnikatelských živlů, tak zvané hospodářské sekce, které nikdy nedokázaly ústavu hospodářsky pomoci, ale osobovaly si stejné nebo větší právo na rozhodování než členové z řad vědců“²⁶⁸ To se však podařilo až změnou zákona v únoru 1948. Ředitelem byl jmenován V. Lesný, předsedou čelního správního sboru B. Hrozný a jeho zástupcem J. Průšek. Od této doby čistě vědecký Orientální ústav si stanovil „postavit orientalistiku na pevný základ učení marxismu-leninismu a vytvořit z orientalistů družně pracující kolektiv, zpevněný kritikou a sebekritikou.“²⁶⁹ Po vzoru Stalinových přednášek o jazykovědě byl vytvořen dlouhodobý plán o dalším směřování orientalistiky. Tato a další změny byly završeny včleněním Orientálního ústavu do nově vzniklé Československé akademie věd (ČSAV) v roce 1952. Tím byl teprve vytvořen základ pro konstituování ústavu jako řádného vědeckého pracoviště. V témže roce se ředitelem ústavu na dalších devatenáct let stal J. Průšek (1952–71). Orientální ústav byl rozdělen na čtyři sekce – Dálný východ, Střední východ a Indie, Blízký východ a Studia starověkých kultur. Jak píše J. Průšek jediným úkolem zadaným Orientálnímu ústavu od lidově demokratické vlády „je zkoumání čínské literatury v údobí 1919-37, tedy v letech, kdy se začíná onen revoluční proces, jehož výsledkem je dnešní Čína.“²⁷⁰

I přes ne zrovna příznivé politické poměry a občasný zásah vládnoucí komunistické strany do vědeckého výzkumu, v následujících letech prošel ústav úspěšným rozvojem. Pod schopným vedením ředitele Průška kvetly stávající vědní obory, zakládaly se nové (např. afrikanistika, kavkazologie, drávidologie, barmanistika, siamistika, filipínistika, indonésistika, mongolistika, koreanistika, vietnamistika, tibetanistika ad.), byl založen *New Orient Bimonthly*, vycházely kvalitní kolektivní práce jako např. *Dějiny perské a tádžické literatury*, ale i hodnotná díla jednotlivců a nespočet překladů (např. Hrbkův korán, Tauerovy Tisíce a jedna noc). Postupně vzrůstá počet vědeckých pracovníků a rozšiřují se knihovní sbírky. Hlavní těžiště výzkumu se od klasických disciplín přesouvá ke studiu moderních jazyků, sociolingvistice,

²⁶⁸ Průšek, Jaroslav. „Dvacet let.“ *Archiv orientální*, 1965, s. 172.

²⁶⁹ Průšek, Jaroslav. „Deset let naší orientalistiky“. *Archiv orientální*, 1955, s. 324.

²⁷⁰ Tamt. s. 330.

lexikografii, výzkumu moderních dějin a literatur aj. Hmotné zajištění umožňovalo také časté studijní či pracovní pobyty pracovníků v zahraničí²⁷¹ a účast na mnoha prestižních konferencích.

Již na jaře 1949 byl zorganizován orientalistický kongres v Dobříši a v Praze u příležitosti sedmdesátých narozenin B. Hrozného. Mezi zúčastněnými byli kromě odborníků z „lidově demokratických“ republik i zástupci ze západních zemí. Hlavní náplní jednotlivých příspěvků bylo zhodnocení dosavadního vývoje jednotlivých orientalistických oborů. Veškeré zde přednesené referáty byly otištěny v roce 1951 v Archivu orientálním.²⁷² Významnou a dobře využitou příležitostí k účasti na světovém trendu objevování kultur a umění orientálních národů se stal desetiletý Velký projekt UNESCO „Vzájemné poznávání kulturních hodnot Východu a Západu“. Závěrečný mezinárodní seminář, organizovaný Československým výborem pro Velký projekt UNESCO Východ-Západ v čele s Janem Rypkou se konal v Praze, Liblicích, Benešově nad Ploučnicí a v Liběchově (1966).²⁷³

Univerzitní výuka orientalistiky na druhé straně neprošla natolik příznivým vývojem, protože se jí nedostávalo takové podpory ze strany státu jako v případě Orientálního ústavu. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy (FF UK) po skončení druhé světové války obnovila svou činnost, německá univerzita v Praze, která se v roce 1939 připojila k svazku univerzit říšských, zanikla s koncem nacistické třetí říše. Po ustanovení zákona o vysokých školách z roku 1950 byla zrušena akademická autonomie a činnost univerzity byla pod dohledem komunistické strany. Ideologický a politický dohled nad výukou a bádáním ochromil mezinárodní styky filozofické fakulty s dalšími institucemi i příliv nových vědeckých impulsů. Založeno bylo jediné univerzitní orientalistické pracoviště, Katedra věd o zemích Asie a Afriky, navazující na tradici jednotlivých meziválečných seminářů. Již od počátku trpěla nedostatkem prostředků k zajištění bezproblémového chodu. I přesto se zde již od prvních poválečných let začaly rozvíjet nové obory, o jejichž studium byl mezi posluchači univerzity velký zájem. Obnoveny byly také tradiční orientalistické disciplíny, a také ty, jež

²⁷¹ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 555.

²⁷² Průšek, Jaroslav. „Deset let naší orientalistiky“. *Archiv orientální*, 1955, s. 324.

²⁷³ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 37.

v předválečných letech zažily prudký rozvoj (arabistika, turkologie, íránistika, novoperská filologie ad.). Katedra úzce spolupracovala s Orientálním ústavem nejen v rámci pedagogické výpomoci, ale také vychovávala budoucí vědecké pracovníky ústavu.

Oproti předválečným letům se naprosto změnil charakter výuky. Za první republiky studium probíhalo jen v malých kolektivech a bylo závislé na pojetí toho kterého profesora, důraz byl kladen především na přípravu k badatelské činnosti. Praktické jazykové kurzy se konaly na půdě Vysoké školy obchodní. Nyní, když se orientalistům dostává nového uplatnění nejen jako vědeckých pracovníků, ale i díky dokonalé znalosti živých jazyků i využití v diplomatických stycích a jednáních s nově vzniklými státy Asie a Afriky ve službách pro socialistickou vlast.

„Dříve často orientalista neměl praktickou znalost současného jazyka, dnes mezi námi je výjimkou člověk, jenž nedovede plyně hovořit jazyky, které studuje. Živý politický, kulturní a hospodářský styk s národy Asie a Afriky vede k tomu, že naši pracovníci se musí i prakticky osvědčit jako tlumočníci při různých příležitostech, průvodci významných delegací a členové kulturních missí do orientálních států.“²⁷⁴

Reforma vysokého školství v roce 1948 se odrazila i v novém pojetí orientalistiky. Důraz byl položen především na systematickosti ve výuce příslušného oboru a na otázky současnosti, ať již šlo o soudobé dějiny, literaturu a jazyk.²⁷⁵ Vyučovala zde ještě starší generace meziválečných orientalistů, která byla postupně vystřídávána vlastními žáky.

I přes všechny peripetie způsobené novým režimem, pojetím vědy v marxisticko-leninském duchu a orientací Československa na Sovětský svaz, udržela si orientalistika v padesátých a šedesátých letech solidní úroveň. V oblasti výzkumu dějin a kultury islámských zemí doznívala sláva významných předválečných badatelů (Musil, Tauer, Růžička, Rypka) a nově nastupující generace, co se týče úrovně jejich tvůrčí činnosti, kráčela v jejich šlépějích.

Arabistiku, islamistiku a afrikanistiku v Orientálním ústavu po dlouhou dobu reprezentoval **Ivan Hrbek** (1923-1993). Islám ho zaujal natolik, že v mládí k němu konvertoval a formálně přijal muslimské jméno Ahmed. V době druhé světové války

²⁷⁴ Průšek, Jaroslav. „Deset let naší orientalistiky“. *Archiv orientální*, 1955, s. 326.

²⁷⁵ „Petráček, Karel: O orientalistice na universitě. Rozmlouvali Luboš Kropáček a Zdeňka Vasiljevová.“ *Nový Orient*, 1969, s. 98.

přispíval do časopisu Hlas, vydávaného českými muslimy a v poválečných letech (1945-1955) vykonával fakticky funkci předsedy Muslimské náboženské obce pro Československo.²⁷⁶ Příslušné vzdělání získal ve čtyřicátých letech na jazykové škole při Orientálním ústavu a po znovuootevření filozofické fakulty u profesora Tauera, kde získal v roce 1950 titul PhDr na základě práce *Soukromý a rodinný život proroka Muhammada*, a po té roku 1961 vědeckou hodnost CSc. Od roku 1953 až do konce života působil v Orientálním ústavu, přednášel také na Univerzitě Karlově, Univerzitě 17. listopadu a na zahraničních, zejména afrických univerzitách (Maroko, Ghana).²⁷⁷

Svůj vědecký zájem zpočátku soustředil na problematiku arabsko-slovanských vztahů. V Archivu orientálním publikoval studii o Slovanech ve Fátimovské říši (*Die Slawen im Dienste der Fatimiden*, 1953), v níž ukázal na slovanský původ Džawhara, slavného vojevůdce a zakladatele Káhiry. V dalších pracích analyzoval a interpretoval zprávu cestovatele Abú Hamída al-Andalusího, jenž ve 12. století navštívil Rusko a Uhry. Zabýval se také problémem tří ruských center nastoleným arabskými cestovateli. Tematicke arabských cestovatelů ve střední Evropě (Ibn Jacqúb, Abú Hamíd al-Gharnátí) a problematice vztahu Danteho Alighieriho k islámu věnoval řadu článků. Výzkum shrnul v nepublikované kandidátské disertaci *Arabské zprávy o Slovanech*.²⁷⁸ Cestovatelská tematika mu učarovala natolik, že jí věnoval i několik populárněji zaměřených monografií např. *ABC cestovatelů, mořeplavců, objevitelů* (1979).

Od 60. let se do okruhu jeho badatelských aktivit vloudila tematika afrických dějin. Pod jeho vedením byly publikovány dvoudílné *Dějiny Afriky*, v nichž je autorem kapitol o dějinách Maghribu, Súdánu a subsaharské Afriky. Roku 1969 se stal členem mezinárodního vědeckého výboru UNESCO na přípravě osmisvazkové monumentální publikace *Všeobecné dějiny Afriky* vydané v mnoha světových i afrických jazycích. Hrbkovou zásluhou tak byly v Orientálním ústavu položeny základy pro vědecké studium subsaharské Afriky a afrikanistiky na filozofické fakultě Karlovy univerzity.²⁷⁹

²⁷⁶ Mendel, Miloš, Ostřanský, Bronislav, Rataj, Tomáš. *Islám v srdci Evropy*. s. 365-366.

²⁷⁷ Gombár, Eduard. „HRBEK Ivan - český arabista, islamista a afrikanista.“ *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 192.

²⁷⁸ Tamt. s. 192.

²⁷⁹ Kropáček, Luboš. „Odešel Ivan Hrbek“. *Nový Orient*, 1993, s. 216.

Co se týče odvětví islamologie a arabistiky je jeho brilantním počinem český, dodnes nepřekonatelný, překlad *Koránu*. Poprvé vyšel v roce 1972, poté ještě 1991 a nejnověji v roce 2000. Hrbkův korán je nejenom přetlumočením arabského originálu, ale také rozsáhlou studnicí poznání předislámské Arábie a Muhammadova života a působení, ale také seznámením s koránem jako takovým a s jeho překlady. Jednotlivé súry jsou opatřeny obsáhlým komentářem, kde kromě výkladu u každého z veršů uvádí okolnosti jejich vzniku, přibližuje, jakou váhu mají v životě muslimů, a dává je do kontextu s ostatními muslimskými reáliemi, popřípadě upozorňuje na podobnosti s Biblií. Na rozdíl od originálu Hrbek neřadí súry podle délky, ale chronologicky na ty, jež vznikly za působení Muhammada v Mekce nebo v Medíně. Tradiční číslování veršů však ponechává. Čtenář si tak může udělat vskutku realistický obraz o vývoji Prorokova myšlení v kontextu tehdejší situace. „*Tento překlad Koránu se odlišuje od dosavadních českých i od celé řady jiných několikerým způsobem. Na prvním místě jsem přikročil k dosti radikálnímu řešení tím, že jsem uspořádal súry do chronologického sledu a zrušil jsem tak dosavadní kanonický systém řazení podle délky súr.*“²⁸⁰ Hrbek znal i díla svých své předchůdců Veselého a Nykla, s Nyklovým překladem ten svůj srovnává, ač ho nepovažuje za příliš dokonalý. Formou jazyka se snaží přiblížit, co nejvíce originálu použitím rýmu nebo asonance. Hrbkův překlad byl ihned po vydání vysoce oceněn jak odbornou tak laickou společností, s menšími výhradami i českými muslimy. Současný přední arabista Luboš Kropáček jeho korán taktéž náležitě vychvaluje:

*„Korunou Hrbkova překladatelského a komentátorského díla zůstane určitě jeho český Korán. V sotvakterém jiném jazyce najde zajímavější se čtenář v jediném svazku tak přesné přetlumočení textu islámské svaté knihy, věnující stejnou péči vybroušené jazykové stránce i objasňujícím výkladům o zřejmých i sporných významech jednotlivých súr a veršů.“*²⁸¹

Koránem však Hrbkova překladatelská činnost nekončí. K rozvoji české kultury a vzdělanosti přispěl komentovanými překlady klíčových děl arabského filozofa Ibn Tufajla (*Živý syn bdícího - Hajj ibn Jakzán*. Praha: SNKLU, 1957)²⁸² cestovatele Ibn

²⁸⁰ Hrbek, Ivan. *Korán*. (Doslov k překladu). s. 784. Obdobný systémem řazení súr použili ve svých překladech také T. Nöldeke (1860), F. Schwally (1909) a R. Blachère (1949).

²⁸¹ Kropáček, Luboš. „Odešel Ivan Hrbek“. *Nový Orient*, 1993, s. 217.

²⁸² Karel Petráček v recenzi na tento překlad (Petráček, Karel. „Filosofický román Ibn Tufajla Živý syn bdícího.“ *Nový Orient*, 1957, roč. 12, č. 5, s. 79-82) upozornil na některé části, které Hrbek nesprávně pochopil. S ohledem na tyto nepřesnosti Luboš Kropáček Tufajlovo dílo na základě Hrbkova překladu znovu vydal a doplnil překladem Tufajlovy předmluvy (Ibn Tufajl, Abū Bakr Ibn Abdalmalik. *Živý, syn*

Batúty (*Cesty po Africe, Asii a Evropě, vykonané v letech 1325 až 1354*. Praha: SNKLU, 1961), historika Ibn Chaldúna (*Čas království a říší – Mukaddima*. Praha: Odeon, 1972) a Mas'údího (*Rýžoviště zlata a doly drahokamů*. Praha: Odeon, 1983). Českým čtenářům přiblížil i prozaická díla současných arabských autorů aš-Šarkáviho, Tahá Husajna a Kanafího²⁸³. Spolu s K. Petrářkem sepsal zajímavou studii o životě a působení proroka Muhammada, nazvanou jednoduše *Muhammad* (1967). Kniha vedle přiblížení situace předcházející výstupu Muhammadově, zevrubného popsání jeho života a působení a formování islámu po prorokově smrti přináší i zajímavou studii o historickém vývoji názorů západních i východních autorů na tohoto zakladatele muslimského náboženství. Hodnotným Hrbkovým příspěvkem k poznání muslimského středověku je jeho doslov k překladu knihy Hanse Kaufmanna *Maurové a Evropa* (1982).

Hrbek také neopomíjel seznamovat laické čtenáře na stránkách *Nového Orientu* (v šedesátých letech i v *New Orient Bimonthly*) především s aktuální politickou situací v muslimských zemích, s výsledky svého bádání o arabsko-slovanských vztazích a s úryvky svých překladů. V populárně vědecké edici *Zeměmi světa* nakladatelství Svoboda sepsal pojednání o Maroku (1967), o Sjednocené arabské republice²⁸⁴ (1969) a o Libyi (1982). V sedmdesátých letech se v publikacích *Orientálního ústavu* zaměřil na palestinskou otázku a úlohu islámu v politice. Přispěl také do *Encyclopaedia of Islam*.

Hrbek ve svém vědeckém zájmu stojí na pomezí mezi starší generací arabistů a islamologů, kteří se zabývali převážně filologickými a islamologickými tématy a generací novou zaměřenou na současné problémy muslimského světa. Oproti neskutečně širokému záprahu předválečných badatelům do několika oborů zároveň se již více specializuje na vybrané aspekty jednotlivých odvětví (ještě užší specializace bude však doménou až generace následující). Hrbkovým největším přínosem pro arabistiku, ale nejen pro ni, je bezpochyby jeho dodnes standardní, překlad koránu.

bdíciho: příběh filozofa samouka. [z arabského originálu přeložil Ivan Hrbek; překlad revidoval, doplnil a opatřil novým úvodem a poznámkovým komentářem Luboš Kropáček]. Praha: Academia, 2011.)

²⁸³ Abdarrahmán aš-Šarkáwí. *Země - Egyptský román*. Praha: SNKLU, 1958. Tahá Husajn. *Volání hrdličky*. Praha: SNKLU, 1964. Gh. Kanafání. *Muži na slunci a jiné povídky*. Praha: Svoboda, 1982.

²⁸⁴ Sjednocená arabská republika (SAR), je označení krátkodobého federativního státu v letech 1958-1961, který se skládal z Egypta, Sýrie a Jemenu (Jemenského království; připojení nerealizováno). Po jejím rozpadu si tento název ponechal Egypt až do roku 1971, kdy se přejmenoval na Egyptskou arabskou republiku.

Žákem a pokračovatelem Rudolfa Růžičky po druhé světové válce se stal profesor **Karel Petráček** (1926-1987). V první řadě byl arabistou, ale šíře jeho odborného zájmu odpovídala předválečné generaci orientalistů-filologů. Po roce 1945 navštěvoval jazykovou školu při Orientálním ústavu u profesora Tauera a poté nastoupil na filozofickou fakultu studovat semitské jazyky u profesora Růžičky, perskou a tureckou literaturu u prof. Rypky a zároveň ještě egyptologii a obecnou lingvistiku. Doktorát z filozofie získal v roce 1951 za práci o umájjovském básníku al-Ahwasi al-Ansárihu, v roce 1958 se habilitoval jako docent arabistiky a etiopistiky; profesorem pro jihosemitskou filologii se stal v roce 1980. Takřka celý svůj tvůrčí život strávil na filozofické fakultě Karlovy univerzity, kde nejen působil pedagogicky, ale podílel se i na reformách studia a vedení katedry věd o zemích Asie a Afriky. Vychoval nespočet žáků, jimž připravil i nový koncept studia arabistiky. Podařilo se mu prosadit zahrnutí moderní spisovné a hovorové arabštiny a její moderní literatury do učebních osnov. Poskytl k tomu také učební pomůcku – sepsal *Učebnici spisovné a moderní arabštiny* a několik dalších skript.²⁸⁵

Petráčkovo badatelské zaměření bylo velmi široké, z největší části se zabýval arabskou filologií. Kromě učebnic a gramatik arabštiny sepsal několik morfologických a strukturálních studií o tomto jazyku, z nichž nejvýznamnější je *Die innere Flexion in den semitischen Sprachen. Entstehung und Entwicklung des Systems* publikovaná jako seriál v *Archivu orientálním* v ročnících 28-32 (1960-64).²⁸⁶ Jeho výzkumy jej však vedly dále k srovnávacímu studiu semitských jazyků a nakonec ke zkoumání vztahů hamitosemitských jazyků k jazykům indo-evropským. K těmto otázkám publikoval dlouhou řadu závažných, podnětných pojednání a monografií. Ta nejzásadnější vyšla až posmrtně pod názvem *Altägyptisch, Hamitosemitisch und ihre Beziehungen zu einigen Sprachfamilien in Afrika und Asien* (1988) a v české verzi v edici P. Zemánka jako *Úvod do hamitosemitské (afroasijské) jazykovědy* (1989).

Do dalšího okruhu jeho badatelských zájmů patří překlady arabské klasické i moderní poezie a literatury se zvláštním zřetelem na literaturu lidovou. Zajímal se také o arabskou filozofii, zvláště pak o spisy Ibn Síny (Aviceny), z jehož díla část publikoval

²⁸⁵ Oliverius, Jaroslav. „Šedesát let profesora Karla Petráčka.“ *Nový Orient*, 1986, s. 53-54.

²⁸⁶ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 60.

v *Abú Alí Ibn Síná. Avicenna. Z díla.* (1955). Mimo to se věnoval studiu a kritice arabských rukopisů na území Československa, především ve Strahovském klášteře, Státní knihovně v Praze a v Bratislavské univerzitní knihovně.

Neopomenutelný je i Petráčkův příspěvek k islamologii. Kromě společného díla s I. Hrbkem *Muhammad* sepsal vlastní pojednání o současném islámu a moderním arabském myšlení *Islám a obraty času* (1969), ve své době skutečně originální dílo nemající dlouhou dobu konkurenci. Petráček se v knize snaží poukázat, že islám není jen přežitkem, jak se v jeho době zdálo, ale svébytným sociálním i politickým činitelem. Pro představu uvedu krátkou ukázkou z kapitoly *Setkání islámu se Západem*, v níž Petráček vyvrací teorie M. Webera o tom, že protestantská etika byla jedinou hnací silou kapitalismu:

„Již na první pohled je zřejmé, že v arabském světě žijícím pod egidou islámu existovaly neobyčejně rozvinuté formy obchodního a finančního kapitálu a že právě podobné formy posloužily Evropě jako odrazový můstek k rozvoji kapitalismu ... islámská ideologie sama nebyla překážkou prvních vývojových stádií kapitalismu. Rozsah obchodních i finančních transakcí byl v islámském světě takový, že Evropa s výjimkou italských měst s ním vůbec nemohla soupeřit. Bližší studium islámu pak ukazuje, že v otázkách racionalismu, magického myšlení a fatalismu islám dopadá stejně dobře nebo dokonce lépe než judaismus či křesťanství.“²⁸⁷

Jinou Petráčkovou prací o současné kulturní a politické situaci v muslimských zemích jsou skripta *Myšlenkové proudy v současném Egyptě* (1969). Petráček podněty ke svým islamologickým pracím nasbíral během svých pobytů v Egyptě, kde si všiml právě vztahů islámu k sekulárním ideologiím, sociálně ekonomickým programům a teoriím a k politice.

Svou pozornost věnoval též pozapomenutým popisům Předního východu a severní a severovýchodní Afriky z per starých českých cestovatelů. Přispěl také několika články z oblasti etiopistiky, která taktéž spadala do jeho odborného zájmu, do Hrbkových *Dějin Afriky (Jazyková situace v Africe, Africké skalní obrazy, Etiopie, Vznik a vývoj etiopského státu)*. V roce 1984 vydal kompletní přehled překladových titulů z literatur Blízkého východu v souboru *Překlady z jazyků islámského Předního*

²⁸⁷Delší úryvek z této kapitoly je obsahem článku „Profesor Petráček stále mezi námi“. *Nový Orient*, 1997, roč. 52, s. 238-239.

východu. Stejně jako u mnoha Petráčkových kolegů v oboru, tak i pro něj, byla samozřejmostí populárně vědecká činnost, zejména na stránkách Nového Orientu.

Až neuvěřitelně rozsáhlé byly Petráčkovy aktivity vědecké, pedagogické, překladatelské a popularizační. Výčet jeho bibliografie zahrnuje takřka šest set položek.²⁸⁸ Bez ohledu na některé jeho angažované články v některých sovětských časopisech a sbornících, je jeho přínos k výzkumu islámu v Československu nesporný. Jeho *Islám a obraty času* jsou dodnes vyhledávaným a oceňovaným dílem.

Spolužačkou Petráčka a Hrbka na filozofické fakultě Univerzity Karlovy byla odbornice na arabskou a islámskou numismatiku **Jarmila Štěpková** (1925-1997). Publikovala řadu článků o nálezech arabských mincí na území Československa, ale také přeložila do češtiny Avicenovu (ibn Sínovu) *Knihu definic* (1954).

Neopomenutelným příspěvkem k islamologickým studiím jsou díla novoperských filologů, íránistů a turkologů, žáků J. Rypky. Významným íránistou s přesahem do dalších oborů byl konvertita k islámu, **Jiří Bečka** (1915-2004). Specializoval se především na moderní tádžickou literaturu, působil v Orientálním ústavu jako odborník na střední Asii, sepsal slovníky tádžičtiny, afghánštiny a dalších íránských jazyků, publikoval v mnoha odborných zahraničních periodikách (obzvláště v těch sovětských), překládal íránskou lidovou literaturu a poezii na stránkách Nového Orientu. Zajímal se o také o osobnosti československé orientalistiky, o jejichž životě a díle psal oslavné články. Významná je i jeho recenzní činnost.²⁸⁹ Pečlivou práci věnoval studiu českých rukopisů vztahujících se k Blízkému východu, jejíž výsledky publikoval například v rozsáhlé studii *Turkish Literature in Czechoslovakia* (AR, 1984, roč. 52, s. 164-189). Spolu s Milošem Mendelem vydal průkopnickou publikaci o vlivech islámské civilizace na českou kulturu *Islám a české země* (1998), v níž zmapoval vývoj představ o islámu vycházejících z odborné i populární literatury a rukopisů od nejstarších zpráv z 9. století po odborné vědecké práce z doby první republiky.

„Smyslem následujících řádek je ukázat, že lidé v českých zemích, i když nikdy neměli trvalý bezprostřední kontakt s islámskou civilizací, měli možnost ji různými cestami

²⁸⁸ Kompletní seznam Petráčkovy Bibliografie je obsažen v *Archivu orientálním* 1988, roč. 56, č. 2, s. 163-171 a v č. 3, s. 257-266.

²⁸⁹ Křikavová, Adéla. „Jiří Bečka Turns Seventy.“ *AO*, 1986, s. 77-88.

vnímat a poznávat, byli s ní tak či onak konfrontováni, čerpali z jejích zdrojů a dovedli k ní zaujmout vlastní stanoviska. Tato kniha je zřejmě prvním pokusem pojmut dané téma poněkud komplexněji.“²⁹⁰

Bečkovi, jelikož se zabýval studiem oblastí, které v jeho době spadaly pod Sovětský svaz, a prokázal svou odbornou vyspělost, bylo umožněno bádát a publikovat i v letech normalizace, i když byl na počátku sedmdesátých let „vyškrtnut“ z KSČ. Angažoval se svými příspěvky v mnoha sovětských periodikách a na konferencích. Avšak jeho spolupráce s režimem neměla takřka žádný vliv na kvalitu jeho prací.

Dalším žákem profesora Rypky i Tauera byl turkolog a historik **Josef Kabrda** (1906-1969), který se zabýval především dějinami balkánských zemí v době osmanské nadvlády.²⁹¹ Významným turkologem byl i **Josef Blaskovics** (1910-1990), odborník na turecké dějiny a literaturu. Zkoumal také osmanské prameny k dějinám Slovenska a sepsal učebnici turečtiny.²⁹² Obdobnými tématy se zabývala i další Rypkova žačka **Helena Turková** (1900-1982). Studovala především rukopisy osmanského cestovatele Evliya Čelebiho ze 17. století a turecký folklór.²⁹³

V oboru íránistiky je nejvýznamnější Rypkovou žačkou **Věra Stivínová-Kubičková** (1918-2009). Kromě perštiny studovala také dějiny umění, což se odrazilo i v jejích odborných pracích – vedle zájmu o překlady perské klasické a moderní literatury zkoumala také islámské umění (zvláště kaligrafie a perské miniatury). Na překladech perské klasické poezie spolupracovala s J. Rypkou a K. Petráčkem, publikovala v Dějinách perské a tádžické literatury, v Archivu orientálním i v Novém Orientu. Vyučovala na filozofické fakultě Karlovy univerzity perskou literaturu a do roku 1972 pracovala v Orientálním ústavu, dokud nebyla propuštěna jako „jedna z vedoucích funkcionářek bývalého ZV ROH [závodního výboru Revolučního odborového hnutí], který se orientoval na taktiku průtahu vůči novému vedení ústavu

²⁹⁰ Bečka, Jiří, Mendel, Miloš. *Islám a české země*. s. 63.

²⁹¹ Veselá, Zdenka. „Zemřel profesor Josef Kabrda“. *NO*, 1968, s. 213-214.

²⁹² Veselá-Přenosilová, Zdenka, Hřebíček, Luděk. „Josef Blaskovics - 75 years old.“ *AO*, 1985, s. 365-368.

²⁹³ Veselá-Přenosilová, Zdenka. „Dr Helena Turková 1900-1982. Obituary.“, *AO*, 1984, s. 75-77.

v *pracovních otázkách*.“²⁹⁴ Po zbytek své badatelské kariéry spolupracovala s Náprstkovým muzeem a později s orientálním oddělením Národní galerie.²⁹⁵

Od poválečných let až do roku 1968 si islamologická bádání v Československu, jak v Orientálním ústavu, tak na univerzitě, nevedla vůbec špatně. Badatelé měli takřka volnou ruku při výběru témat výzkumu, ovšem až po splnění občasných státních úkolů. Díky tomu vzniklo mnoho kvalitních prací, nijak nezatížených dobovou ideologií, a široce se rozrostla řada fundovaných odborníků. V rámci islamologie se psaly studie o aktuální a politické situaci v muslimských zemích, tradiční témata zahrnující islám a muslimské reálie tvořila jen nepatrnou část (např. Petráčkův a Hrbkův *Muhammad*). Neutuchající hlad čtenářské veřejnosti po orientálních tématech uspokojoval svými, většinou solidními, články *Nový Orient*, ale i běžný denní tisk a rozhlas. Oblíbené byly také zasvěcené cestopisné reportáže Hanzelky a Zikmunda a zahraniční zpravodajství. Tento slibný vývoj byl však rázně ukončen známými událostmi ze srpna 1968 a následujícím obdobím tzv. normalizace.

3.4 Vývoj orientalistických a islamologických bádání v období normalizace (1968-1989)

Úspěšnému rozvoji orientalistických studií v padesátých a šedesátých letech byla učiněna přítrž po okupaci sovětských vojsk Československa od srpna 1968. Řada odborníků ještě před personálními čistkami v Orientálním ústavu a na filozofické fakultě emigrovala. Celkem dvanáct vědců se s předtuchou nepříznivého vývoje usadilo na mnoha zahraničních univerzitách, kde se z nich stali uznávaní odborníci (např. M. Jelínková, M. Kalous, J. V. Neústupný, S. Segert, L. Zgusta, K. V. Zvelebil ad.) Ještě v prvních letech sovětské okupace „vládlo kolem Orientálního ústavu dusné ticho.“ Akademik Průšek ještě stihl uveřejnit svůj troufalý článek *Není vědy bez demokracie* v *Novém Orientě* a v *Právu*, v němž otevřeně kritizuje vedení Akademie věd. Budoucí ředitel orientálního ústavu situaci před svým jmenováním hodnotí následovně a zároveň předznamenává budoucí vývoj:

²⁹⁴ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘“. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. Sborník z konference. Praha, 2003, s. 193.

²⁹⁵ Jiří Bečka. „Anniversary - Věra Kubíčková.“ *AO*, 1989, s. 257-258.

„V krizových letech 1968 a 1969 opanovaly Orientální ústav síly, které se kromě jiného snažily zabránit tomu, aby tento ústav byl cele ve službách naší socialistické moci a jejich internacionalistických cílů vůči Asii, Africe, všemu ostatnímu světu. Události vyústily nečekaně. Orientální ústav přestal být svého druhu exteritoriálním územím v našem marxisticko-leninském společenskovědním výzkumu. Skončila éra platonického stranického gestorování tohoto společenskovědního pracoviště. Orientální ústav je v nástupní fázi cesty za realizací cílů, o nichž se desetiletí diskutovalo, aniž se dařilo učinit zásadní průlom do vývojem překonaných kádrových a oborových struktur ústavu. Aniž se dařilo kvalitativně změnit výzkumnickou produkci ústavu v duchu našich společenských potřeb. Překonání stále trvajících stagnace je jen jedním ze základních předpokladů k tomu, aby Orientální ústav své třídně politické poslání, jako integrální složka naší marxisticko-leninské společenskovědní soustavy, skutečně plnil. Realizace tohoto poslání je značně nesnadný úkol, nebo dědictví minulosti je právě v oblasti orientalistiky tíživější, nežli v jiných společenskovědních sférách. Odborně vědecké, světonázorové, politické a kádrové nároky naší společnosti na Orientální ústav jsou vcelku jednoznačně určeny. Probíhající kádrová a oborová přestavba ústavu usiluje, aby Orientální ústav ČSAV mohl svému třídně politickému a odbornému poslání dostát, aby nezůstalo jen u proklamovaných intencí.“²⁹⁶

Největších změn v personálním obsazení a v celkovém nasměrování se dostalo Orientálnímu ústavu od počátku roku 1971. Z funkce ředitele byl odvolán akademik a sinolog Jaroslav Průšek, který se na rozvoji Orientálního ústavu již od prvních poválečných let nejvíce podílel a byl nahrazen docentem Vysoké školy politické ústředního výboru Komunistické strany Československa, doc. RSDr. Václavem Opluštilem, CSc. (1919-1998). Z ústavu bylo odstraněno mnoho nepohodlných odborníků a nahrazeno politickými prominenty.²⁹⁷ Díky personálním čistkám by zcela zanikly obory jako sinologie a japanistika a indologie by ztratila svého nejlepšího pracovníka, proto jim bylo povoleno v ústavu působit v domnění jejich budoucí převýchovy. Stranicky byly posíleny také redakční rady časopisů Nový Orient a Archiv orientální. Byla vypracována nová koncepce hlavních směrů výzkumného zaměření Orientálního ústavu, již Opluštil naznačil ve své řeči při přebírání funkce ředitele 11. 3. 1971:

„I pro orientalistiku, jako pro všechny ostatní společenskovědní obory v socialistickém Československu, je záruka rozvoje v nesmlouvavém příklonu k angažovanosti v zápase o socialisticky a marxisticky cílící vědu. Asie a Afrika jsou dnes hlavními oblastmi bídy a hladu ve světě. Není myslitelné zabývat se těmito kontinenty, mít schopnost komunikovat

²⁹⁶ Opluštil, Václav. „20 let ČSAV a Orientální ústav“. Nový Orient 27, 1972, č. 8, s. 225-226.

²⁹⁷ Celkem dvacet odborníků, včetně Průška, z původních sedmdesáti bylo donuceno odejít. O odborné úrovni nových pracovníků svědčí také fakt, že z původního počtu tří doktorů věd a 33 kandidátů věd zbyl v Orientálním ústavu pouze dočasně jediný doktor a 13 kandidátů věd. (Zbavitel, Dušan. „Normalizace orientalistiky“. Lidové noviny 29. 4. 1990)

s nimi v jejich jazycích – a zůstat statistou v sociálně-politických dramatech, jež tyto kontinenty prožívají.“²⁹⁸

Opluštilova nová koncepce směřování ústavu předložená na počátku roku 1972 vedení strany se však nesečkala s kladným přijetím. Kritizována byla především kvůli tomu, že vycházela z materiálů dodaných ještě starým vedením ústavu a také pro nadměrný důraz na jazykové vybavení pracovníků ústavu (!). S nepochopením se setkala i jeho navržená specializace pracovníků jako např. indolog-ekonom, afrikanista sociolog apod. Přesto bylo na základě jeho podkladu vytipováno alespoň několik hlavních úkolů v nejbližší době nezbytně realizovatelných:

- marxistický výzkum nejnovější a aktuální problematiky asijských a afrických zemí
- do konce roku 1972 vytvořit kádr patřičně vzdělaných a politicky uvědomělých pracovníků, kteří se budou touto problematikou zabývat
- vypořádat se s faktem, že velká část pracovníků ústavu neodpovídá světonázorovým požadavkům na pracovníky společenských věd a vytvořit situaci, aby marxisticko-leninské síly v ústavu zastupovaly většinu
- omezit obory jako stará historie a literatura a lingvistika na míru odpovídající potřebám
- zahrnout československou orientalistiku pod sovětskou a rozvinout s ní náležitou spolupráci
- zaměřit se na takové úkoly, které odpovídají československým možnostem a potřebám
- zpracovávat společensky důležitou a politicky angažovanou problematiku tak, aby se to bezprostředně odrazilo v popularizační činnosti pracovníků ústavu a v publikační činnosti vůbec²⁹⁹

²⁹⁸ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘“. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. s. 188.

²⁹⁹ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘“. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. s. 199-200.

Již v lednu 1973 byl Opluštěl ve vedení ústavu vystřídán historikem (!) Jaroslavem Cesarem (1972-1990). Josef Kolmaš vzpomíná, jak odstupující Opluštěl trefně vyjádřil budoucí směřování Orientálního ústavu: „*Byla-li to za mého působení fraška, bude to za Cesarova ředitelování tragedie.*“³⁰⁰

„Vědecká“ činnost stávajících pracovníků byla omezena na shromažďování dokladů o „národně osvobozeném a revolučním hnutí zemí tzv. třetího světa“. Ústav se stal základnou ke zkoumání politické a ekonomické situace v rozvojových zemích a nejenom v nich - dokladem je také to, že do okruhu sledování byly pojety globální otázky, s důrazem na kritiku maoismu a „amerického imperialismu“. Vrcholem absurdity bylo začlenění oboru Latinské Ameriky (!) do Orientálního ústavu. Pro většinu skutečných odborníků, kteří mohli zůstat u svého oboru, byl téměř úplně zastaven styk s vědou mimo „socialistický tábor“, cenzurní opatření bránila v nákupu zahraničních publikací a téměř znemožnila mezinárodní meziknihovní výměnu.³⁰¹

*„Marxistická orientalistika se od počátku odlišovala od buržoazní jak svou marxisticko-leninskou metodologií, která umožňovala přinést světu zcela nové, objevné pohledy na historii i kulturu Asie a Afriky, tak šíří svého závěru. Sovětský výzkum asijských a afrických zemí se nikdy neomezoval jen na úzké pole několika vědních disciplín, nýbrž od samého počátku studoval i sociální a ekonomickou strukturu a soudobý vývoj orientálních zemí ... K nejzávažnějším úkolům orientalistického výzkumu v Československu patří vědecká kritika ideově politické platformy maoismu jako jednoho z nejnebezpečnějších proudů soudobého revizionismu. Důležitý je rovněž výzkum podstaty a praxe světového sionismu, výzkum určujících sil vývoje v arabském světě a na indickém subkontinentu a celé řady dalších závažných problémů.“*³⁰²

Podobně bídná byla i situace na filozofické fakultě Karlovy univerzity. Konkrétní normalizační kroky na vysokých školách postihovaly jak učitele, tak i studenty. Stranou však nezůstávaly ani studijní plány a zaměření vědecké činnosti kateder. Na podkladě stranických usnesení a s podporou novely vysokoškolského zákona z roku 1969 došlo k zásadním změnám ve složení všech vedoucích pracovníků vysokých škol, podle novely vysokoškolského zákona byla urychleně jmenována

³⁰⁰ Tamt. s. 200.

³⁰¹ Bečka, Jiří, Krása, Miroslav. „Poznávání a studium Orientu v českých zemích.“ in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté.* s. 38.

³⁰² Kubešová, Marcela. „Asie a Afrika v marxistickém výzkumu.“ *Rudé právo* 12. 1. 1973.

docenty a profesory početná skupina těch pracovníků vysokých škol, kteří patřili k tzv. zdravému politickému jádru.³⁰³

Orientalisticky zaměřenou katedru věd o zemích Asie a Afriky vedl v prvních normalizačních letech 1968-1974 Karel Petráček. Stejně jako v Orientálním ústavu byla propuštěna řada kvalitních odborníků, přerušena byla výuka turkologie a íránistiky. Filozofická fakulta UK byla tehdy brána jako fakulta ideologická, a její ideologická kvalita byla tudíž sledována důkladněji, než tomu bylo ostatních fakultách. Vedoucí kateder museli být členy KSČ. Výběr studentů byl řízený, ale bohužel ne jejich studijními předpoklady, ale dle míry politické angažovanosti rodičů i jich samých. Často se z úsporných důvodů zkracovala délka studia.³⁰⁴

Dušan Zbavitel v článku *Normalizace orientalistiky* pátrá po příčinách potlačení doposud slibně se rozvíjejícího oboru, jakým orientalistika bezesporu byla. Jedním z možných vysvětlení je, že sovětské vedení v době zostřujícího se konfliktu s Čínou nestálo o to, aby země východního bloku měli dobré styky a přísun informací z této velmoci. Možné je také, že k omezení orientalistických výzkumů byl dán pokyn z Moskvy, protože stejným způsobem byla zrušena orientalistická pracoviště v Polsku a NDR. „Svou roli tu hrálo i vyřizování osobních účtů. Bylo třeba, aby schopní, ale málo poslušní uvolnili místa těm sice o mnoho neschopnějším, ale o to oddanějším, kteří museli být za svou poslušnost odměněni.“³⁰⁵

Navzdory zhoršené vnitropolitické situaci islamologická studia úspěšně přežívala jak na univerzitě, tak i v Orientálním ústavu. Badatelé se tématům svých výzkumů mohli věnovat většinou jen v soukromí jako svému koníčku až po splnění „státního výzkumu“. Velkou výhodou měli ti odborníci, kteří svůj zájem směřovali na státy „spřátelené“ nebo v područí Sovětského svazu. Stát vůči islámu zaujímal neutrální stanoviska, jelikož proti místní mizivé komunitě muslimů nebylo třeba vést ideologický boj (oproti Sovětskému svazu). Podobně jako v letech předešlých byla hlavní pozornost kladena na aktuální problémy muslimského světa (Muzikář), méně prostoru se věnovalo islámským reáliím a takřka žádná studie nebyla sepsaná o islámu jakožto náboženskému

³⁰³ Morkes, František. „Vysoké školy v letech normalizace“. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. s. 62.

³⁰⁴ Volná, Katka a kol. *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969-1989*. s. 8,13,37.

³⁰⁵ Zbavitel, Dušan. „Normalizace orientalistiky“. *Lidové noviny*, 29. 4. 1990

systemu. V rámci vědecko-ateistické výchovy totiž nebylo žádoucí zajímat se o jakékoliv náboženské projevy, natož o nich psát nebo je studovat. Islám byl tedy v této době chápán jen jako politická ideologie. Jistý útlum zaznamenala i popularizační činnost, Nový Orient však vycházel stále a udržoval si více méně solidní úroveň. Svá vrcholná díla v této době dokončovala poválečná generace badatelů (Hrbek, Petráček) a současně se začali prosazovat i její žáci.

Arabistiku v této době reprezentoval **Rudolf Veselý** (nar. 1931). V letech 1950-55 studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze arabštinu a perštinu u prof. F. Tauera a do roku 1960 mu zde bylo umožněno působit. V letech 1958-60 a 1962-64 byl lektorem češtiny na Univerzitě Ajn Šams v Káhiře, 1980-82 pracoval v Libyi u firmy Strojexport a po té od roku 1982 vedl v Jazykové škole v Praze orientální oddělení. Na fakultu se mohl vrátit až v roce 1990 a ještě v témže roce byl jmenován docentem a posléze profesorem dějin a kultury islámských zemí. Do roku 2000 vedl Ústavu Blízkého východu a Afriky Univerzity Karlovy, od 1990 je členem redakční rady časopisu *Archív orientální*.³⁰⁶

Jeho hlavní badatelskou oblastí jsou středověké dějiny islámských zemí, zvláště pak dějiny mamlúckého a osmanského Egypta,³⁰⁷ k nimž nasbíral materiály během několikaletého pobytu v Egyptě. Kromě toho publikoval řadu studií, v nichž analyzoval archivní dokumenty z Káhiry, zejména listiny vztahující se k náboženským nadacím (*waqfům*), a hodnotil jejich význam pro hospodářské a sociální dějiny Egypta v 16. století (*An Arabic Diplomatic Document from Egypt. The Endowment Deed of Mahmud Pasha*, Praha, 1971). Přispěl do studia arabské diplomatiky kritickou edicí mamlúckého diplomatického příručky Ibn Názira al-Džayše (Ibn Nāzīr al-Ġayš: *Kitāb tatqīf al-taʿrīf bi'l-mustalah al-ʿarīf* Káhira, 1987). Veselého arabistický zájem se soustředil na klasickou spisovnou arabštinu a na egyptskou hovorovou arabštinu. Českým studentům a zájemcům o arabský jazyk připravil spolu s J. Oliveriem konverzační příručku *Egyptská hovorová arabština* (1965 a poté dalších 6 vydání). Pro posluchače filozofické

³⁰⁶ Gombár, Eduard. „VESELÝ Rudolf - český arabista a historik islámských zemí. „in.. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 510.

³⁰⁷ V současnost se podílel na vydání *Dějiny Egypta* spolu s Ladislavem Barešem a Eduardem Gombárem (Praha, NLN 2010)

fakulty připravil skripta *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí* (Praha, 1971, 2. vyd. 1991) a *Úvod do studia dějin zemí Předního východu* (Praha, 1988).³⁰⁸

Věnoval se též překladatelské činnosti, českým čtenářům poskytl významný pramen k poznání období křížáckých výprav z pohledu arabského historika Usáma ibn Munkize *Knihu zkušeností arabského bojovníka s křížáky* (1971 a 2009). Veselý však v předmluvě upozorňuje, že „*Nemáme nejmenšího práva pohlížet na jeho knihu jako na historiografické dílo. Může sice sloužit jako historický pramen, avšak její význam tkví hlavně v ojedinělé bezprostřednosti, která jí propůjčuje charakter autentického svědectví o době.*“³⁰⁹ I přesto je významným a ojedinělým zdrojem k seznámení se s jiným než křesťanským pohledem na křížácké války ve středověku.

Veselý se také zabýval životem a dílem svých předchůdců v oboru A. Musilem a F. Tauerem. Zanalyzoval Musilovu řadu publikací *Dnešní orient* v článcích *Postavení knižní řady "Dnešní Orient" ve vědeckém odkazu profesora Aloise Musila*³¹⁰ a v *Der heutige Orient) und ihre Stellung im Nachlaß Alois Musils*.³¹¹ K uctění památky Felixe Tauera vydal spolu s E. Gombárem sborník statí *Zafarname. Memorial Volume of Felix Tauer* (Praha, 1996)

Veselý svou vědeckou činnost mohl plně rozvinout až po roce 1989. Na FF UK pedagogicky působil až do konce 70. let, kdy mu po návratu z cesty do Libye nebylo povoleno vrátit se do pedagogického procesu. Jedním z důvodů vyloučení z pracoviště také mohla být „neefektivnost“ jeho práce, která nebyla v souladu se státním plánem a nezahrnovala preferovaná témata. Avšak, to málo, co mu bylo z jeho odborných zájmů umožněno vykonávat, si zachovávalo vysokou úroveň.

V podobné situaci byl i Veselého kolega **Jaroslav Oliverius** (nar. 1933). Arabista a hebraista, specialista na arabskou literaturu, žák profesora Růžičky, Oliverius, pracoval v Orientálním ústavu od ukončení studií na FF od roku 1956. Doktorský titul získal v roce 1969 za práci o arabské lidové literatuře, profesury z dějin arabské literatury dosáhl v roce 1993. Od roku 1961 vyučoval na katedře věd o zemích

³⁰⁸ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 62.

³⁰⁹ Usáma ibn Munkiz: *Knihu zkušeností arabského bojovníka s křížáky*. s. 34.

³¹⁰ In. *Alois Musil - český vědec světového jména*. Globe, Praha 1995, s. 33-38.

³¹¹ Veselý, Rudolf. „Die Reihe "Dnešní Orient" (Der heutige Orient) und ihre Stellung im Nachlass Alois Musil“. *Archiv orientální*, 1995, roč. 63, č. 4, s. 419-425.

Asie a Afriky FF UK.³¹² Kvůli svým častým stáží v Egyptě byl často vyslýchán agenty Státní bezpečnosti, která po něm vyžadovala spolupráci, což se mu podařilo odmítnout. Navzdory tomu jako řádný člen KSČ mohl dále pokračovat v pedagogické činnosti na FF.³¹³ Do roku 1989 vydal jako spoluautor několik učebnic a vysokoškolských skript zaměřených na arabskou literaturu a jazyk. Mezinárodní uznání si získal za práce o moderní egyptské literatuře a literární kritice. V devadesátých letech publikoval přehledy dějin arabských literatur (*Svět klasické arabské literatury*, 1995, a *Moderní literatury arabského Východu*, 1995). V současnosti stále přednáší arabskou literaturu, vede kursy arabštiny, na oboru hebraistika vyučuje biblickou hebrejštinu a aramejštinu, zajišťuje přednášky pro veřejnost (Náprstkovo muzeum, různé kulturní instituce, školy aj.), spolupracuje s nakladatelstvími (lektorské posudky, odborné revize apod.), tlumočí pro státní úřady, připravuje posudky pro grantové agentury, oponentury při habilitačním a profesorském řízení.³¹⁴ Jeho nejnovějším počinem je překlad sbírky bajek Kalíla a Dimna (2004).³¹⁵

Nastalá situace v Orientálním ústavu, zvláště od počátku sedmdesátých let, podobně jako na univerzitě, nijak nepřála seriózním arabistickým a islamologickým výzkumům. V roce 1972 musel ústav z politických důvodů³¹⁶ opustit arabista **Svetozár Pantůček** (1931-2000).

Pantůček v roce 1953 absolvoval studium češtiny, ruštiny a arabštiny na Filozofické fakultě UK a poté nastoupil jako odborný asistent pro neruské literatury na Vysoké škole ruského jazyka a literatury. Před vyloučením z Orientálního ústavu ještě přednášel severoafrickou literaturu a tuárezštinu na FF UK, pravidelně vyučoval na Jazykové škole a konal přednášky pro veřejnost. Roku 1963 dosáhl hodnosti kandidáta a poté (1967) i doktora filologických věd. Od roku 1973 si přivydělával jako překladatel

³¹² Ondráš, František. „In Honour of Professor Jaroslav Oliverius.“ *Archiv orientální*, 2001, s. 115.

³¹³ Volná, Katka a kol. *Proověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969-1989*. s. 66.

³¹⁴ Oliverius, Jaroslav. „OLIVERIUS Jaroslav - český arabista, hebraista.“ In: *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 362

³¹⁵ Toto klasické arabské dílo Ibn al-Mukaffý' není arabským originálem. Jedná se o Mukaffo'vu parafrázi pehlevského překladu tradičních indických bajek ze sanskrtské sbírky *Pančatantra* (Pět knih), která vznikla ve 3. -5. století n. l. (Oliverius, Jaroslav. *Svět klasické arabské literatury*. s. 222-223.)

³¹⁶ Novému vedení ústavu se především nelíbilo, že zůstaly nevyjasněny „jeho vnitřní motivy demonstrativního vystupování s trikolórou k výročí vstupu spojeneckých vojsk do ČSSR, ale není pochyb, že o jeho politickém profilu vypovídá tento akt víc nežli by dnes připustil“ (Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘.“ In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. s. 195)

na volné noze a několikrát v té době navštívil univerzitu v Münsteru, kde se stal hostujícím profesorem. Roku 1990 se vrátil do Orientálního ústavu jako vědecký pracovník a v letech 1991-93 zde zastával funkci ředitele, stal se členem Akademické rady Akademie věd České republiky (AVČR) (1993-97) a šéfredaktorem *Nového Orientu* (1991 a znovu od 1998).

Ve svých výzkumech se specializoval na moderní arabskou literaturu zemí Maghribu, a to ve spisech *La littérature algérienne moderne* (Praha, 1969), *Das Epos über den Westzug der Banu Hilal* (Praha, 1970), *Tunisskaja literatura* (Moskva, 1969), *Tunesische Literaturgeschichte* (Wiesbaden, 1974) a *Literatury severní Afriky* (1978). Povídky jednotlivých severoafrických arabských autorů také překládal, buď z francouzštiny, nebo přímo z arabštiny.³¹⁷ Svými odbornými znalostmi přispěl do několika vysokoškolských skript (*Arabská moderní literatura I. a II.*, 1962 a 1964, *Z dějin literatur Asie a Afriky VII.*, 1963). V edici Malé učebnice Nového Orientu, vydal učebnici *Tuniské hovorové arabštiny* (1965).

Úplně jiný přístup k vědeckému bádání projevil Pantůčkův kolega v Orientálním ústavu **Josef Muzikář** (nar. 1932). Na rozdíl od Pantůčka mohl v ústavu i za nového vedení setrvat i bádát. Dokonce se stal předsedou stranické organizace a podílel se na přípravě materiálů k sestavení nové koncepce Orientálního ústavu za vedení ředitele Opluštila. Jeho odborné zaměření totiž plně vyhovovalo dobovým požadavkům, byl arabistou „s velkými předpoklady vyžrát ve význačného znalce soudobého sociálně-politického myšlení arabského světa.“³¹⁸

Muzikář, vystudovaný právník a kandidát historických věd, vedl v letech 1972-90 oddělení Středního východu a arabských zemí Orientálního ústavu ČSAV. Odborné zkušenosti nasbíral v letech 1966-68 na studijních pobytech v Centre Européen Universitaire a na Faculté juridique et de sciences politiques v Nancy a 1982 v Institutu

³¹⁷ *Zapomenutý pahorek* (1971), *Al-Džáhiz, Kniha lakomců* (1975), *Sáleh at-Tajjib, Cesta na sever* (1986), *Taufík al-Hakím, Lidé z jeskyně* (1991), *Zakletý sultán - arabské pohádky* (1993), *Džibrán Chalíl Džibrán. Blázen a jiné paraboly* (1994), *Bernard, Michel. Smrt dvouhlavého orla* (1994), *Mořská vila a jiné arabské pohádky* (1995), *Moderní tuniské povídky* (1996), *Moderní syrské povídky* (1997), *Moderní alžírské povídky* (1998), *Moderní marocké povídky* (2000) a posmrtně an-Nafzáví, Muhammad. *Zahrada vůní pro potěchu mysli* (2001)

³¹⁸ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘“. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. s. 192.

vostokoveděníja v Moskvě. Účastnil se vědeckých konferencí v zahraničí a organizování vědeckých symposií v Praze a v Liblicích. Přednášel v různých kursech pořádaných pro odborníky z Československa odjíždějící do arabských zemí.³¹⁹

Převážná většina jeho prací vznikla po vzednutí nepokojů v muslimských zemích od sedmdesátých let (islámská revoluce v Íránu v letech 1978-79, sovětský vpád do Afghánistánu 1979, atentát na egyptského prezidenta Anwara Sádáta roku 1981, válka mezi Irákem a Íránem od roku 1980), jejichž projevy se dostaly do popředí sovětských zkoumání. Muzikář v této souvislosti zkoumal arabský nacionalismus, arabské sjednocovací politiky a politické strany a hnutí v arabské oblasti. Velkou pozornost věnoval Násirově Egyptu, ideologii Muammara Kaddáfího, palestinské otázce a vývoji sekularizačních tendencí. Výsledky svých výzkumů zasadil do patřičného marxisticko-leninského rámce a vydal jako kolektivní sborníky (*Palestinská otázka. Vznik a vývoj do konce první arabsko-izraelské války v roce 1949*, 1983, *Islám a současnost*, 1985, *Islám v politice*, 1987 a *Zápas o novodobý stát v islámském světě. Od mešity k parlamentu*, 1989) za přispění dalších odborníků (I. Hrbek, Z. Müller, J. Marek ad.). Příspěvky v nich obsažené jsou silně ovlivněny dobovou terminologií a hodnocením, hojně doplněné citacemi spisů Marxe a Engelse, avšak faktické informace, které přinášejí nijak zvlášť zkresleny nejsou.³²⁰ Podobný úkol jako Muzikář měli v Orientálním ústavu i jeho mladší spolupracovníci **Zdeněk Müller** (nar. 1947) a **Karel Keller** (nar. 1944).

V Orientálním ústavu se v této době dokázali prosadit někteří íránisté a turkologové, ale bohužel jenom tací, jejichž odbornost zasahovala i do jiných odvětví, protože například studium perské literatury bylo považováno za „*dědictví bezplánovité produkce společensky neangažovaných orientalistických specializací*“³²¹; od sedmdesátých let byla zrušena výuka těchto oborů na UK. Z íránistů zde působila ještě druhá generace žáků J. Rypky, a to Jan Marek, Eva Štolbová a Adéla Křikavová. **Jan Marek** (nar. 1931) pracoval v ústavu v letech 1958-90 v oddělení jižní a jihovýchodní Asie, vyučoval v hindštinu a perštinu na Jazykové škole v Praze, na UK přednášel

³¹⁹ Muzikář, Josef. „MUZIKÁŘ Josef - český arabista.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* .s. 343.

³²⁰ Uvedené tvrzení čerpá převážně z Muzikář, J. *Islám a současnost* (1985) a *Islám v politice* (1987).

³²¹ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘.“ In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. s. 193.

urdskou literaturu, perštinu a středověké indické dějiny. Od října 1990 působil na Indologickém ústavu UK, roku 1992 se habilitoval pro dějiny a kulturu muslimské Indie a Pákistánu a v současnosti je vedoucím oboru íránistiky. Do oblasti jeho zájmu spadají kromě perské filologie také dějiny indických muslimů. V normalizačních letech byl častým přispěvovatelem do Nového Orientu.³²² Jeho kolegyně, íránistka a turkoložka, **Eva Štolbová** (1935-1993) přeložená do oddělení Latinské Ameriky (!) znalkyně a překladatelka klasické perské a tádžické poezie, se však svému oboru mohla věnovat jen ve volném čase nebo jen příležitostně na stránkách Nového Orientu. Výběr z jejích překladů ale i z vlastní tvorby vyšel až posmrtně v letech 1994 a 1995.³²³ Na FF UK v první polovině 70. let působil vynikající překladatel a znalec několika íránských dialektů **Jiří Osvald** (1942–2001), autor *Česko-perské konverzace* (1972).

Významnou íránistkou a islamoložkou, zakladatelkou oboru kurdologie v Orientálním ústavu byla **Adéla Křikavová** (1938-2002). Na filozofické fakultě UK vystudovala obory ruština, gruzínština, perština, arabština (u prof. K. Petráčka) a dějiny a kultura islámských zemí (u prof. F. Tauera). Od roku 1962 pracovala v Orientálním ústavu, v roce 1992 se stala předsedkyní České orientalistické společnosti. V oboru islamistiky se zaměřovala na základní rysy islámského umění, v posledních letech pak na vztah muslimů k přírodě na základě literárních a uměleckých památek a principů islámu.³²⁴ V krizových letech normalizace psala především o kurdské problematice. Spolu s Z. Müllerem a M. Mendelem sestavila publikaci *Islám - ideál a skutečnost* (Praha 1990) a přispěla také do encyklopedie H. Pavlincové a kol. *Judaismus, křesťanství a islám* (Praha, 1994).

V Orientálním ústavu byli tehdy zaměstnáni také turkologové, žáci profesora Rypky, **Zdenka Veselá-Přenosilová** (1930-1998), odbornice na Osmanskou říši a autorka *Novověkých dějin Turecka* (1966); **Naděžda Zimová** (nar. 1935) specialistka na novodobou historii Turecka a **Luděk Hřebíček** (nar. 1934), který se v Orientálním ústavu v době normalizace zabýval matematickým modelováním komunikačních

³²² Marek, Jan. „MAREK Jan - český indolog a íránista.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* .s. 314-315.

³²³ *Snad, paní má, tě dar můj neurazí...*, Praha, 1994, *Básnické dílo*, Praha, 1995. (Bečka, Jiří. „Snad, paní má, tě dar můj neurazí...“, *Literární noviny*, 1994.

³²⁴ Křikavová, Adéla. „KŘIKAVOVÁ Adéla - česká íránistka a islamistka se zaměřením na islámské umění a historickou ekologii islámských zemí.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* .s. 281.

procesů ve společenských systémech, od roku 1992 se zaměřuje tzv. kvantitativní lingvistiku.³²⁵

V éře normalizace zahájil svou kariéru jeden z našich nejlepších současných arabistů a islamologů **Luboš Kropáček** (nar. 1939). V letech 1959-1964 studoval anglistiku a arabistiku a poté postgraduálně afrikanistiku na pražské filozofické fakultě pod vedením I. Hrbka. Do roku 1974 pracoval jako odborný asistent na tehdejší katedře věd o zemích Asie a Afriky FF UK, vrátit se mohl až v roce 1990.³²⁶ Do té doby se živil překlady a tlumočením převážně z arabštiny. Ihned v roce 1990 obhájit svou disertační práci *Dárfúrský sultanát, studie o státu, obchodu a kultuře*, 1969, a habilitoval se na docenta. Získal učitelské místo na FF UK, kde byl roku 2001 jmenován profesorem oboru Dějiny a kultura zemí Asie a Afriky, v současnosti vyučuje na katedře religionistiky na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy.³²⁷

Vedle klasických islamologických studií se zabývá podobou islámu v Africe a dějinami a kulturou Afriky obecně, neopomíná ani současnou politickou problematiku islámského světa. Překládá a komentuje díla zahraničních odborníků na islám. Pořádá přednášky pro nejširší veřejnost, vystupuje v rozhlasových a televizních pořadech, recenzuje odborné publikace, podílí se na křesťansko-muslimském dialogu aj.

Kropáčkovým prvním publikačním počinem (bez ohledu na články) jsou skripta *Moderní islám I. a II.* (I. 1971, II. 1972), poté následoval stále používaný *Arabsko český a česko arabský slovník* (1972 a další 4 vydání) a *Svahilsko-český a česko-svahilský slovník* (1980). Na další příležitost ke knižnímu publikování si musel počkat až po roce 1989. Standartní příručkou k základnímu poznání islámu se staly jeho *Duchovní cesty islámu* (1993, celkem 5 vydání, poslední 2011).

³²⁵ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 69.

³²⁶ Existují záznamy o tajné spolupráci Luboše Kropáčka se Státní bezpečností. Kropáček měl údajně sledovat své spolužáky, zahraniční studenty a cizince. Dle archivní záznamů se StB spolupráce nejevila nijak efektivně, avšak Kropáčkově bylo díky tomu umožněno mnoho zahraničních cest, ale místo na fakultě se mu udržet nepodařilo. Na druhou stranu se Kropáček ke své spolupráci otevřeně přiznal a upřesnil, že byl záukolován pouze překlady arabských textů. (ZÍDEK, Petr. Příběh tajného agenta Korába [online]. [cit. 25. 6. 2011]. Dostupné online.

³²⁷ Kropáček, Luboš. „KROPÁČEK Luboš - islamista a afrikanista.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 278.

I v těchto tíživých podmínkách živořila v Orientální ústavu a na Filozofické fakultě část odborníků (viz. výše), kteří v rámci možností pokračovali úspěšně ve své vědecké práci, často za projevů značné nevole ze strany vedení. Obory arabistika a dějiny islámských zemí přežívaly jen díky tomu, že vládnoucí komunističtí politici zařadili některé arabské země do rubriky "oddíly světového revolučního hnutí" a s některými muslimskými zeměmi bylo počítáno jako s případnými „spojenci“. Vydávání *Nového Orientu* a *Archivu orientálního* přerušeno nebylo, avšak články v nich musely odpovídat dobovým výzkumným požadavkům. Přesto se oběma periodikům podařila udržet jakžtakž solidní úroveň. Nicméně i z toho neslavného období v českých dějinách existuje řada cenných monografií, slovníkových prací a zejména překladů, jež pomáhaly udržovat asijské kultury v povědomí veřejnosti.

3.5 Arabistika a islamologie po roce 1989

Po listopadové revoluci v roce 1989 byla československá orientalistika, stejně jako celá společnost postavena před nové úkoly. Nejprve bylo potřeba odstranit stávající nekompetentní pracovníky, kteří neprokazovali odbornou způsobilost a své pozice zastávali jen díky loajlnosti s předešlým vládnoucím režimem. Poté vytvořit a prosadit novou koncepci studia Orientu a poskytnout odpovídající podmínky pro svobodnou vědeckou činnost. Hned v prvních porevolučních měsících byla reorganizována tři vědecká orientalistická pracoviště. Stěžejním se tradičně stal Orientální ústav.

Ústav se nejdřív ze všeho zbavil ředitele Cesara a všech pracovníků, kteří svým zaměřením nebo svou neproduktivností do něj nepatřili. Ústavní Komise pro nápravu křivd, ustavená již 19. prosince 1989, vyzvala bývalé, za normalizace z ústavu vyštvané či odborně jinak poškozené pracovníky, aby se opět k práci v orientalistice podle svých možností vrátili.³²⁸ 1. června 1990 byl do funkce ředitele dosazen arabista Zdeněk Müller, který s ohledem na dosti omezené finanční zdroje zahájil radikální rekonstrukci ústavu. Nejprve byl ústav rozčleněn na čtyři regionální oddělení – západní Asie a arabský svět, Indie a jihovýchodní Asie, východní Asie, subtropická Afrika a

³²⁸ Kolmaš, Josef. „Orientální ústav.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 556.

odstraněno pracoviště Latinské Ameriky. Byly stanoveny závazné požadavky na odbornost jednotlivých pracovníků a zformulováno budoucí zaměření Orientálního ústavu.

„V tematickém zaměření úkolů je třeba se rozhodně rozejít s neblahým ‚výzkumem rozvojových zemí‘, který byl díky svému globálnímu zaměření povrchní a vlastně jen shrnoval a opakoval známé skutečnosti. Každý úkol, projekt nebo program musí být na příště koncipován velmi konkrétně s jasnou představou na jakém pramenném či materiálovém základě bude řešen a jakým způsobem bude naloženo s konečným výsledkem práce. V současné době vznikají podle těchto zásad první práce jazykovědné, historiografické a literárněvědné.“³²⁹

Oproti minulým letům je u badatelů kladen důraz na znalost jazyků spadajících do bádané oblasti na takové úrovni, která umožňuje studovat pramenné texty. Při výzkumech se naučit využívat nových metod a spolupracovat s jinými humanitními obory (lingvistika, literární věda, historiografie, filozofie, etnografie, antropologie, aj.). Neomezovat se jenom na shromažďování dat a jejich třídění a klasifikaci, ale umět jednotlivé jevy interpretovat, empiricky ověřovat a odhalovat mezi nimi spojitosti a vzájemné vztahy. Mimo to by měl badatel poskytovat své odborné znalosti v přístupné formě nejširší veřejnosti prostřednictvím popularizačních článků, přednášek a televizních a rozhlasových vystoupení. Vhodným prostředkem k informování veřejnosti o kulturách Asie a Afriky nadále zůstal Nový Orient. Samozřejmě je také důležité „nezůstávat jen na vlastním dvorku“, ale spolupracovat i s respektovanými vědci z celého světa a konfrontovat s nimi výsledky svých výzkumů na konferencích a v odborných člancích.

Nadšené představy o budoucím vývoji se podařilo realizovat z největší části hned v prvních měsících fungování. V souvislosti s rozdělením státu přešel ústav roku 1992 pod nově strukturovanou Akademií věd České republiky (AVČR). Nevyřešeným problémem však zůstala tíživá finanční situace a otázka sídla Orientálního ústavu. Ústav byl nucen se přemístit kvůli restitucím z Lázeňské ulice do akademického areálu Mazanka v Praze 8 – Libni. Navíc časté střídání ředitelů nijak nepřispívalo k dobrému jménu ústavu.³³⁰ Finanční potíže se jen zčásti dařilo vykompenzovat popularizační

³²⁹ Pantůček, Svetozár. „Orientální ústav v novém zaměření“ [rozhovor se Zdeňkem Müllerem]. *Nový Orient*, 1990, s. 226.

³³⁰ Po prvním porevolučním řediteli Z. Müllerovi (červen 1990 – říjen 1991) následovali S. Pantůček (říjen 1991 – květen 1993), J. Pečírková (květen 1993 – leden 1994), P. Charvát (únor – květen 1994,

činností, granty a sponzorskými dary. Tehdejší ředitelka ústavu J. Pečířková situaci hodnotila hodně černě:

„Ústav v posledních třech letech procházel neustálými personálními změnami, což jeho pracovníkům nepřidává na klidu. Je tomu tak zejména proto, že o jeho raison d'être se neustále pochybuje. Dnes převažuje tendence podporovat spíše ty humanitní ústavy, které jsou nějak přímo navázány na českou kulturu... Naopak pracoviště, specializovaná na studium kultur za našimi hranicemi, byla téměř zlikvidována a přesunuta částečně na Filozofickou fakultu ... nedělám si iluze, že Orientální ústav přežije v dnešní podobě ... myslím, že dnes už je redukován natolik, že další redukce by znamenala naprostou ztrátu jeho funkčnosti a kolaps...[proto] je třeba udržet kontinuitu orientalistického bádání a doufat, že jeho konjunktura se dostaví.“³³¹

Bohužel větší část hrozivých prognóz se vyplnila – ústav byl redukován na tři podobory, v nichž nejsou zastoupena úplně všechna hlavní orientalistická odvětví. V této situaci přežívá dodnes. Avšak na druhou stranu nikdy nebylo přerušeno vydávání *Archivu orientálního* a jeho knižních edic (*Supplementa, Dissertationes orientales*), jenž si v porevolučních letech vydobyl prestiž i mezi podobně zaměřenými zahraničními periodiky. Kromě *Nového Orientu* ústav publikuje i mnoho knih s populárně vědeckou tematikou z per jednotlivých pracovníků. V současnosti má ústav vedle základní knihovny a čtyř dalších specializovaných knihoven, sekretariátu a Hospodářsko-správního oddělení tři vědecká oddělení - Předního východu a Jižní a Východní Asie. Vedle výzkumné činnosti ústav poskytuje různé služby státním institucím a nejširší veřejnosti, jako jsou expertizy, překlady, tlumočnický a informační servis, přednášky. Pracovníci ústavu vyučují na Filozofické fakultě, Husitské teologické fakultě a Pedagogické fakultě UK v Praze, na Filozofické a Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, na Státní jazykové škole v Praze i jinde. Ústav se rovněž účastní řady mezinárodních aktivit, jako jsou konference, dlouhodobá výměna osob i materiálů, výuka, přednášky a zahraniční publikační činnost.³³²

Filozofická fakulta UK bojovala s podobnými problémy jako Orientální ústav. Výuku orientalistických oborů nejprve zajišťovala Katedra Blízkého východu, Afriky a Indie, která se roku 1993 rozčlenila na Ústavy Blízkého východu a Afriky, Dálného

pověřený řízením) a J. Kolmaš (květen 1994 - 2003). V současné době je ředitelkou indoložka Stanislava Vavroušková.

³³¹ Mendel, Miloš. „Orientální ústav - střídavě oblačno“ [rozhovor s J. Pečířkovou], *Nový Orient*, 1993, s. 211-212.

³³² Kolmaš, Josef. „Orientální ústav.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 557.

východu a starého Předního východu. Podstatně se však snížil počet vědeckých i pomocných zaměstnanců, omezeny byly i možnosti přijímání mladých adeptů. Některé tradiční obory jsou silně ohroženy také tím, že byly potlačeny v sedmdesátých letech a Filozofická fakulta pro ně přes patnáct let nemohla přijímat posluchače ani vyučující. Kromě toho málo absolventů projevuje zájem o vědeckou dráhu, protože jak univerzita, tak Orientální ústav nemohou adeptům nabídnout finanční zabezpečení jako jiná pracoviště.

Třetím vědeckým pracovištěm sdružujícím orientalisty různého zaměření je Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur v Praze, které je součástí Národního muzea. Systematicky se věnuje hmotnému i duchovnímu odkazu mimoevropských civilizací a kultur, jež měly neopomenutelný vliv na další vývoj. Snaží se zachytit všechno podstatné nejen z tradičních, ale i současných tendencí kultur Asie, Afriky, Ameriky a Oceánie. S těmito cíli sbírá, ošetřuje a restauruje, uchovává, vědecky zpracovává a zveřejňuje primární dokladový materiál (umělecká díla i potřeby všedního dne, písemné památky, ústní zprávy, hudebně archivní doklady, fotografickou i grafickou dokumentaci a archiválie). Od roku 1989 zde pracuje historik islámských zemí **Vlastimil Novák** (nar. 1964).³³³

Výuka orientálních jazyků stále pokrčuje na Státní jazykové škole v Praze, značný zájem je o jazyky jako arabština, bengálština, čínština, hindština, japonština či sanskrt, o ostatní je spíše mizivý. Na ostatních českých univerzitách má zájemce o orientální kultury možnost studovat čínskou a japonskou filologii na FF olomoucké univerzity, Blízkovýchodní studia na FF v Plzni a na FF Masarykovy univerzity v Brně japanologii.

Arabistiku a islamologii po roce 1989 zastupují především odborníci pracující v Orientálním ústavu a na Filozofické fakultě UK, ale i z jiných pracovišť. Blízkovýchodní problematice se také věnují někteří historikové, ekonomové, politologové, publicisté a laičtí badatelé. V orientálním ústavu se specialisté na muslimské země sdružují v oddělení Předního východu, v současnosti to jsou Miroslav Melčák, Miloš Mendel a Bronislav Ostřanský.

³³³ Součková, Jana. „Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 550.

Miroslav Melčák (nar. 1973) je vystudovaným arabistou a historikem dějin a kultur islámských zemí. Doktorský titul získal za práci *Vývoj vnímání waqfu v egyptské společnosti (1805-1953)* v roce 2009, která předurčila jeho odborný zájem. Kromě studia "náboženských" nadací (*awqáf*) a problematice vzdělávání v muslimských společnostech se zabývá sociálními dějinami Blízkého východu ve středověku. V současné době pořádá v rámci Orientálního ústavu jazykové kurzy arabštiny a tentýž jazyk vyučuje i na Katedře religionistiky FF Masarykovy univerzity (MU) v Brně. V ústavu je zaměstnán od roku 2009. Články o waqfu publikoval v *Archivu orientálním* (2010), v *Religiu* (2008 a 2009) a v *Novém Orientu* (2009). Spolu s Melčákem na brněnské religionistice přednáší jeho kolega z Orientálního ústavu, odborník na náboženské projevy muslimů v každodenním životě, **Bronislav Ostřanský** (nar. 1972). Na svém kontě má již slušnou řadu publikací především z oblastí sufismu, středověkého islámského myšlení a kultury. V těchto nesmírně zajímavých a takřka neprobádaných aspektech muslimské společnosti si v našich islamologických bádání drží prvenství. Jeho poslední kniha *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti* (2009) je kvalitní sondou do každodenního života muslimské společnosti, jež zatím v české knižní produkci o islámu nemá obdoby. Ostřanský v Orientálním ústavu působí od roku 2004 a zároveň je členem redakční rady *Nového Orientu*.

O generaci starší je poslední pracovník oddělení Předního východu, poměrně dobře známý i laické veřejnosti díky svým publicistickým aktivitám, **Miloš Mendel** (nar. 1952). V normalizačních letech vystudoval na FF UK arabistiku a kulturní dějiny islámských zemí a poté v letech 1976-84 pracoval jako redaktor v mezinárodní redakci ČTK a arabské sekci zahraničního vysílání Československého rozhlasu. Kandidátem věd se stal v roce 1992 za práci *Islámský fundamentalismus na Blízkém východě. Egypt a Sýrie v 50. -70. letech.*³³⁴

Před rokem 1989 publikoval statě o politických problémech muslimského světa v „angažovaných“ sbornících J. Muzikáře. Poté se již věnoval vlastní publikační činnosti, ale i spolupráci na kolektivních dílech (*Islám - ideál a skutečnost*, 1990 a 2002; *Judaismus, křesťanství, islám*, 1994 a 2003; *Islám a české země*, 1998; *Islám*

³³⁴ Mendel, Miloš. „MENDEL Miloš - český arabista a islamista.“ .“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 324.

v srdci Evropy. *Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, 2007). Zabývá se především moderními politickými a kulturními dějinami Blízkého východu a jejich reflexí v muslimské společnosti (*Židé a Arabové. Dialog idejí a zbraní*, 1992; *Islámská výzva. Z dějin a současnosti politického islámu*, 1994; *Džihád. Islámské koncepce šíření víry*, 1997 a 2010; *Náboženství v boji o Palestinu. Judaismus, islám a křesťanství jako ideologie etnického konfliktu*, 2000; *S puškou a Koránem. Pojmy a argumenty soudobého islámského fundamentalismu*, Praha 2008). Důsledně kritizuje teorie S. Huntingtona o střetu civilizací. V jeho podání je islám spíše politickým programem než náboženstvím. Přispěl do několika českých i zahraničních sborníků, nevyčísitelný je výčet jeho článků, jak odborných tak populárních, stejně tak příspěvků na mezinárodních konferencích. V současnosti je redakčním členem *Archivu orientálního* a *Hemispheres – Studies on Cultures and Societies* (revue polské akademie věd) a externě přednáší na FF MU v Brně. V Orientálním ústavu pracuje od roku 1994.

Vědecký výzkum islámu a arabštiny je soustředěn také v Ústavu Blízkého východu a Afriky při FF UK. Pod ústav spadají obory arabistika, afrikanistika, dějiny a kultura islámských zemí, hebraistika, iránistika a turkologie. Vedoucím ústavu je žák R. Veselého **Eduard Gombár** (nar. 1952). Gombár na FF působí již od ukončení studia od roku 1977, docenturu získal roku 1988 z obecných dějin a profesuru z mezinárodních politických vztahů. Badatelsky se soustřeďuje na moderní arabské dějiny (*Moderní dějiny islámských zemí*, 1999), ale také na vývoj arabistiky a islamologie (*Úvod do dějin islámských zemí*, 1994) a na politickou situaci v muslimských zemích.³³⁵

Arabistiku na katedře prezentují Jaroslav Oliverius, Petr Zemánek, František Ondráš a Karel Keller. Vedoucí oboru **František Ondráš** (nar. 1964) se specializuje na moderní arabskou literaturu (*Moderní egyptská próza v 80. a 90. letech 20. století*, 2003) a egyptskou hovorovou arabštinu (*Egyptská hovorová arabština*, 2001). Hlavní náplní badatelské práce žáka K. Petráčka, **Petra Zemánka** (nar. 1961) je arabská fonologie a aplikace moderních elektronických metod při zpracování korpusů semitských jazyků a jejich další analýza. Jejich starší kolega **Karel Keller** (nar. 1944) působil do roku 1974 v Orientálním ústavu, načež mu bylo pro údajné poškozování socialistického zřízení v zahraničí mu znemožněno zaměstnání v oboru. Na FF se mohl

³³⁵ Gombár, Eduard. *Úvod do dějin islámských zemí*. s. 63.

vrátit až v roce 1988, kde se kromě arabistiky v návaznosti na práce A. R. Nykla zabývá i kulturou muslimského Španělska.³³⁶ Nejmladší generaci arabistů v ústavu představuje **Viktor Bielický** (nar. 1977).

Dějiny a kulturu islámských zemí vyučují R. Veselý, E. Gombár a L. Kropáček a odborník na středověké muslimské Španělsko **Josef Ženka**. Obor íránistika do roku 2002 pro nedostatek odborného personálu nebyl akreditován, proto byl přesunut pod filologii, přičemž jazykovou výuku zajišťoval externista Jan Marek a hostující profesori z Íránu a ostatní předměty jsou v rukou R. Veselého, E. Gombára a L. Kropáčka. Od roku 2009 se na výuce perštiny podílí **Zuzana Kříhová** (nar. 1979). Podobně neslavná situace je v oboru turkologie, jejíž výuka funguje jen díky finanční i materiální pomoci Turecké republiky. Budoucí turkology zde vychovává historička Osmanské říše **Jitka Malečková** (nar. 1960), překladatel a velvyslanec **Tomáš Laně** (nar. 1944) a překladatel děl tureckého literáta Orhana Pamuka **Petr Kučera** (nar. 1978).

V české společnosti působí i mnoho „neprofesionálních“ arabistů a znalců islámské problematiky, kteří se uplatnili v jiných oborech. Například arabista **Zdeněk Müller** (nar. 1947), bývalý pracovník Orientálního ústavu, autor několika monografií o moderním a politickém islámu (*Palestinské hnutí odporu*, 1980 a statě ve sborníku *Palestinská otázka: Vznik a vývoj do konce první arabsko-izraelské války v roce 1949*, 1983 a v *Islám a současnost*, 1985) a příručky jednoduše nazvané *Islám* (1997), spolupracovník M. Mendela, v současnosti žijící v Paříži. V českém tisku komentuje světové dění. Nebo učitel arabštiny a francouzštiny na Státní jazykové škole v Praze **Jiří Fleissig** (nar. 1946), spoluautor učebnice *Základy moderní spisovné arabštiny I. a II.* (1992, 1995) a *Česko-arabské konverzace* (1992). Ekonomka **Jitka Pantůčková** (nar. 1946), bývalá pracovnice Orientálního ústavu, která přispěla do ekonomických příruček *Súdán* (1981), *Afghánistán* (1987), *Střední a východní Afrika* (1989). Vystudovaný arabista je i ekonom a nynější kancléř prezidenta republiky **Jiří Weigl** (nar. 1958). Vedoucím blízkovýchodního centra na Metropolitní univerzitě v Praze je arabista **Ondřej Beránek** (nar. 1980) autor monografií *Saúdská Arábie: Mezi tradicemi a moderností* (2007) a *Ignác Goldziher: vězeň z Budapešti, ze života a díla zakladatele*

³³⁶ Keller, Karel. „KELLER Karel - český arabista-lingvista.“ In. *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté*. s. 240-241.

islamologie (2010). Knihovník Ústavu Blízkého východu a Afriky, který vydal spolu s O. Beránkem knihu *Dvojitá tvář islámské charity* (2008). Historik **Tomáš Rataj**, spoluautor knihy *Islám v srdci Evropy* (2007) a tvůrce studie *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře Českých zemí* (2002). Na dosud neprobádanou oblast se zaměřila doktorandkou v oboru dějiny a kultura zemí Asie a Afriky **Věra Exnerová** v monografii *Islám ve střední Asii za carské a sovětské nadvlády – na příkladu jednoho z center oblasti, Ferganské doliny*. Zajímavý soubor reportáží o nynější situaci na Blízkém východě přinesl ve své knize *Světla a stíny islámu* (2007) cestovatel a publicista **Břetislav Tureček**.

Po změně politických poměrů v listopadu 1989 se české orientalistice naskytly nové možnosti, avšak bohužel ne takové jaké by si přála, díky omezeným finančním prostředkům. Po dlouholeté stagnaci se jí doslova otevřely dveře do světa. Mnozí odborníci tak začali získávat nové zkušenosti na zahraničních studiích, při účasti na mezinárodních konferencích a v konfrontaci se zahraničními badateli. Islám se ve všech svých podobách dostal do popředí zájmů mnoha odborníků. Bylo sepsáno několik kvalitních úvodů do tohoto náboženství (Kropáček, kolektiv Müller, Mendel, Křikavová, Dudek) a encyklopedií (Pavlincová a kol. *Judaismus, křesťanství, islám*, 2003). Pojetí islámu, coby ideologie a politiky se pod vlivem dění na Blízkém východě dostává do častého popředí zájmů (Mendel). Hlavním problémem je v tomto případě to, že v dílech s touto tematikou dochází ke značnému zkreslení islámu, který je vysvětlován jen jako politický program. Nemohu s jistotou tvrdit, jestli je tato tendence dědictvím normalizačních let, kdy bylo povoleno zabývat se islámem jen v politickém kontextu. K podobným závěrům se totiž dobírá i mnoho soudobých zahraničních badatelů, kteří komunistický útlak nepocítili.

Méně prostoru je v české arabistice a islamologii věnováno tradičním filologickým disciplínám, překládání jsou spíše současní autoři, úryvky z klasických děl se již tradičně objevují v *Novém Orientu* (výjimkou je např. Kropáčkův překlad al-Ghazzáliho *Zachránce bloudícího*). Vzbudit zájem o skomírající íránistiku se pokusil již zesnulý Jiří Bečka (*Iranica bohemica et slovacca*, 1996; *Hledání pravdy a krásy. Antologie perské literatury*, 2005). Badatelé své vědecké zaměření, čím dál tím úžeji specializují, díky tomu vznikají kvalitní studie na dosud málo známé aspekty muslimské

společnosti (např. Ostřanský, Melčák). Stále se však nedostávají práce zohledňující duchovní stránku islámu, jako je například dílo Carla W. Ernsta *Sufism, An Essentials Introduction to the Philosophy and Practice of the Mystical Tradition of Islam*. Prvním nasmělým krůčkem v této oblasti jsou studie B. Ostřanského, případně i M. Melčáka. Vyznaným příspěvkem k reflexi islámu v české knižní produkci je kolektivní práce *Islám v srdci Evropy* (2007). Po letech stagnace se česká arabistika a islamologie snaží dohnat své západní protějšky, a i přesto, že se jí nedostává náležité podpory ze strany státu, nevede si ve svém úsilí vůbec špatně.

Závěr

Ve své práci jsem se pokusila shrnout vývoj českých arabistických a islamologických bádání v historicko-polickém kontextu a kriticky zhodnotit díla jejich hlavních představitelů. Na samotném čtenáři nechávám posouzení, do jaké míry se mi to podařilo. Ke srovnání mohu zájemci nabídnout kvalitní studii Dušana Zbavitele *L'orientalisme en Tchécoslovaquie* (Praha, 1959), která se zabývá totožným tématem jako moje práce, avšak výklad končí rokem svého vydání a tudíž nezahrnuje normalizační orientalistiku. Encyklopedický výčet osobností a jejich děl, mající co dočinění s orientalistikou, přináší již zmíněná encyklopedie, *Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté* (Praha, 1999). Několik dílčích studií vydal ve svých člancích *Archiv orientální* a *Nový Orient* (viz. Seznam použité literatury). Komplexnější pojetí tématu, o něž jsem se ve své práci pokusila, pokud je mi známo, neexistuje.

Na závěr bych ráda předsevzala budoucí úkoly a povinnosti vůči české společnosti, které již nyní díky současné neklidné situaci v zemích Blízkého východu doléhají na bedra arabistů a islamologů. Předně by se kromě vlastní vědecké a badatelské práce měli zaměřit na popularizační činnost, protože, právě znalci blízkovýchodních kultur mají ty nejlepší předpoklady k poskytování nezaujatých informací o aktuálních aspektech muslimských společností, oproti rádoby odborníkům a povrchním publicistům, kteří se těmito tématy povětšinou věnují. Obzvláště je potřeba seriózním způsobem informovat veřejnost o otázkách islámu (nejen v politickém kontextu), aby nedocházelo k falešným představám vedoucím až k islamofobii; oddělit islám od všech možných fanatických a extremistických ideologií a komentovat současné události v muslimských zemích. Tím tak přispět k prohlubování uvědomělých tolerantních postojů k příslušníkům muslimských národů.

Seznam použité literatury

Primární literatura

„Pout' v Mekce“.[autor neuveden], *Světazor*, 7. 4. 1882, roč. 16., č. 15, s. 178-179.

Dvořák, Rudolf. „Abu Firas, arabský básník a rek X. stol.“ *Věstník Královské české společnosti nauk*, Tř. Filologicko-historicko-jazykozpytná, 1896 (Praha 1897), roč. 4, 21 s.

Dvořák, Rudolf. „Krása a Srdce. Allegorie od Fattâhiho z Nišápûru.“ *Lumír*, 1884, roč. 12, č. 20, s. 317.

Dvořák, Rudolf. „O kulturním významu Arabů pro Evropu.“ *Lumír*, 1884, roč. 12, č. 27, s. 426.

Dvořák, Rudolf. „Z dívánu Bákího.“ *Zvon*, 1901, roč. 1, č. 1. s. 531-532.

Dvořák, Rudolf. „Z perské poezí: Rudagí.“ *Máj*, 1904, roč. 2, . č. 34, s. 529-530.

Kubešová, Marcela „Asie a Afrika v marxistickém výzkumu. Na okraj aktuálních úkolů čs. Orientalistiky.“ *Rudé právo*, 12. 1. 1973, roč. 53.

Košut, Jaromír. *Háfiz. Jeho život a jeho básně*. Praha: J. Otto, 1881. 45 s.

Musil, Alois. „Naše úkoly v orientalistice a v Orientě.“ *Nová doba*, 1919, roč. 27, č. 3-4, s. 176-182, s. 270-281.

Musil, Alois. *Dar Nilu. Nový Egypt*. 1. vydání. Praha: Praha: Melantrich, 1935. 239 s. edice Dnešní Orient, sv. 4.

Musil, Alois. *Pod ochranou Nóriho. Z mých cest pustou Arábií*. 1. vydání. Praha: Českomoravské podniky tiskařské, 1929. 321 s.

Musil, Alois. *Poušť a oasa. Nová Arabie*. 1. vydání. Praha: Melantrich, 1934. 255 s. edice Dnešní Orient, sv. 1.

Musil, Alois. *Tajemná Amra*. 1. vydání. Praha: Novina, 1932. 408 s.

Musil, Alois. *V biblickém ráji. Z mých cest po středním Eufratu a Tigridu*. 1. vydání. Praha: Novina, 1930. 355 s.

Muzikář, Josef (ed.). *Islám a současnost*. 1. vydání. Praha: Academia, 1985. 108 s.

Muzikář, Josef (ed.). *Islám v politice*. 1.vydání. Praha: Svoboda, 1987. 218 s.

Muzikář, Josef (ed.). *Palestinská otázka. Vznik a vývoj do konce první arabsko-izraelské války v roce 1949*. 1. vydání. Praha: Academia, 1983. 260 s.

Nykl, Alois, Richard. *Korán*. 2. vydání. Praha: L. Mazáč, 1938. 281 s.

Opluštil, Václav. „20 let ČSAV a Orientální ústav“. *Nový Orient*, 1972, roč. 27, č. 8, s. 225-226.

Růžička, R. „On the Etymology of ‘alaṭaḡalaṭa in Arabic“. *Philologica: Journal of Comparative Philology*. London: Oxford University Press, 1922. s. 77-95.

Rypka, Jan. *Íránský poutník*. 1. vydání. Praha: Družstevní práce, 1947. 436 s.

Tauer, Felix. *Kniha tisíce a jedné noci VIII*. 2. vydání. Praha: Československá akademie věd, 1963. 340 s.

Tauer, Felix. *Z pohádek Šahrazádiných*. 1. vydání. Praha: ELK, 1948. 198 s.

Tyrš, Miroslav. „Mohamed a nauka jeho.“ *Květy*, 1880, roč. 4, č. 10, s. 75-78; č. 11, s. 83-86; č. 12, s. 91-93; č. 13, 99-102; č. 14, s. 108-110.

Usáma Ibn Munkiz. *Kniha zkušeností arabského bojovníka s křižáky*. [Z arabštiny přeložil a předmluvu napsal]: Veselý, Rudolf. Praha, Academia 2009. 344 s. edice Orient. 6.

Zbavitel, Dušan: Normalizace orientalistiky, *Lidové noviny*, 29. 4. 1990.

Harant z Polžic a Bezdržic, Kryštof. *Cesta z království českého do Benátek: odtud do země svaté, země judské a dále do Egypta, a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arábii*. Díl I. a II.. Praha: František Řivnáč, 1854. 294 a 264 s. Staročeská bibliothéka; Sv. IV

Hasištejnský z Lobkovic, Jan. *Putování k svatému hrobu*. znovu vydal dr. Fr. Maleček. Praha: J. Otto, 1907. 180 s.

Prášek, Justin Václav, Dr.. *Martina Kabátníka cesta z Čech do Jerusalema a Kaira r. 1491-92*. Praha : Nákladem české akademie císaře Františka Josefa pro věd, slovesnost a umění, 1894. 39 s..

Prefát z Vlkanova, Oldřich. *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestyny, to jest země někdy Židovské, země Svaté, do města Jeruzaléma k Božímu hrobu, kteraužto cestu s pomocí Pána Boha všemohúcího šťastně vykonal Voldřich Prefát z Vlkanova léta Páně MDXXXVI*. k vydání upravil Karel Hrdina. 1. vydání. Praha: Vesmír, 1947. 382 s.

Vratislav z Mitrovic, Václav. *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*. k vydání připravil, doslov a poznámky napsal Jiří Daňhelka; předmluvu napsal František Martin Pelcl. Praha: Československý spisovatel, 1950 (Mladá fronta). 209 s. Národní klenotnice; Sv. 44.

***Cestopis tzv. Mandevilla*. předml. J. Janáček. přípr. F. Šimek. 1. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963. 205 s. Živá díla minulosti; Sv. 32.**

Sekundární literatura:

„Denní zprávy“. *Národní listy*, 7. 12. 1880, roč. 20, čís. 293, s. 3.

Bečka, J.: „Z počátků české orientalistiky - J. B. Košut“. *Nový Orient*, 1991, roč. 46, s. 99-101

Bečka, Jiří, Mendel, Miloš. *Islám a české země*. Praha: Votobia, 1998. 207 s.

Bečka, Jiří. „Anniversary - Věra Kubíčková.“ *Archiv orientální*, 1989, roč. 57, č. 3, s. 257-262.

Bečka, Jiří. „Felix Tauer: A Historian of The Near East and Central Asia. On the ninetieth anniversary of his birth“. *Archiv orientální*, 1983, roč. 51, s. 255-267.

Bečka, Jiří. „Islámský svět v české literatuře 19. století.“ *Česká literatura*, 2000, roč. 4, s. 420-430.

Bečka, Jiří. „Jan Rypka Czechoslovak Iranist and Turkologist 28th June 1886 – 29th December 1968.“ *Archiv Orientální*, 1969, roč. 37, č. 3, s. 310-316.

Bečka, Jiří. „Snad, paní má, tě dar můj neurazí...“. *Literární noviny*, 1994, roč. 5, č. 27, s. 7.

Bečka, Jiří. „Žáci Rudolfa Dvořáka – Z dějin české orientalistiky“. *Nový Orient*, 1995, roč. 50, s. 73-77.

Beránek, Ondřej. *Ignác Goldziher – vezeň z Budapešti : Život a dílo zakladatele islamologie*. 1. vydání. Brno: CDK, 2010. ISBN 978-7325-209-0

Borecký, Jaromír. „Dr. Rudolf Dvořák.“ *Máj*, 1911, roč. 9, č. 9, s. 118-20.

Československá orientalistika 1963-1964. Bibliography of Czechoslovak Oriental Studies. Sestavili Věra Havlíčková a dr. Boris Merhaut. Spolupracovali dr. Vilém Gampert, Zorka Pštrosová a Magda Tokanová. Bibliografické středisko společenských věd, Státní knihovna ČSSR, Praha 1965: 629-666. (Novinky literatury. Jazykověda. Literární věda. Roč. 1965, č. 8. Společenské vědy, Řada VI.)

Československá orientalistika 1965-1966. Jazykověda - Literatura - Historie. Bibliography of Czechoslovak Oriental Studies. Linguistics - Literature - History. Sestavili Vilém Gampert a Věra Havlíčková. Spolupracovali Boris Merhaut, Zorka Pštrosová, Magda Tokanová. Orientální ústav ČSAV, Praha 1968, 98 s. (Státní knihovna ČSSR. Novinky literatury. Jazykověda - Literární věda. Roč. 1968, č. 4. Společenské vědy - Řada VI.)

Československá orientalistika 1967-1968. Jazykověda - Literatura - Historie. Bibliography of Czechoslovak Oriental Studies. Linguistics - Literature - History. Sestavili Věra Havlíčková a Boris Merhaut. Spolupracovali Vilém Gampert, Adrienna Kuchařová, Zorka Pštrossová, Magda Tokanová. Orientální ústav ČSAV, Praha 1970, 96 s. (Státní knihovna ČSR. Novinky literatury. Jazykověda - Literární věda. Roč. 1970, č. 7-10. Společenské vědy - Řada VI.)

Československá orientalistika 1969-1970. Jazykověda - Literatura - Historie. Bibliography of Czechoslovak Oriental Studies. Linguistics - Literature - History. Sestavili Věra Havlíčková a Boris Merhaut. Spolupracovali Adrienna Kuchařová, Zorka Pštrossová, Magda Tokanová. Orientální ústav ČSAV, Praha 1971, 92 s. (Státní knihovna ČSR. Novinky literatury. Jazykověda - Literární věda. Roč. 1971, č. 8-10.)

Ernst, Carl, W.: Sufism, An Essentials Introduction to the Philosophy and Practice of the Mystical Tradition of Islam. London: Shambala, 1997.

Fletcher, Richard. Kříž a půlměsíc. Křesťanství a islám od Muhammada po reformaci. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 2004. 144 s. edice Kolumbus, svazek 172. ISBN 80-204-1145-3

Friš, O.: Orientalism in Czechoslovakia, Archiv orientální, 1955, roč. 26., č. 1, s. 2-5.

Gombár, Eduard. Úvod do dějin islámských zemí. 1. vydání. Praha: Najáda, 1994. 180 s. ISBN 80-85632-22-5

Gombár, Eduard. „Alois Musil – Initiator of Political and Commercial Activities towards the Middle East.“ Archiv orientální, 1995, roč. 63, s. 426-430.

Gombár, Eduard. Moderní dějiny islámských zemí. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1999. 425 s. ISBN 80-7184-599

Hourani, Albert. Islam in European Thought. Cambridge University Press, 1991. ISBN 80-7220-034-8

Hrbek, Ivan. Korán. 1. vydání (v tomto nakladatelství). Praha: Levné knihy, 2006. 802 s. ISBN 80-7309-992-6

Kolmaš, Josef, Krupa, Viktor, Opatrný, Josef a kol. Kdo byl kdo. Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté. 1. Vydání. Praha: Libri, 1999. 620 s. ISBN 80-85983-59-1

Kolmaš, Josef. „Orientální ústav na prahu ‚abnormalizace‘.“ In: Věda v Československu v období normalizace (1970-1975). Sborník z konference. Praha, 21. - 22. listopadu 2001. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2003, s. 187-200.

Kropáček, Luboš. „Alois Musil on Islam.“ Archiv orientální, 1995, roč. 63, s. 401-409.

Kropáček, Luboš. „Odešel Ivan Hrbek.“ Nový Orient, 1993, roč. 48, s. 216-217.

Kropáček, Luboš. *Islám a Západ. Historická paměť a současná krize.* 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002. 197 s. ISBN 80-7021-540-2

Křikavová, Adéla. „Jiří Bečka Turns Seventy.“ *Archiv orientální*, 1986, roč. 54, s. 77-80.

Kunský, Josef. *Čeští cestovatelé. Díl 1.* 1. vydání. Praha: Orbis, 1961. 421 s. Poznání světa.

Lewis, Bernard. *Dějiny Blízkého východu.* 1. Vydání. Praha: Lidové noviny, 1997. 383 s. Dějiny států. ISBN 80-7106-191-3

Martin, R., C.: *Islam in Religious Studies.* Arizona, 1985.

Mendel, Miloš, Ostřanský, Bronislav, Rataj, Tomáš. *Islám v srdci Evropy.* 1. vydání. Praha: Academia, 2007. 501 s. ISBN 978-80-200-1554-9

Mendel, Miloš. „Orientální ústav - střídavě oblačno“ [rozhovor s J. Pečírkovou], *Nový Orient*, 1993, roč. 48, s. 211-212.

Mendel, Miloš. „Orientální ústav - střídavě oblačno“ [rozhovor s J. Pečírkovou], *Nový Orient*, 1993, roč. 48, s. 211-212.

Morkes, František. „Vysoké školy v letech normalizace“. In: *Věda v Československu v období normalizace (1970-1975)*. Sborník z konference. Praha, 21. -22. listopadu 2001. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2003, s. 61-73.

Novák, Arne. „Muž, jehož jméno do vln psáno...“. *Lidové noviny*, 18. 1. 1934, roč. 42, č. 30, s. 1-2.

Nový Orient před 25 lety. Beseda se zakládajícími členy redakce NO: Luborem Hájkem, Zdeňkem Hrdličkou a Miloslavem Krásou, *NO 25* (1970), 5: 129-131.

Obuchová, Eubica. „Jak vznikl Archiv orientální.“ *Nový Orient*, 1999, roč. 54, č. 9, s. 321-324.

Oliverius, Jaroslav. „Šedesát let profesora Karla Petráčka.“ *Nový Orient*, 1986, roč. 41, s. 53-55.

Oliverius, Jaroslav. *Svět klasické arabské literatury.* 1. vydání. Brno: Atlantis, 1995. 388 s. ISBN 80-7108-109-4

Ondráš, František. „In Honour of Professor Jaroslav Oliverius.“ *Archiv orientální*, 2001, roč. 72, č. 1, s. 115-121.

Ostřanský, Bronislav. „Odras islámu v českém písemnictví“. *Dingir.* 2006. č. 1. ročník IX.. s. 14-16

Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl XVIII. Praha: J. Otto, 1902. s. 1027 s.

Pantůček, Svetozár. „Orientální ústav v novém zaměření“ [rozhovor se Zdeňkem Müllerem]. *Nový Orient*, 1990, roč. 45, s. 225-227.

Pauliny Ján: *Objevení Arábie.* Praha: Panorama, 1990.

Pertold, Otakar. „Jan Rypka padesátníkem.“ *Národní listy*, 28. 5. 1936, č. 147, s. 5.

Petráček, Karel. „Filosofický román Ibn Tufajla Živý syn bdícího.“ *Nový Orient*, 1957, roč. 12, č. 5, s. 79-82

Petráček, Karel. „O orientalistice na universitě. Rozmlouvali Luboš Kropáček a Zdeňka Vasiljevová.“ *Nový Orient*, 1969, roč. 24, č. 4, s. 97-99.

Petráček, Karel. „Za A. R. Nyklem (1885-1958)“ *Nový orient*, 1959, roč. 14, s. 60.

Petráček, Karel. „Patnáct let vývoje orientalistických studií na filosofické fakultě.“ *Nový Orient*, 1960, roč. 15, s. 123-124.

Petrů, Eduard. *Bartoloměj Paprocký z Hlohol. O válce turecké a jiné příběhy – Výbor z Diadochu.* 1. vydání. Praha: Odeon, 1982. 484 s. Edice Živá díla minulosti, svazek 92.

Průšek, Jaroslav. „Deset let naší orientalistiky“ *Archiv orientální*, 1955, roč. 23, s. 321-330.

Průšek, Jaroslav. „Dvacet let“ [čs. orientalistiky]. *Archiv orientální*, 1965, roč. 33, č. 2, 169-174.

Průšek, Jaroslav. „Fifty Years of Oriental Studies in Czechoslovakia.“ *Archiv orientální*, 1968, roč. 36, č. 4, s. 529-534.

Rataj, Tomáš. „Strom, který roste vzhůru nohama. Reflexe islámu v české rané novověké společnosti.“ *Dingir*. 2001. č. 4. ročník IV. s. 18-19.

Red. „Profesor Petráček stále mezi námi“ *Nový Orient*, 1997, roč. 52, s. 238-239.

Rypka, Jan. „To Felix Tauer on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday“ *Archiv orientální*, 1968, roč. 36, s. 535-550.

Rypka, Jan. „U rakve prof. Dr. Rudolfa Růžičky.“ *Nový Orient*, 1957, roč. 12, s. 124-125.

Said, Edward, *Orientalismus.* 1. vydání. Praha: Paseka, 2008. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5

Segert, Stanislav. „Alois Musil – Bible Scholar“ *Archiv orientální*, 1995, roč. 63, č. 4, s. 393-400.

Schejbal, Josef, V. *Senzace pěti století v kramářské písni*. 1. vydání. Hradec Králové: Kruh, 1991. 392 s. Edice Prostor. ISBN 80-7031-624-1

Tauer, Felix. *Svět islámu – dějiny a kultura*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2006. 448 s. ISBN 80-7021-828-2

Veselá, Zdenka. „Zemřel profesor Josef Kabrda“, *Nový Orient*, 1968, roč. 23, č. 7, s. 213-214.

Veselá-Přenosilová, Zdenka, Hřebíček, Luděk. „Josef Blaskovics - 75 years old.“ *Archiv orientální*, 1985, roč. 53, s. 365-368.

Veselá-Přenosilová, Zdenka. „Dr Helena Turková 1900-1982. Obituary.“, *Archiv orientální*, 1984, roč. 52, s. 75-77.

Volná, Katka a kol. *Prověřená fakulta. KSČ na Filozofické fakultě UK v letech 1969-1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009. 308 s. ISBN 978-80-7285-110-2

Wenig, Jan. „Podruhé íránským poutníkem.“ *Kulturní tvorba*, 1963, roč. 1, č. 23, s. 16.

Wolfe, Michael (ed.). *One thousand roads to Mecca: ten centuries of travelers writing about the Muslim pilgrimage*. New York: Grove Press, 1997. 620 s. ISBN 0-8021-3599-4

Zbavitel, Dušan. „Normalizace orientalistiky“, *Lidové noviny* 29. 4. 1990.

ZÍDEK, Petr. „Příběh tajného agenta Korába“ [online]. [cit. 25. 6. 2011]. Dostupné na <http://www.czsk.net/svet/clanky/cr/korab.html>.